

Veselin Drašković

**NEOLIBERALNA
METAFORA**

Podgorica, 2014. godine

Izdavači:

ELIT - ekonomska laboratorija
za istraživanje tranzicije Podgorica
i
RIFIN d.o.o. Zagreb

Recenzenti:

Akademik Profesor Bagrat Yerznkyan, Moskva
Profesor Dragoljub Stojanov, Rijeka
Profesor Miomir Jakšić, Beograd
Profesor Guste Santini, Zagreb

Lektor i korektor:

autor

Korice i priprema štampe:

autor

Štampa:

3M Makarije Podgorica

Tiraž:

200 primjeraka

CIP – Каталогизacija у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње
ISBN 978-9940-9222-6-9 (ELIT – ekonomska
laboratorija za istraživanje tranzicije)
COBISS.CG-ID 24537616

Sadržaj

Predgovor	5
Neoliberalni model	17
Neoliberalni eksperiment	29
Neoliberalna paralela	41
Neoliberalni totalitarizam	51
Neoliberalni odnos prema državnom regulisanju	63
Neoliberalna apologetika	75
Neoliberalna anti-institucionalizacija	81
Neoliberalni individualizam povlašćenih i odnos individualizam-institucionalizam	87
Neoliberalni imperijalizam, mitologija, moć i eksploatacija	103
Neoliberalno nasilje	115
Umjesto zaključka	123
Literatura	131
Indeks autora	137
Izvodi iz recenzija	141
Bilješka o autoru.....	149

Predgovor

U svim istorijskim periodima društva postojala je razvojna paradigma s odgovarajućim kriterijumima i sistemima vrijednosti. Razvoj je uvijek imao protivurječan karakter, jer poredak i kaos nikad nijesu postojali u čistom obliku, nego u raznim kombinacijama, u kojima je dominirao jedan ili drugi oblik. Oni su bili međusobno uslovljeni i zavisni u svom preplitanju. Nivo dominacije poretka ili haosa u društvu determinisao je stepen krize uopšte i u pojedinim oblastima, a posledično i stope razvoja.

Jedna od najznačajnijih i najjačih pokretačkih poluga savremene civilizacije predstavlja uzajamna povezanost, uslovljenost i zavisnost tržišnog privređivanja (koje u osnovi sadrži privatno preduzetništvo), tehnološkog progresa i institucionalno razvijenog i fleksibilnog državnog regulisanja. Eksponencijalne promjene u oblasti raznih tehnologija omogućile su neviđeno virtualno i mrežno poslovno povezivanje. Iako su stvoreni uslovi za realizaciju stare ideje o stvaranju humanijeg i homogenijeg „svijeta svjetova” raznih privreda, politika, kultura, naroda, prostora i civilizacija, došlo je do paradoksalne situacije da se mogućnosti ostvarivanja ekonomskog rasta na bazi transfera tehnologija sve više smanjuju. Budućnost pripada rastu, koji će se ostvarivati na bazi znanja i inovacija (a ne na rastu u „inovacionim granama“). Društva koja ignorišu znanje, inovacije, njihovu proizvodnju i proizvodnju uopšte zasnivaju se na anti-razvojnim strategijama. Ona su osuđena na produbljivanje i reprodukciju kriza. Brojna istraživanja su dokazala pozitivnu korelacionu vezu između institucija, razvoja i znanja.

Poslije dvije i po decenije pisanja i kritičkih analiza neoliberalizma, koje je rezultiralo iz negativnog odnosa prema teškim posledicama koje je proizveo u praksi, odlučio sam da još jednom pregledam i pročitam sve te tekstove, ključne stvari

otrgnem od zaborava i pokušam objasniti njegovu metaforičnu suštinu. Zašto? Zato što se članci u naučnim časopisima objavljuju u veoma malom tiražu, a još je manji broj njihovih čitalaca. Dalje, potrebno je makar s kratke istorijske distance preispitati pojedina mišljenja, zaključke i kritike. Smatram da je ostalo nedorečeno objašnjenje termina neoliberalizam, jer on sadrži značajan stepen metaforičnosti. U meni je sazrijevala misao da ga zbog toga nije moguće jednostavno definisati, pogotovo ne jednostranim tumačenjem, prema kojem on predstavlja forsiranje tržišnih odrednica u specifičnom kontekstu javnih politika.

Bez rizika zbog moguće greške, kako mi se čini, došao sam do zaključka da je neoliberalizam ustvari samo *metafora*, koja označava i konceptijski generiše jedan konglomeratski složen i protivrječan kontekst, koji ima svoj doktrinarni, terminološki, institucionalni, razvojni, kognitivni, strategijski, interesni, redistributivni, svojinski, civilizacijski, geopolitički i ideološki smisao i brojne praktične kvazi-manifestacije. Tako je ovaj rukopis dobio naziv "Neoliberalna metafora". Zašto? Zato što a) termin "*metafora*" obuhvata izuzetno širok krug fenomenologije neoliberalizma, koji u sebi sadrži mnoge paradokse, protivrječnosti, prevare i mitove, b) neoliberalizam egzistira između dvije ravni: retoričke propagande radi stvaranja privida i praktičnog obuzdavanja i kontrolisanja promjena i sloboda, c) sve se svjesno i programirano radi u cilju pohlepnog, bezgraničnog i netržišnog bogaćenja i jačanja moći, bez ikakvih ograničenja i d) neoliberalizam liči na *meta-foru* njegovih kreatora. Zato sam na korici posebno u bijeloj i tamnoj površini smjestio riječ metafora na djelove "*meta*" i "*fora*".

Živimo u vremenu u kojem se, prema shvatanjima mnogih autora, neoliberalizam (kao ideologija¹, doktrina, filozofija, te-

¹ L. Althusser (1970) je napravio distinkciju između državnog represivnog aparata i ideološkog državnog aparata. Represivni aparat je opipljiv

orija i metafora) u globalnim i lokalnim granicama *ispoljava* kao nemoralni, nehumani, brutalni, haotični, krizni i hegemonistički sistem (poredak) moći, vladanja, nasilja, eksploatacije i pohlepe. To je vrijeme u kojem se, zahvaljujući neoliberalizmu, paradoksalno i ironično, zbog interesno-retoričke apsolutizacije sloboda i tržišta relativizuje sve i svašta. Alibi-neoliberali su u stavljeni u funkciju neoliberalne metafore! To djeluje kao amorfno, monotono, orkestrirano anti-državno, anti-narodno i anti-razvojno foliranje, koje je ukorijenjeno u pokroviteljskim polugama države!

Ali, ništa novo! Ekonomska nauka je u svom razvoju često vodila dvostruki život (u teoriji i u praksi). To je bio dodatni razlog što je ovaj rukopis dobio navedeni naziv. Ovdje se dobro uklapa izjava M. Kovačevića (2012):

“U tim turbulentnim vremenima, problematika ekonomskih reformi i mera ekonomske politike prepuštena je grupi ekonomista vrlo skromnih znanja i njima su dodeljeni resori, odnosno oblasti koje oni u svojoj dotadašnjoj profesionalnoj karijeru nisu izučavali”!

Novo vrijeme traži nove načine razmišljanja i ponašanja. Oni bi trebali da se svode na adaptaciju prema civilizacijskim dostignućima radi aktivnog uključivanja u savremene svjetske procese i tokove. Ovaj tekst je pokušaj davanja sopstvenog viđenja neoliberalne metafore, koja predstavlja težak društveni izazov, i odgovora na taj izazov. Zadatak ekonomiste se ne sastoji samo u pružanju odgovora na teorijska pitanja, nego i u objektivnoj, ideološki neutralnoj i kritičkoj analizi ekonomske

i zastupljen je u državnim organima (policija, pravosuđe, vojska, državna administracija). Državni ideološki aparat je nevidljiv i drži društvo na okupu. On ističe njihovu međuzavisnost. Ideologija je društveni proces, koji djeluje kroz određene segmente (crkva, porodica, školstvo, politika, sindikati, mediji).

teorije i njene primjene u ekonomskoj stvarnosti, ali i u objašnjenju načina i faktora koji su uticali da narodi postsocijalističkih država na brzinu slome sve (ili skoro sve) čemu su se decenijama klanjali, i da se danas (mnogi nostalgично) klanjaju nad onim što su imali.

Nije mi bila ni u pomisli namjera da zagovaram povratak na staro. Valjda je sasvim jasno da socijalizam nije bio efikasan, pa je njegova kriza inicirala tranziciju, a "*promjene vrijednosnog sistema su se poklopile s ekonomskom nuždom*" (I. Naisbitt). Cilj ovog rukopisa je da ukaže na:

a) neoliberalne uzroke permanentne i krizne tranzicije, koji su izazvali velike probleme i deformacije i stvorili nove dogme, s neizvjesnim rokom trajanja,

b) neodgovarajući civilizacijski ambijent (u Hantingtonovom određenju), etatiističke tradicije (u Berđajevljevom određenju) i stvaranje kvazi-institucionalnih uslova, koji su omogućili uvođenje novog elitističkog (u određenoj mjeri i određenom smislu totalitarnog) poretka pod maskom neoliberalizma,

c) činjenicu da je forsiranje kvazi-neoliberalizma privilegija nerazumnih i/ili visoko interesno orijentisanih "reformista", jer odlaganje promjena znači odlaganje razvoja,

d) razliku između retorike i prakse, tj. između priče o liberalnoj demokratiji (koja promovira prava individue, ljudske i društvene slobode i ljudska prava, nasuprot kolektivismu, totalitarizmu i autoritarne politike) i kvazi-neoliberalne ekonomske politike (globalne i tranzicijske), koja je ovladala svijetom i u stvarnosti paradoksalno krši sve liberalne principe i

e) korišćenje države kao paravana za ispoljavanje ekspanzivnih nomenklaturnih interesa i netržino prisvajanja njenih značajnih resursa.

Sve navedeno se radi primjenom neoliberalne "metodologije" dvojnih aršina, sofisticirane zamjene teza i jalove retorike. Svi neoliberali (političari, ekonomisti i ostali, u vlasti i blizu

nje) kažu da su demokratični, slobodoljubivi, tolerantni, razvojno orijentisani, pluralisti u svemu, samo ne u jednom – apsolutizuju navodni “neoliberalizam” i ne vide mu alternativu (samim tim negiraju izbor kao suštinu demokratije i ekonomije). Propaganda “apsolutne istine” je uvijek uvod u apologetiku. Jer sve ima alternativu, samo je pitanje vremena i uslova za njenu realizaciju. Ali, ironija sudbine je često paradoksalna, kao što je po mnogo čemu paradoksalna neoliberalna misija. Ako ni zbog čega drugog, onda zbog planetarnog urušavanja i prisvajanja državne imovine od strane nomenklaturnih "reformatora" i njihovih lobista. Možda se može govoriti o još jednom paradoksu, jer kvazi-neoliberalizam u pojedinim manifestacijama (monizam, privilegije, diktati i dr.) liči na elitistički dirižizam.

O neoliberalizmu (za i protiv) je mnogo napisano, s raznih aspekata, pa čak i to da je mrtav! Ali nije, nije... On je živ, itekako, i nastavlja da živi, u skladu s logikom svog metaforičnog postojanja (posebno u glavama alibi-neoliberalala). Jer, on je, ipak, samo metafora, samo novo ime za stare pojave, pošto se identifikuje sa specifičnim režimom savremene (neoliberalne) akumulacije kapitala i prisvajanja u uslovima institucionalno slabe države. Ili, on je monistička metafora za ono što D. North naziva "*poretkom sa ograničenim pristupom resursima*". Sve ostalo su akademske diskusije, nadmudrivanja, apologetika, neiskrene, manipulativne, hipokrizne, klopotrističke i interesne priče o slobodama i tržištu.

Prije aktualne globalne krize D. Rodrik (2002) je zaključio da je prošlo vrijeme neoliberalizma i vašingtonskog konsenzusa (u nastavku: v.k.) i postavio pitanje alternative (šta poslije neoliberalizma). Kasnije je navedenu misao uobličio u članku (2006) na sledeći način:

"Zagovornici i kritičari se slažu da ekonomske mjere isiprisane v.k. nijesu dale željene rezultate. Sadašnja

debata se zato ne vodi oko toga da li je v.k. živ ili mrtav, nego oko toga šta će ga zamijeniti."

Navodni "tvorac" neoliberalizma J. Williamson je poslije izbivanja savremene globalne ekonomske krize konstatovao da je on bio greška. Ali, koliko god on bio greška (a jeste greška i grešan), on i dalje živi. Ne samo u sjećanjima, ne samo u apstraktnoj i nekonzistentnoj pisaniji njegovih (interesno motivisanih) zagovornika i (uzaludnih) kritičara, nego i u svakodnevnim manifestacijama društvene i ekonomske stvarnosti: nejednakostima, siromaštvu, eksploataciji itd. On je živio i prije svoje nove nominacije, on živi i živjeće, ali, vjerovatno, u nekim drugim oblicima i nazivima. Kako i zašto?

Odgovor sugerišu riječi iz govora N. Chomsky-a početkom o.g. u Rimu na *Festivalu nauke*, gde je predstavio svoju novu knjigu "Gospodari čovječanstva 1969-2013". On je poručio da su na vlasti tehno-kratske i finansijske oligarhije, da su evropske demokratije na izdisaju, jer politika služi samo da bi bankari i birokrate zgrtali profit i još više se bogatili² i da će narod morati još više da radi. Pored toga, on je istakao sledeće:

"Naša društva idu u susret plutokratiji, što i jeste glavni cilj neoliberalizma. Zastrašujući su rezultati istraživanja britanskog udruženja Oxfam da 85 najbo-

² Prema najnovijim podacima Kalifornijskog univerziteta, koja se odnose na socijalno-ekonomske odnose u SAD, na 1% najbogatijih otpada skoro 20% dohodaka domaćinstava, dok na 10% pripadnika viših i privilegovanih slojeva dolazi čak 50% porodičnih dohodaka. Niz američkih istraživača tvrdi da je u toj državi situacija još gora, tj. da 10% najbogatijih raspolaže čak sa 70% porodičnih dohodaka. Oni smatraju da je riječ o elitističkom, neprincipijelnom, nekolonijalnom i sofisticiranom sistem opšte neoliberalne eksploatacije. 25 godina sprovođenja neoliberalnog sistema na području SAD je dovelo do velikih društvenih i imovinskim promjena. Na njegovom početku 1% najbogatijih je zarađivao 12% svih isplaćenih plata i kontrolirao 33% privrede. Danas 1% najbogatijih zarađuje skoro 20% svih isplaćenih plata i kontroliša 40% privrede SAD.

gatijih ljudi svijeta ima isto bogatstvo kao i 3,5 milijarde siromašnih. To je najveći napad na svjetsku populaciju poslednjih 40 godina... Danas je samo važno koliko se bogatstva sliva u džepove... onih 1% koji su na vrhu, onih koji odlučuju o politici koja će se voditi. To je čista plutokratija... Umiruće evropske demokratije otvaraju put diktaturi... Intelektualci moraju podsticati rad za opšte dobro u cijelom svijetu".

Navedene riječi provociraju sjećanja na brojne radove o neoliberalizmu (*pro et contra*). Ali, možda najviše na jednu upečatljivu izjavu ruskog pisca i historičara N. Karamzina. Prilikom njegovog dolaska u Pariz početkom 19. vijeka, dočekali su ga na željezničkoj stanici ruski emigranti i pitali šta ima novo u domovini. On je kratko odgovorio: "*Kradu*"! Mislio je na beskrupulozno otimanje od naroda onih koji su se nalazili visoko na hijerarhijskoj ljestvici. Istorija se u nekim stvarima ponavlja. I danas žive predstave (i svjedočanstva) o krađi, korupciji i raznim drugih sistemskim zloupotrebama, koje čine socijalnu patologiju društ(a)va.

Najnovija besjeda Chomsky-a, kao i izjava Karamazina mogli bi biti inspiracija za pisanje ovog rukopisa. Ali nijesu. Motiv je stari, da se na jednom mjestu objave i uporede brojna tuđa i sopstvena shvatanja, koja su publikovana parcijalno u raznim naučnim radovima i časopisima poslednjih decenija. I da se pokuša osmisliti jedna objektivna priča o subjektivnim diskusijama vezanim za neoliberalizam i njegove kontroverze, paradokse, mitove, kritike, odobravanja i protivurječnosti u kojima dominiraju, kako se čini - *antinomičnost i raznoglasje*. I da ova priča ne bude samo kritika jednog paradoksalnog, protivurječnog, kriznog i dugotrajnog procesa (koji ne posustaje) s lošim rezultatima, nego podsjetnik i orijentir u borbi za toliko proklamovane slobode, demokratiju, institucionalizaciju i neko bolje, pravednije, humanije i razvijenije društvo.

Razlog za pisanje ovog rukopisa nije samo analiza, objašnjenje i kritika neoliberalizma i njegovih pojava oblika, nego uzroka njegove evolucije do vulgarizovanog kvazi-neoliberalnog modela. Cilj da se ukaže na postojanje i funkcionisanje začaranog kruga krize (globalne i tranzicijske), koji je stvorila relacija: teorijski neoliberalizam³ kao institucionalni monizam – njegova vulgarizacija, dogmatizacija i subjektivizacija u praksi – manifestovanje preko slobode eksploatacije i povezivanja nadnacionalnih i nacionalnih elita – tajkunizacija i kriminalizacija privrede i društva – reprodukovanje kriza. Navedena relacija se održavala paradoksalnom protivurječnošću između retorike o univerzalizmu (pluralizmu) i njihovog praktičnog redukcionizma (kvazi-monizma).

Prvobitno sam zamislio da posebno obradim podnaslove "neoliberalizam i kriza", "odobranje neoliberalizma", "kritike neoliberalizma" i dr. Od toga sam odustao, da ne bih ušao u široku elaboraciju i ponavljanje poznatih stavova i već objavljenih analiza mnogih autora, zbog čega bi tekst izgubio na konciznosti. Pored toga, u svojim dosadašnjim radovima sam više puta označio nosioce neoliberalizma, citirao njihove nakaradne misli i analizirao pogubne posledice primjene toga modela u praksi država tranzicije. Zato ovaj tekst nije ciljano usmjeren na označavanje krivaca, ni na njihovo prepoznavanje (jer sam davno shvatio da je to uzaludno), nego isključivo na fenomenološku i ontološku kritiku kvazi-institucionalnog mo-

³ *Liberalizam* je evoluirao od velike naučne i intelektualne doktrine do uske ideološke apologetike konkretne politike, koja se sprovodi(la) u interesu određenih društvenih grupa. Gubeći vezu sa svojim naučnim osnovama, ideologija uvijek pokušava da se poziva na njih, proglašavajući svoj kontinuitet. Upravo to rade i savremeni neoliberali: pozivaju se na tradicije velikih mislilaca iz prošlosti, zanemarujući činjenicu da su oni stekli slavu u borbi protiv feudalne tiranije i apsolutizma, za ljudska prava, ustav i građanske slobode. Kod neoliberalizma je malo ostalo od klasičnog liberalizma, a šta se tek može reći za kvazi-neoliberalne i njihove dominantno interesne motive.

nizma i zalaganje za institucionalni pluralizam, za koji vjerujem da predstavlja razvojni i civilizacijski imperativ. U pogledu kritike, ona se nalazi u svim poglavljima, pa nije imalo smisla da pravim posebni podnaslove. Zbog povezanosti pojedinih tema i fenomena, u ovom rukopisu nije bilo moguće izvršiti njihovo potpuno tematsko razgraničenje, niti izbjeći pojedina funkcionalna ponavljanja

Nijesam htio navoditi neke orkestrirane stavove „neoliberal“, koji su manje-više poznati, jer se stalno i odavno ponavljaju. Ne zato što ih ignorišem, niti zbog mogućnosti prepoznavanja. Ne, jer alibi-neoliberali veoma dobro znaju šta pričaju i pišu i zašto to rade. Jednostavno, nijesam želio da reklamiram te njihove opšte poznate stavove. Oni su se već dovoljno sami izreklamirali sa svojim sponzorima, po samoorganizovanim „besjedama“, „naučnim savjetovanjima“, stalnim rubrikama u nekim dnevnim novinama i jeftinim časopisima (sa skupom kolor štampom). Smatrao sam dovoljnim da te njihove proizvoljne, dubiozne i neargumentovane stavove ovdje nazovem zajedničkim imenima: neoliberalna retorika, dogma, apologetika, demagogija, klototizam i, naravno - metafora.

Nebitno je za ovaj tekst ko, kad, kako, zašto i šta je sve neki „neoliberal“ nekad izjavio ili napisao. Bitno je da je neoliberalizam kontinuirano služio kao *metafora*! Dodatni razlog za izbjegavanje mnogih neoliberalnih stavova je činjenica da ni neoliberali nikad nijesu odgovorili na moju kritiku i brojna pitanja koja sam im više puta otvoreno i javno uputio. Neka od njih ću, naravno, i u ovom tekstu ponoviti. Pa ipak, navešću dva tipična, previše prepoznatljiva i često ponavljana regionalna neoliberalna "biser", koji se izdvajaju po svojoj nenaučnoj, tendencioznoj, demagoškoj, deklarativnoj i odbrambenoj apologetici. Objavili su ih na raznim mjestima i u aznim prilikama autori iz raznih država regiona. Ne znam da li su dogovoreni, kopirani ili samo sumnjivo i slučajno slični? *Prvo*, ističe se da

postoji (u tim državama, dakle – samo na lokalnom nivou) navodna

"ideološka borba između liberalizma i protekciozma, liberala i dirizista"!

Zamislite to metafizičko pojednostavljivanje! Kao da tu uopšte ima nekakve borbe i kao da su u toj „borbi mišljenja“ pobjeđivali i odlučivali jedni ili drugi!? Kao da nema te borbe mišljenja i kod poznatih autora iz razvijenih država?! Bitišući u kvazi-monističkom, kvazi-institucionalnom, anti-razvojnem i visoko interesnom krugu prevara, metafora i „meta-fora“, nazovi neoliberali kao da ne primjećuju mogućnost postojanja institucionalnog pluralizma, koji karakteriše razvijena društva i privrede!? Oni gledaju samo monistički (po navici, potrebi i interesima), kroz crno-bijele prizme. Zbog toga vide samo liberale i diriziste! Zato im je na naučnim skupovima uvijek smetao izraz „mješovita ekonomija“, koja je samo simbol za institucionalni pluralizam.

Ne radi se tu o njihovoj neobaviještenosti ili neznanju, nego o njihovim interesima i pratećem cinizmu! Kod jednog autora se radi o vidljivim i velikim materijalnim interesima. Kod drugog autora se radi o nevidljivim i zanemarljivim materijalnim interesima, a mnogo više o želji za pametovanjem i samosticanjem preko oponiranja. Zaslijepljeni privilegovanim i isključivim individualizmom, oni (namjerno) ne primjećuju logičnu i civilizacijsku potrebu *masovnosti* efikasnih vlasnika, racionalnih i motivisanih individualaca, ni enormne nejednakosti i širenje krize, koje je izazvao kvazi-neoliberalizam.

Drugo, ti isti autori (alibi-neoliberali) stalno insistiraju da postoji *neznanje* (misle na lokalne ekonomiste, koji kritikuju neoliberalizam)!? Simptomatično je da se nikad nijesu usudili da optuže za neznanje nekog od svjetski poznatih kritičara neoliberalizma! Neću kao oni upasti u istu zamku i optužiti ih da

oni pokazuju svoje neznanje. Ne, jer iskreno vjerujem da tu (opet) nije riječ o njihovom neznanju. Siguran sam da alibi i kvazi-neoliberali odlično znaju o čemu je riječ, a takođe znaju da isto to znaju i njihovi kritičari, tj. "oni" koje optužuju za neznanje! Za sagledavanje posledica primjene neoliberalizma nije potrebno neko veliko znanje. Dosta toga se vidi golim okom, a dosta je već napisano. U nedostatku iskrenosti, oni krajnje ironično (to im je manir) "priznaju" da se radi o *borbi interesa*! Ali, neće da objase ko je to, kako i u kojoj mjeri realizovao svoje interese, kao ni činjenicu da su interesi većine preživljavanje, a interesi svih neoliberalnih "reformatora" netržišno bogaćenje bez granica i uz sve poznate propratne negativne društvene i ekonomske pojave. Ovaj rukopis može poslužiti kvazi-neoliberalima za provjeru autorovog znanja, ali i svih drugih navedenih mišljenja i kritikaneoliberalizma.

Druga je priča što znanje neko i nekad (kad zatreba) stavlja u funkciju apologetike. Tu mislim ne samo na metaforično označene kvazi-neoliberele, nego i na neke njihove sledbenike, koji takođe ne primjećuju poražavajuće rezultate kvazi-neoliberalizma. O njima dovoljno govore njihove promašene procjene karaktera, trajanja i intenziteta savremene globalne ekonomske krize. Tu su već „guru“ bili oprezni, pa se nijesu bavili tim procjenama.

Sofistička zamjena teza i sofisticirana kvazi-neoliberalna retorika i praksa iznjedrili su originalne metode organizovanog korišćenja privilegija: prihvataciju, jatačku ekonomiju, ekonomski klototizam i protekcionizam prema sopstvenom narodu (moji izrazi). Njihova misija se nastavlja u uslovima izuzetno redukovanog tržišta i "preduzetništva" zasnovanog na daljem grabljenju države i reprodukciji netržišno stečenog bogatstva.

Čak da nijesam kreirao indikativnu koricu, tekst koji slijedi i pozitivne recenzija uglednih ekonomista, prednje je dovoljno

da objasni naziv ovog rukopisa. Sve ostalo će biti konkretna analiza, kritika i varijacije na zadatu temu, koji treba da dokažu opravdanost navedenog naziva. On nema namjeru da asocira na teorijsku raspravu o neoliberalizmu, jer je za to veoma kasno, nego na fenomenologiju neoliberalizma i kvazi-neoliberalizma, kao i potrebu kritičkog odnosa prema njoima i nesagledivim praktičnim posledicama koje su uzrokovali.

U cilju upozorenja, u ovom rukopisu se kritički sugeriše potreba preispitivanja i sagledavanja kraja (eliminisanja) zlo-upotrebe neoliberalnog teorijskog koncepta u praktične interesne svrhe, kraja jedne pogubne, sofisticirane i dogmatske *neoliberalne metafore* za brojne narodne i državne nedaće i anti-razvojne protivurječnosti.

Iskreno se zahvaljujem uglednim ekonomistima, recenzentima ovog rukopisa, dokazanim anti-dogmatskim i anti-apologetskim borcima za naučnu istinu i institucionalni pluralizam: Akademiku RAN Profesoru *Bagratu Yerznkyan-u* iz Mosve, Profesoru *Dragoljubu Stojanovu* iz Rijeke, Profesoru *Miomiru Jakšiću* iz Beograda i Profesoru *Guste Santiniju* iz Zagreba. Njihove podrške, sugestije, predlozi i dopune su značajno doprinijele konačnom izgledu ovog teksta. Njihove briljantne, prijateljske i istomišljeničke recenzije su pravi dragulji, koji su ukrasile i oplemenili ovaj moj tekst.

Posebnu zahvalnost dugujem velikom prijatelju Profesoru *Guste Santiniju* iz Zagreba, koji mi je ukazao veliko poštovanje i čast što je prihvatio da ugledna hrvatska izvačka kuća „RIFIN“ d.o.o. Zagreb bude suizdavač ove knjige sa crnogorskim izdavačem „ELIT“ Podgorica.

Autor

1. Neoliberalni model

Smatra se da je neoliberalna paradigma preuzeta iz radova F. Hayeka, M. Friedmana i kasnijih publikacija OECD, GATT, IMF, World Bank sl. Poseban impuls navedenim shvatanjima bio je u periodu 1970-ih, kada su Zapadne države uložile pojačane napore za neutralisanje tzv. „*novog međunarodnog ekonomskog poretka*“. To je bio zahtjev novooslobođenih država za pravednijom preraspodjelom resursa u korist „periferije“. On se vremenski podudarao sa akcentovanjem i apsolutizovanjem tržišta (kao navodnog jedinstvenog i svemoćnog regulativnog privrednog mehanizma), otvorene privrede, liberalizacije, privatizacije i deregulacije, uz formiranje novih institucionalnih mehanizama globalne ekonomije i nametanje zapadnih obrazaca života.

Kriza tzv. „*države blagostanja*“ takođe je odigrala značajnu ulogu u forsiranju neoliberalnog modela. Poslednje decenije 20. vijeka postsocijalističke zemlje su mahom koristile recepte v.k. radi brzog rušenja starih i uspostavljanja novih „kapitalističkih institucija“, od kojih se očekivala privredna efikasnost. Neoliberalni ekonomski model se teorijski i praktično zasniva na sledećim dominantnim karakteristikama:

- stroga *homogenizacija* mehanizama državnog regulisanja (posebno monetarnih i fiskalnih) država koje forsiraju globalizaciju,
- *apsolutizacija tržišta*, koje tobože predstavlja „*jednakost mogućnosti*“ (M. i R. Friedman 1996, s. 168), najbolji privredni regulator i mehanizam formiranja cijena,
- nacionalna država i privreda se tretiraju kao *odumiruće kategorije*, koje treba što prije prevazići, pa se u tom smislu predlaže *politika otvorene privrede*, koja navodno najviše pogoduje ostvarenju ekonomskog rasta (J. Sachs and A. Warner 1996),

- jače mjere *liberalizacije* u raznim oblastima, a posebno u finansijskoj i spoljnotrgovinskoj sferi,
- forsiranje *privatizacije* (koja treba da ojača specifikaciju i zaštitu svojinskih prava),
- sprovođenje *deregulacije* (iako se državno regulisanje u privredno razvijenim zemljama uglavnom reformiše i fleksibilno prilagođava zahtjevima biznisa, posebno u dijelu fiskalnog i anti-inflacionog makroekonomskog regulisanja),
- održava se i pomaže *dominacija konkurentne sposobnosti* centara svjetske privrede, jer se smatra da su globalna konkurentnost i kompetentnost glavni temelji uspjeha i
- formiraju se *novi regulativni (institucionalni) mehanizmi* globalne ekonomije.

Naravno, jedno je neoliberalni ekonomski model, a sasvim nešto drugo način njegovog tumačenja i propagiranja od strane pojedinih ekonomskih i svojinskih postsocijalističkih „reformatora”, a posebno njegova surova, nekritička, radikalna, neselektivna, vulgarizovana i brzometna „šok terapijska” praktična primjena u uslovima neodgovarajuće mikroekonomske i neizgrađene institucionalne sredine. Činjenice ubjedljivo govore da su neoliberalne ideje u državama tranzicije daleko više propagirane, nego što su sprovedene (osim onih najrigidnijih).

Navedena distinkcija se mora imati u vidu pri ocjeni stvarnih mogućnosti i uspješnosti eventualne primjene teorijskog neoliberalnog ekonomskog modela. Nije zanemarljivo da se postsocijalistički ambijent formalno i suštinski, po svim uslovima (posebno razvojnim i institucionalnim), veoma razlikovao od uslova u kojima je nastala, razvijala se i dokazivala neoliberalna ekonomska misao. Zato moja kritika nije usmjerena na taj izvorni i vrijedni teorijski model *per se*, nego na njegovu vulgarizaciju u teoriji i praksi, koju sam nazvao kvazi-neoliberalizam. Kao rezultat te vulgarizacije, konstatno se *kontrolišu* i *eksploatišu* privrede perifernih zemalja, *potcjenjuju* se tuđe

kulture, istorijske tradicije i nasleđe, *nameće* se konzumeristički obrazac života itd.

Na razlikovanju ključnih teorijskih neoliberalističkih uporišta od realne prakse i politike njegove primjene insistira N. Chomsky (1999, s. 19). Prvenstveno zbog dvojnih standarda koje primjenjuju:

a) razvijene države (kod globalizacije), koje rigorozno uslovljavaju ostale države da dosledno primijene radikalne varijante njihovih preporuka, a za sebe ih ne smatraju obavezujućim. Naprotiv, koriste se „*ako zatreba*“ i

b) postsocijalistički reformatori, čija je uloga bila značajna i apologetska u teleološkoj zamjeni ciljeva (efikasnost, ekonomski rast i izlazak iz krize) sredstvima (liberalizacija, privatizacija, institucionalizacija i stabilizacija).

Priča o v.k. je počela 1989. kada je *Institute for International Economics* (Washington) organizovao konferenciju o Latinskoj Americi. Tada još nije postojala jedinstvena platforma međunarodnih institucija (Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka, Ministarstvo financija SAD i Centralna banka SAD) za rješavanje dužničke krize u Latinskoj Americi. J. Williamson je pripremio tekst u kojem je predložio “paket mjera” od 10 tržišno orijentisanih reformi⁴, koje su predstavljale minimum o kojem se ekonomska struka slaže, pa svaka država treba da ga preduzme za oživljavanje privrede.

Navedeni “paket” je stavljao akcenat na makroekonomsku disciplinu (posebno fiskalnu), tržišno privređivanje i otvorenost prema svjetskoj ekonomiji. On je od mnogih država prihvaćen

⁴ Budžetska disciplina, preusmjeravanje javnih rashoda prema podršci siromašnom stanovništvu, poreska reforma (snižavanje poreza), liberalizacija kamatnih stopa kao podrška privredi, konkurentni devizni kurs, liberalizacija trgovine (ukidanje i/ili smanjivanje carina i poreza na uvoz), liberalizacija stranih direktnih investicija, privatizacija, deregulacija i zakonska zaštita svojinskih prava.

kao relevantan okvir ekonomske politike. Bez obzira na protivljenje Williamsona ⁵, postoji relativno jednoglasje neoliberala i njihovih kritičara da se radi o tipičnom primjeru neoliberalnih ekonomskih ideja.

Suština i „mudrost“ primjene v.k. je u tome da dužničke države, koje traže financijsku pomoć od MMF, moraju pristati na uslove (sprovođenje paketa strukturnih, liberalizacijskih, privatizacijskih i stabilizacionih reformi) da bi dobili tu pomoć (Williamson 1997, pp. 132-136). Na taj način se stvarao privid ekonomskog rasta (čak mjeren rastom BDP u pojedinim periodima), koji je ustvari bio zasnovan na kreditima i pomoćima iz inostranstva. Tako su nastajali *troškovi rasta bez razvoja*, odnosno iluzorne anti-razvojne perspektive (Pieterse 2001, p. 6), koji nijesu predviđale preporuke MMF. Rasli su zavisnost (rast je sve manje bio zasnovan na unutrašnjoj dinamici), nejednakost, nezaposlenost, siromaštvo, neefikasnost modela vladanja (uz rast korupcije) i reprodukovanje fenomena „*institucionalne hipokrizije*” (Močnik 1999). U takvim uslovima su rasli socijalna nesigurnost, socijalna isključenost, nepovjerenje (u institucije, vlast i budući razvoj) i nestabilnost društva (Liou 2000), a „*demokratska tranzicija*“ se nije ni nazirala.

Tvorac fraze "v.k." J. Wilijamson je 2002 izjavio:

"Javnost širom svijeta vjeruje da označava (v.k. – prim. autora) skup neoliberalnih politika, koje su nametnute zlosrećnim zemljama preko vašingtonskih međunarodnih finansijskih institucija, koje su ih dovele

⁵ J. Williamson ističe da njegove preporuke nijesu sadržale slobodno kretanje kapitalnih tokova, monetarizam, „ekonomiku ponude” (minimalne poreze) i koncept tzv. „mini države”. Tu dopuna su uveli neokonzervativni programi M. Thatcher i R. Reagana. Naravno, makroekonomska disciplina/stabilnost, privatizacija, tržišna ekonomija i slobodna trgovina predstavljaju dodirne elemente s neoliberalnim ekonomistima okupljenima u društvu „Mont Pellerin” i idejama M. Friedmana i F. Hayeka.

do krize i bijede. Postoje ljudi koji ne mogu izustiti taj termin bez zapjenušanih usta".

Navedeni model su kao preporuku prihvatile mnoge države tranzicije krajem 1980-ih godina. Uz pomoć spoljnih zajmova vještački se održavao valutni kurs na neopravdano visokom nivou. Pomoću novih zaduživanja se omogućavala isplata dospjelih dugova stranim kreditorima. Koalicija ekonomskih „reformatora“, nomenklatura vlasti i njihovih lobista je prihvatila ponuđeni neoliberalni "razvojni model", jer im je kao navodnim „novim elitama“ odgovaralo poistovjećivanje s tom novom individualističkom ideologijom i novim sistemom vrijednosti, koji je omogućio neograničeno ispoljavanje njihovih ličnih interesa, a samim tim i brzo bogaćenje i stvaranje moći (društvene, političke, partijske, ekonomske). Njihovi ideali su se (privremeno) ostvarili.

Doktrina v.k. je zasnovana na pretpostavci da će socijalna distribucija i kolektivna akcija biti poboljšane reformama, a tržišna reforma treba da stvori koristi čitavom društvu i da predstavlja dugoročno javno dobro. Očigledno je da je *masovnost* zamijenjena *privilegovanim individualizmom*. Ostaje pitanje: koliko su tu vlast, moć, monopolski položaj i svojину osiguravali unutrašnji „pobjednici“, a koliko spoljni faktori? To je ona paradoksalna situacija, koju objašnjava L. Thurow (1997, s. 127), koja je postala društvena i ekonomska stvarnost globalnog i nacionalnog neoliberalnog poretka, u kojoj je došlo do klasične zamjene teza: umjesto da nacionalne politike upravljaju privredom, njima dikatatorski upravljaju spoljne ekonomske sile. Nema sumnje da njihove razne pomoći nijesu bile dodijeljene bez obilatih protivusluga.

Primjena v.k. je suštinski značila redukovanje (svođenje) ekonomskog razvoja na ekonomski rast. To je možda najveća njegova greška, zabluda i paradoks. To je omogućilo sve ostale devijacije. Naravno, tuđi recepti ne uzimaju u obzir razvojne,

institucionalne, infrastrukturne i druge specifičnosti pojedinih zemalja. Zato dolazi do drugog velikog problema, kojeg je J. Stiglitz (2002, pp. 166-177) objasnio na sledeći način:

"Nijedna institucija, bilo domaća ili međunarodna, nema monopol na mudrost, pa je imperativ potpuno prihvatanje značaja i konsekvenci alternativnih politika... Najbolje prakse ili reforme, koje su nametnute državi kroz uslovljenost (mrkve ili štapovi) ne uspijevaju proizvesti trajnu promjenu. One će smanjiti inicijative ljudi da razviju sopstvene kapacitete i oslabiti njihovo povjerenje u korišćenje vlastite inteligencije".

Primjena "receptata" v.k. dovela je do rasta spoljne (dužničke) zavisnosti, neefikasnosti modela vladanja, rasta korupcije na svim nivoima i mnogim drugim društvenim troškovima anti-razvojne strategije. U svakom slučaju, taj novi eksperiment se svuda pokazao kao promašaj.

U knjizi koju su uredili P. Kuczynski i J. Williamson (2003) predložen je prošireni reformski paket. Greške su konstatovane i u studiji Svjetske banke "Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform (2005). Ukazano je da su nepovoljni institucionalni faktori kočili reforme. Akcenat je prenešen sa "tržišnog fundamentalizma" na "institucionalni fundamentalizam". Zbog toga su napravljene preporuke tzv. „Post-vašingtonskim konsenzusom”, koje obuhvataju četiri glavne grupe mjera nove razvojne politike: za sprečavanje kriza, završetak "reformi prve generacije", institucionalne reforme, tj. "reforme druge generacije" i distribuciju dohotka i socijalnu politiku.

Pored ranijih deset tačaka, prošireni v.k. sadrži (prema: Rodrik 2008, s. 143) sledeće mjere: korporativno upravljanje, borbu protiv korupcije, fleksibilno tržište rada, pristupanje Svjetskoj trgovinskoj organizaciji, finansijske standarde, nadgledanu

liberalizaciju kapitalnog bilansa, potpuno fiksni ili fleksibilan devizni kurs, nezavisnu centralnu banku/ciljanu inflaciju, sistem socijalne zaštite i ciljane mjere za smanjenje siromaštva.

Ističući da su mnogi autori u više studija ukazali na značaj institucija za ekonomski rast i razvoj, Rodrik (2005, p. 973) predlaže specifičan metodološko-analitički okvir, odnosno sistematizaciju "tržišno održivih institucija". On je identifikovao tzv. "dobre institucije", koje doprinose realizaciji ekonomskih principa "prvoga reda": zaštita prava svojine, sprovođenje ugovora i tržišne konkurencije, kao i odgovarajuće stimulacije, stabilnost novca, održivost duga i privredna efikasnost. On insistira na međusobnom interaktivnom odnosu između ekonomskih i političkih institucija.

Prednje asocira na stav D. Acemoglu-a et al. (2004), koji smatraju da je za smanjenje, relativizaciju i kontrolu dominacije politike nad ekonomijom potrebna dominacija institucija nad politikom i ekonomijom. Pri tome se *homo politucus* pojavljuje kao srednji kočioni član između *homo institutusa* i *homo economicusa* (Delibašić i Grgurević 2014). Nezavisno od stepena i oblika dominacije politike nad ekonomijom, institucije u razvijenim društvima i privredama imaju pozitivnu ulogu u pravcu smanjenja, kontrole i relativizacije navedene dominacije. Jake, kvalitetne i efikasne institucije realno omogućuju kontrolu nad svim društvenim procesima i eliminaciju mogućih rušilačkih dejstava i tendencija. Deficit, imitacija i/ili fijasko institucija omogućuje razne društvene i ekonomske poremećaje i retrogradne procese.

U tom smislu, D. Rodrik je predložio je matričnu sistematizaciju "*tržišno održivih institucija*", čije su osnovne komponente: tržišno narastajuće, tržišno regulišuće, tržišno stabilizirajuće i tržišno legitimizirajuće institucije (tabela 1). On smatra (2005, p. 973) da

"međusobni uticaj političkih i ekonomskih institucija mora da uspostavi pravu ravnotežu između nereda i diktature“.

Tabela 1: Sistematizacija "tržišno održivih institucija"

<p><i>tržišno nastajuće institucije</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - prava svojine i - dosledna realizacija ugovora 	<p><i>tržišno regulišuće institucije</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - regulatorna tijela i - ostali mehanizmi za korekciju tržišnih zatajivanja
<p><i>tržišno stabilizirajuće institucije</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - monetarne i fiskalne institucije i - institucije blagorazumne regulacije i nadzora 	<p><i>tržišno legitimizirajuće institucije</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - demokratija, - društvena zaštita i - društvena sigurnost

Izvor: Rodrik 2005, p. 973.

Zbog toga ih treba zajedno razmatrati. Navedena klasifikacija predstavlja sinergiju ekonomskih i političkih institucija. On ističe da tržište zahtijeva opsežne i stroge propise, koji treba da minimizuju zloupotrebu tržišne snage, internalizaciju eksternalija i asimetričnost informacija, da uspostave standardizaciju i bezbijednost proizvoda itd. Zato su neohodni fiskalni, monetarni, antiinflacioni i spoljnotrgovinski aranžmani (instrumenti makroekonomske politike - prim. autora), koji će regulisati poslovne cikluse.

Uticaj političkih procesa ne bi smio direktno i rentno orijentisano da se odražava na razvojne ekonomske procese. Demokratija se pojavljuje kao meta-institucija.

Slično D. North-u i mnogim drugim autorima, L. Poliščuk (2008, s. 28) objašnjava da u raznim sredinama institucije ne daju željene rezultate, što se obično tumači da „ne odgovaraju“ lokalnim uslovima (konkretnom poretku). Dobre institucije treba da odražavaju lokalnu specifiku i da imaju karakter društvenog dobra, jer smanjuju transakcione troškove i podržavaju proizvodnju i razmjenu. Kao razlog „nepodudarnosti“ on navodi da institucije mogu biti korišćenje *neciljnim načinima*, kada su motivi i karakter njihove primjene u suprotnosti s njihovom suštinom. Neciljni načini primjene institucija su: njihova nekažnjena zloupotreba i eksploatacija, asimetrične informacije, manipulisanje institucijama, zaobilaženje i ignorisanje institucija, njihovo pokoravanje od strane nekih interesnih grupa i korišćenje za prikrivanje određenih (zakonom nedozvoljenih) radnji itd.

Prilika je da se ukaže na problem *heterogenosti institucionalnih pokazatelja*, koji objašnjavaju M. Delibašić i N. Grgurević (Ibid.). Oni navode da je u obuhvatanju institucionalnih pokazatelja primijetna velika raznovrsnost, koja proizilazi iz objektivnih teškoća mjerenja institucionalne izgrađenosti, odnosno nemogućnosti njihovog potpunog obuhvata, jer se institucije ne mogu svoditi samo na političke i ekonomske. Konstatuju da je odnos između politike (ideologije, partijskog uticaja, oblika vlasti, demokratske institucije i dr.) i ekonomije (ekonomske aktivnosti, strukture, subjekti, ponašanje, ekonomske institucije i dr.) veoma kompleksan i "neuhvatljiv" i povratno utiče na sve ostale oblike društvene nadgradnje.

Navedeni autori takođe ističu da je i F. Fukuyama konstatovao da se ekonomija i politika međusobno prožimaju u realnom životu i apsorbuju *sociokulturni kapital*, tj. određene etičke, kulturne i civilizacijske vrijednosti, pomoću kojih se u društvu realizuje određeni poredak kao društveni konsenzus. Pozivaju se na Acemoglu et al. (Ibid.), koji postavljaju pitanje sveobuhvatnosti, vjerodostojnosti, validnosti i kvaliteta uopšte-

nih ocjena (preko raznih indikatora⁶) razmatranih kategorija - nivoa znanja i institucija. Oni ispoljavaju sumnju u konzistentnost, pouzdanost i validnost pojedinih indikatora⁷. U tom smislu, pozivajući se na podatak *The Global Competitiveness Report 2012-2013* (2013, pp. 16-17), Delibašić i Grgurević (Ibid.) s pravom postavljaju pitanje:

"Koliko je uopšte realno da se prema nivou institucionalne izgrađenosti SAD nalaze na 41. mjestu"?

To im je šlagvort za dodatna pitanja, koja potenciraju potrebu kritičkog sagledavanja mogućnosti hipotetičkog modeliranja institucionalnog ponašanja, koje je u funkciji ekonomskog rasta i razvoja (mogućnost objektivnog mjerenja i razgraničenja uticaja i značaja neformalnih i alternativnih institucija u uslovima dominacije deformisanih tržišnih struktura i postojanja fenomena imitacije i fijaska institucija).

Tragedija neoliberalizma je što se u stvarnosti odvojio od svog naučnog i filozofskog nasleđa, što je postao reakcionarno oruđe u rukama elita (klase netržišno obogaćenih pojedinaca, koji su prisvojili rezultate rada brojnih generacija) i ideologija neograničene moći krupnog kapitala i biznisa, što je uništio

⁶ Npr. indeks globalne konkurentnosti (*Global Competitiveness Index - GSI*), koji nudi Svjetski ekonomski forum.

⁷ Navode se sledeći kritički argumenti: kao prvi indikator se pojavljuje institucionalna izgrađenost (kao dio GSI), za pojedine države tranzicije nijesu izračunati pomenuti indikatori, sumnjiv „kvalitet“ posredne, uopštene i suštinski diskutabilne „indikatorske“ ocjene glavnih ekonomskih institucija (državnog regulisanja, tržišnog regulisanja i svojinskih odnosa), nemogućnost tipskog mjerenja kvaliteta institucija (institucionalni pluralizam) u sredinama u kojima djeluje kvazi-institucionalni monizam i kod ocjene institucionalne izgrađenosti pojedinih država postoji previše specifičnih i najčešće heterogenih faktora uticaja, koje nije moguće konzistentno i potpuno izmjeriti i kvantitativno obuhvatiti, a kamoli definisati unifikovane kriterijume, na osnovu kojih bi bilo moguće vršiti kvalitetna poređenja.

srednje slojeve društva i omogućio slobodu eksploatacije. U tom smislu, Z. Baletić (2005) ističe:

“Ideološki dogmatizam je postao “standardni” obrazac ekonomskog mišljenja... projekt radikalnog preustrojstva društva u korist jednog dijela socijalnih sila prema njihovim posebnim interesima, viziji i vrijednostima.

G. Kolodko (1998, ss. 297-8) je prije deciniju i po napisao:

“Vlada može da uspije ili ne uspije, ali ne može da se povuče. Onaj ko treba da se povuče jeste neoliberalizam kao ekonomska teorija, a specijalno kao ekonomska politika”.

Uviđajući da “tržište griješi više nego država”, on navodi svoje očekivanje da će neoliberalizam kao ekonomska ideologija i politika uskoro postati irelevantan, a posebno

“poslije šteta koje je ova ekonomska misao i politika prouzrokovala u poslednjoj deceniji 20. vijeka”.

Politika se u ovom tekstu shvata u skladu s definicijom T. Parsonsa kao oblast kolektivnog postizanja postavljenih ciljeva. Ona omogućuje striktno razlikovanje od individualnog postavljanja ciljeva i analizu koja iz toga proizilazi.

Kolodko relativizuje dilemu “šok terapija” (tržišni radikalizam) ili gradualizam, izjavom da je suština privrednog oporavka i uspjeha u Poljskoj bila u efikasnosti makroekonomske politike podržane valjanim institucionalnim aranžmanima. Ti aranžmani su doprinijeli efikasnosti privređivanja, jer ništa ne bi pomogle pretpostavke da će tržište “sve samo da uradi”. On zaključuje da je sasvim jasno da bez odgovarajućih institucionalnih aranžmana, procesi privatizacije i liberalizacije mogu dovesti do velikih problema.

D. Harvey smatra da je riječ o:

“teoriji prema kojoj je tržišna razmjena osnova sistema etičkih normi, dovoljna da reguliše sve ljudske aktivnosti... u uslovima slobodnog tržišta i određenih institucionalnih ograničenja – jakih prava svojine i slobodne trgovine... Glavni opipljiv uspjeh neoliberalizma je preraspodjela, a ne stvaranje novog bogatstva i prihoda... mehanizam 'akumulacije putem lišavanja prava svojine' vodi prema društvu sa maksimalnim nejednakostima.

E. Primakov je u svom referatu na sjednici “Mercuri klub” početkom 2014. izjavio:

„Ruski neoliberali su definisli zadatak da naprave novu privatizaciju velikih državnih preduzeća... posebno prirodnih monopola, ali pri tome ne obraćaju pažnju na oligarhijski monopolizam privatnog biznisa, koji kroz trgovinu dovodi do veće cijene hrane i drugih roba. To je jedan od direktnih uzroka inflacije u Rusiji, rasta troškova i gubitka konkurentnosti naših proizvođača... i velikog ograničenja za ekonomski rast“.

Neoliberalni eksperiment

Krize su zakonomjeran društveni fenomen. Zbog svojih složenih uzroka i teških posledica, njihovo rešavanje ima strateški značaj za društveni i ekonomski razvoj. Kad god se dogodi neka kriza (što je sve češća pojava, jer se one se prosto smjenjuju, "naslanjaju" jedna na drugu i reprodukuju), vaskr-savaju riječi F. Braudela (1979):

„Istorija se pojavljuje pred nama kao niz kriza, između kojih postoje neki tragovi ravnotežnih perioda“.

Savremene krizne i druge promjene u procesima globalizacije i tranzicije su bile revolucionarne, eksponencijalne, kompleksne i dinamične, u mnogim segmentima slične i/ili podudarne (vremenski, ideološki, interesno, elitistički, zanemarivanje masovnih interesa, masovne patnje i nejednakosti). Ni globalizacija ni tranzicija nijesu riješili mnoge stare probleme, a stvorili su neke nove. Posebne protivurječnosti se uočavaju između njihovih lidera (nosilaca, kreatora, subjekata) i autsajdera (posmatrača, publike, objekata). Globalizacija i tranzicija su izgubile epitet univerzalnosti i integralnosti, a samim tim i povjerenje masa u njihov pozitivan ishod. Upravo zbog toga sam pisao da globalizaciju (neki je nazivaju „glibalizacija“) treba globalizovati, a tranziciju reformisati.

U većini država tranzicije reforme su bile palijativne i neuspješne. Nijesu ostvorena predviđanja i obećanja u pogledu poboljšanja uslova života, sloboda⁸ i ekonomskog razvoja. Zastojni društveno-ekonomski procesi i dugoročno reprodukovana

⁸ *Libertarijanstvo* je nastalo kao radikalni nastavak postulata lične slobode, uzdignute do apsolutizacije. Ideologija libertarijanstva zahtijeva potpunu slobodu za čoveka, suzbijanje bilo kakvog oblika državne prinude i svakog nasilja. Ona ignoriše klasne razlike u društvu, socijalna pitanja i eksploataciju, dajući primat ekstremnom i utopističkom individualizmu.

nje krize su praćeni porastom kriminalizacije društva, negativnom selekcijom kadrova, ignorisanjema znanja i obrazovanja, rastom zaduženosti, nezaposlenosti, dogmatičnosti, destruktivnosti, nestabilnosti, haotičnosti i mnogim drugim negativnim pojavama i tendencijama. Veliki broj autora smatra da im je kvazi-institucionalizacija zajednički imenilac, a neoliberalizam teorijska i ideološka⁹ podloga i osnovni uzrok. Pri tome treba razlikovati teorijska uporišta neoliberalizma od realne prakse i ekonomske politike, u kojima se taj teorijski model vulgarizovao primjenom dvojnih standarda, vođenih interesnim motivima "reformatora".

Prilika je da se se uoči ključna *diferencia specifica*. Bilo da se radi o primjeni teorijskog modela neoliberalizma, ili njegovom praktičnom vulgarizovanju (kvazi-neoliberalizmu), to je institucionalni monizam, koji ima anti-razvojni karakter i direktno je suprotstavljen institucionalnom pluralizmu. Kontrolisano, komplementarno i interaktivno funkcionisanje svih ekonomskih institucija je imperativ vremena i nema alternativu. Vjera u neoliberalne recepte uzdizala se do mita i pretvarala u kult, koji je trasirao i širio magistralne puteve globalizacijske i tranzicijske misije. Navedeni recepti su izazvali ogromne društvene i privredne probleme, nejednakosti, nezadovoljstva i krize. Nijesu pomogla brojna alarmantna upozorenja i kritike neoliberalizma, koje su upućivali poznati ekonomisti, sociolozi i drugi autori.

⁹ Svaka *ideologija* je povezan s neizbježnim pojednostavljanjem stvarnosti do proste i jasne slike, izražene u skupu određenih vrijednosnih orijentacija, recepata za društvene promjene, kritika u korist statusa quo ili projekata društvene rekonstrukcije. Samo takva redukcija omogućuje širokim masama da razumiju i prihvate određenu ideologiju. Ona često predstavlja zamjenu za naučne osnove na kojima je stvorena. Klasičan primjer je ideologija neoliberalizma i njegov teorijski model. Ideologija se obično pretvara u *dogmatizaciju*, kad se njene teze privataju bez dokaza i *subjektivizaciju*, kad se ideološki elementi počinju primjenjivati u praksi za opravdavanje realizacije interesa pojedinaca i/ili uskih grupa.

Najnovija velika globalna finansijska i ekonomska kriza, koja se „nadovezala“ na postojeću tranzicijsku krizu idruge krize je otrijeznila svijet i dala ubjedljiv odgovor na pitanje njenog glavnog uzroka. Postalo je jasno da su neoliberalni eksperimenti i improvizacije izazvali pogubne i nesagledive posledice. Konačno je demistifikovana teza o „*kapitalizmu bez alternative*“ i „*kraju istorije*“.

Bezgranična neoliberalna dinamika deregulacije je raznim instrumentima finansijske „gimnastike“ probijala realna ograničenja ekonomske stvarnosti, ali i moralne i institucionalne uslove (ograničenja) racionalnog ljudskog ponašanja. Novonastala panična situacija je urušila mističnu vjeru u čarobnu i samoregulišuću moć tržišta. Ogoljeni su prozirni i interesno orijentisani neoliberalni recepti ekonomske politike, ali nijesu uništeni, jer su im korijeni prodrli duboko i žilavo u sve pore društvene i ekonomske stvarnosti. A motivi im se protežu u istoriju. To je samo naizgled paradoksalno kroz prizmu logike i gnoseologije. Ali, kroz prizmu fenomenologije i ontologije, nema tu ništa čudno, jer se poredak navedenih recepata održava istom metodologijom kojom je i nastao: paradoksima, obećanjima, oportunističkim ponašanjem, interesima krupnog kapitala i ambicijama moći.

Neoliberalni recepti su bili (ponegdje i ostali) samo mitovi, koji su realno stavljeni u funkciju stvaranja i održavanja dogmatskog, elitističkog, razornog i pohlepnog koncepta uspostavljanja i održavanja moći, koji teži da se pretvori u svemoć i totalnu dominaciju (država, neprincipijelnih koalicija, partija na vlasti i povlašćenih pojedinaca). Radi se o novoj formuli "privređivanja" tzv. "klokotrističkog"¹⁰ karaktera, koja služi za održavanje i širenje hegemonije elita i njihovog krupnog kapitala, koji je stvoren netržišnim načinima. Ona se na global-

¹⁰ Metafora za prodavanje magle, nošenje mnogougaonih jaja, sipanje prašine u oči, prodavanje „m“ za „b“ itd.

nom i lokalnom nivou zasniva na eksploatatorskim motivima i interesima (prema neravijanim državama i narodnim masama).

Poznato je da se razvoj ne može zasnivati na skokovima. Ali, ne može se zasnivati na neznanju, nemoralu, nepovjerenju, nesaradnji, socijalnoj patologiji, anti-civilizacijskim i anti-humanim normama, anti-prirodnim i anti-razvojnim antinomicama, dezinvestiranju, lažnoj retorici, blefovima, obmanama, nejednakostima, eksploataciji, jednostranostima, monizmima, dominaciji i demotivaciji.

Krajem 20. vijeka neoliberalizam je bio dominantna ideološka pozicija u razvijenim i nerazvijenim državama, prije svega u ekonomiji, ali i u sferi društvenih odnosa, politike, institucionalnih promjena i državne administracije. On je postao *mainstream*, glavna struja i univerzalna grabeška moda. Svi koji se s njim nijesu slagali, proglašeni su reakcionarnim. Neoliberalni ideološki i ekonomski recepti su prihvaćeni kao apsolutna istina, razvojni monistički imperativ, prioritetan oblik ekonomskih (tržinih) odnosa i univerzalna mjera društvenih odnosa. Izvan komercijalne efikasnosti i tržišne konkurencije nije ostalo ništa: ni obrazovanje, kultura, zdravstvo i socijalna zaštita. Svako mešanje javnih institucija ili društvenih snaga na tržištu je proglašeno nepotrebnim i štetnim. To je iskorišćeno za razme zloupotrebe.

Neoliberali su u svojoj propagandi i djelovanju ignorisali klasne odnose, socijalno raslojavanje i individualnost u masovnim razmjerama, a instituciju državnog regulisanja su svodili na ukazivanje minimalnih usluga stanovništvu (odbrana, sudstvo i pravni poredak) i podršku tržišnom sistemu, posebno u periodima kriza i tržišnog fijaska (zatajivanja). Monističke kvazi-tržišne reforme u periodu postsocijalističke tranzicije nijesu uspjele da supstituišu ogroman institucionalni vakuum, čak su dovele do njegovog širenja i pretvaranja u kvazi-institucionalizaciju.

Globalna ekonomska kriza 1929-1933. je zadala težak udarac neoklasičnim postulatima automatskog regulisanja slobodnog tržišta i državnog nemiješanja u privredu. Ali, već poslije 2. svjetskog rata neoklasične škole su povratile svoju poziciju u ekonomskoj nauci. Njeni predstavnici su kritikovali praksu državne regulacije tržišne ekonomije po kejnzijanskim receptima, teoriju i praksu socijalističkog ekonomskog upravljanja i branili ideju stihijnog regulisanja tržišne ekonomije, koje nije idealno, ali je, ipak, efikasnije i politički poželjnije od državnog uticaja na ekonomiju. Liberalna ideja se u posleratnim godinama transformisala u neoliberalnu, koja je zagovarala sveobuhvatno jačanje privatne svojine nad sredstvima za proizvodnju, čime su prešli sa mikroekonomskih na makroekonomske pozicije. Osnovni predstavnici neoliberalizma su L. Mizes (neoaustrijska škola), F. Hayek i L. Robbins (londonska škola) V. Ojken, L. Erhard i V. Repke (frajburška škola), M. Friedman (čikaška škola) i A. Švarc (američki monetarizam).

Svjetska ekonomska kriza 1973-1975. je jasno pokazala da zamjena tržišne samoregulacije privrede od strane kejnzijanskih metoda državne intervencije ne može u potpunosti osloboditi društvo kriznih šokova. Neokonzervatori monetaristi (reganomika i tačerizam) su predložili sopstvene teorijske i praktične preporuke za rešavanje problema inflacije, poreske politike i dr.

U poslednjoj četvrtini 20. vijeka ojačale su neoliberalne koncepcije ekonomske misli, koje su našle primjenu u zvaničnim ekonomskim politikama mnogih država. Između 1994. i 1999. velike finansijske krize su se proširile i na druge djelove svijeta (Jugoistočnu Aziju i Rusiju), pa je značajno opao životni standard stotina miliona ljudi. Uticajni ekonomisti su u svojim formalnim kritikama isticali značaj institucija¹¹, investi-

¹¹ Poslije radova D. North-a i dr., R. Levine i W. Easterly (2002) mnogi ekonomisti su takođe zaključili da je razvijenost institucija jedina

cija u ljudski kapital, obrazovanja i zaštite okoline, kao i snažne državne regulative za održiv ekonomski razvoj. Finansijska kriza (1997-1999), ekonomska kriza (2001-2003) i najnovija globalna ekonomska kriza, koja je počela 2007/2008, ponovo su aktualizovali potrebu preispitivanja neoliberalne doktrine, jer su otkrili mnoge nove probleme i protivrječnosti koje je prouzrokovala njena primjena. Zaduženost se enormno uvećala na opštem planu. Ona predstavlja veliko opterećenje za privrede većine država i pogoršava perspektive ekonomskih djelatnosti i odgovarajućeg rasta i razvoja. Trajno su poremećene osnovne makroekonomske proporcije u vodećim kapitalističkim zemljama, između proizvodnje i potrošnje, investicija i štednje, realnih i finansijskih tokova, dok npr. u SAD spoljnotrgovinski deficit stalno raste.

Forsirana liberalizacija na početku tranzicije je, u opštem smislu, bila sistemska mjera. Ona je u pojedinim postsocijalističkim državama doprinijela pozitivnim pomacima u pogledu eliminisanja deficita potrošnih dobara, usklađivanja dugogodišnjih cjenovnih dispariteta, formiranja i jačanja tržišne kulture, institucija i ponašanja, afirmisanja preduzetničke motivacije itd. Mnogi autori, međutim, smatraju da se šok-terapijska liberalizacija u kratkom i srednjem roku višestruko negativno odrazila na osnovne pokazatelje ekonomskog rasta i razvoja: dinamiku proizvodnje, zaposlenosti, inflacije, životnog standarda itd. Tako npr. J. Kornai (1995) je smatrao da je posledično uslijedio “*transformacioni pad*”, koji on objašnjava nizom uzroka povezanih sa specifičnostima postsocijalističkih privreda, kao što su: prelaz od tržišta prodavca prema tržištu kupca, promjene privredne strukture, narušavanje koordinacionih mehanizama, makroekonomske posledice pojačane finansijske disci-

varijabla koja može objasniti različitost dostignutog stepena razvoja među državama.

pline, zaostalost finansijskog sistema i dinamika makroekonomske tražnje.

Transformacioni pad se suštinski razlikovao od ciklične krize i nije bio isključiva posledica liberalizacije i tranzicijskih reformi u postsocijalističkim državama. Jer, pad ekonomskih pokazatelja i urušavanje socijalizma počeli mnogo ranije, u socijalizmu, ali je kriza dugo prikrivana. Ona se pokušavala prevazići raznim oblicima totalitarizma i palijativnih reformi. Na taj način, kako je pisao L. Csaba (1995, ss. 13-5)

”upravo je pad inicirao tranziciju, a ne obratno... pa sistemske promjene ostaju jedini mogući izvor rasta”.

Neoliberalni eksperiment u postsocijalističkim državama nije ništa bitno promijenio u pogledu privrednog rasta i razvoja, jer nije preduzeo potrebne sistemske promjene. Ali, ostvario je planirani zadatak, koji se svodio na preraspodjelu bogatstva i moći ukorist povlašćenih “elita”.

Nikad nijesam kritikovao poznate i nesporne prednosti realne, poželjne i korisne liberalizaciji, koja podrazumijeva širenje integralnog tržišta i zdrave konkurencije, rast efikasnog privatnog sektora kao masovnog fenomena i društveno zdravog preduzetništva. Uvijek sam se zalagao za realokaciju resursa na najracionalnije alternativne upotrebe, potrebu usvajanja najnovijih znanja, vještina i tehnologija, porast produktivnosti i efikasnosti, ekonomsku stabilizaciju koja obezbjeđuje ekonomski rast i zaposlenost, razvoj pluralističkog institucionalnog poretka i vladavinu pravne države. Pisao sam (V. Drašković 2005, s. 216) da izvorna neoliberalna ekonomska doktrina kao pozitivna ekonomska teorija, *per se* ne sadrži ništa loše (čak naprotiv), jer pretpostavlja konkretne uslove i ograničenja, a zasniva se na određenim pretpostavkama, razmišljanjima i preporukama, koje su korisne u određenim mikro i makroekonomskim uslovima, selektivnoj primjeni i sl. Ali, isticao sam da su

jedno teorijski postulati, sasvim drugo neodgovarajući institucionalni i drugi uslovi u kojima se sprovode neoliberalne preporuke, a treće njihova devijantna i vulgarizovana primjena (koju sam označavao prefiksom kvazi) u mnogim nerazvijenim i postsocijalističkim privredama. Zato u svijetu raste interes za multidisciplinarnim pristupima i komparativnim analizama mogućnosti kombinovanja cjelovitih razvojnih modela (Hall and Soskice 2001).

Jedno su uređene, efikasne, fleksibilne i jake (itekako: privredno, institucionalno, resursno, organizaciono) razvijene države, a sasvim drugo resursno i institucionalno urušene, tzv. „grabeške” postsocijalističke države, kojima je dosta toga izmaklo kontroli. Zato mi je uvijek bilo nejasno da li je uopšte moguće neko dodatno njeno „minimiziranje”? Dominirajući cilj kapitalističke države je, smatra Nobelovac D. North (1981, p. 32), izgradnja takve institucionalne strukture, prvenstveno strukture prava svojine, pomoću koje se dostiže maksimizacija dohodaka (društveno blagostanje) i visok stepen sloboda (preko minimizacije troškova za specifikaciju i zaštitu prava svojine). Posmatrano kroz tu prizmu, šta se tek može reći o većini postsocijalističkih država?!

Jedno je "*poredak sa ograničenim pristupom resursima*", koji analiziraju D. North, J. Wallis i B. Weingast (2009), odnosno „*eksploatatorski pristup*” državi, sa tzv. „*neravnomjernom raspodjelom potencijala prisile*” (North 1981, p. 22) kojom se

„maksimizuje dohodak koji se nalazi u vlasništvu grupe ljudi, nezavisno od toga kako to utiče na blagostanje društva u cjelini“.

Sasvim drugo je "*poredak sa ograničenim pristupom resursima*" (D. North, J. Wallis i B. Weingast Ibid.), odnosno tzv. „ugovorni” institucionalni pristup sa dogovorenom ravnomjernom raspodjelom državne prisile (vidi šire u: V. Drašković 1997, ss. 68-74). Čini se da se prvi pristup nazire u praksi ve-

ćine postsocijalističkih država, a drugi u praksi privredno razvijenih zapadnih država. Jedno je neoliberalni ekonomski model, a drugo njegovo supstituisanje retorikom, vađenje pojedinih njegovih elemenata iz konteksta, selektivna primjena i forsiranje tih negativnih elemenata, što je dovelo do zloupotreba u teoriji i praksi.

Najzad, jedno je retorika a sasvim druga praksa, tako da je pitanje koliko su realno liberalni i oni najliberalniji privredni sistemi (koji se makar tako deklariraju). U tom smislu, izraz M. Friedmana (1988) „*prevaziđeni liberalizam*” ne doživljavam niti interpretiram u bukvalnom, pežurativnom ili apologetskom smislu riječi, kao eventualno osporavanje poštene, ali u praksi previše izbjegavane i preokrenute ideje realnog ekonomskog liberalizma. Jer se iskreno i sam zalažem za realni i korisni liberalizam, u najopštijem smislu i u granicama objektivnih uslova i institucionalnih ograničenja. Nego navedeni izraz doživljavam kao svijest o njegovom neopravdanom i štetnom idealisanju, apsolutizovanju i iskrivljavanju, koji su se često graničili sa kulturnim vulgarizovanjem i imali interesnu pozadinu. Zato u funkcionalnom smislu upotrebljavam previks "kvazi".

U postsocijalističkim državama i privredama je u cijelom periodu tranzicije postojao deficit i/ili potpuno odsustvo nespornih neoliberalnih ekonomskih vrijednosti i elemenata odgovarajućeg teorijskog modela. Oni su supstituisani razim oblicima nedržavnih monopola i neformalnih institucija, odnosno specifičnim tranzicijskim genomenima, koje sam nazivao razim imenima: „*jatačka ekonomija*”, „*klokotristički kvazi-neoliberalizam*“, „*prihvatacija*”, negativna selekcija kadrova, sociopatološki kočioni mehanizam, diktat novokomponovanih bogataša, protekcijonizam prema sopstvenom narodu i institucionalni nihilizam. U istom smislu, S. Pejović (2002, ss. 10-2) pominje velika ovlašćenja pojedinaca, „*retoričku fasadu*” i kolektivistička neformalna pravila.

U uslovima izražene postsocijalističke društvene i privredne nesistemnosti (organizacionog, institucionalnog i normativnog vakuuma) nije bilo moguće formiranje efikasnih ekonomskih institucija. Strukture vlasti su se opredijelile za rekombinovane institucije, koji su omogućili uspostavljanje raznih oblika kvazi-institucionalnih odnosa. Forsiranje institucionalnog monizma (tržišnog) izazvalo je nesagledive krizne posledice. Razna tržišna ograničenja su doprinijela procvatu nekontrolisanih oblika tržišta, koji nemaju nikakvih zajedničkih elemenata s institucijom efikasnog tržišnog regulisanja. Uslijedila je logična posledica – krizni elementi su se reprodukovali (nizak životni standard, socijalno raslojavanje, slab sistem motivacije, nezaposlenost, pad proizvodnje i svih ekonomskih pokazatelja, širenje socijalne patologije, kriminalizacija privrede i društva, sistemska korupcija, siva ekonomija, nedovoljna vladavina prava i dr.). To je deformisalo i redukovalo ekonomsku stvarnost i opštu institucionalnu strukturu.

Institucionalne promjene su vremenski, strukturno, kvalitativno, kvantitativno i funkcionalno značajno zaostajale za drugim tranzicijskim promjenama, umjesto da budu njihov oslonac, stimulans i garant. Pored toga, postojao je veliki raskorak između formalno uspostavljenih ekonomskih instituta i ekonomskog ponašanja u praksi, koje je bilo daleko od regularnih normi. Praksa je pokazala da za formiranje efikasne privrede dominantno tržišnog tipa nije dovoljno srušiti stare kontrolne i upravljačke mehanizme socijalističkog sistema, privatizovati državnu imovinu i sprovesti standardne mjere makroekonomske liberalizacije i stabilizacije. Nijesu formirane mnoge tržišne institucije, pa čak ni neki njihovi osnovni segmenti, a nijesu se značajnije unaprijedili tržišna infrastruktura i kultura. Integralno tržište je još uvijek samo misaona imenica, zbog čega i ona liči na neoliberalnu mitologiju. Ukorijenili su se mnogi tržišni supstituti, mutantne i pseudotržišne strukture, koje samo imitiraju tržišnu infrastrukturu: buvljaci, crno, sivo i

kvazi-tržište (koji su u funkciji preživljavanja većine stanovništva), i monopoli (koji su u funkciji bogaćenja manjine – V. Drašković 2001, s. 69). Konkurencija je redukovana na navedene primitivne tržišne strukture. Sve analize tržišnih odnosa u većini postsocijalističkih država pokazuju da su monopoli do kraja iskoristili sve šanse koje su im se obilato ukazale (povlašćeno omogućile).

Poslije neuspjelog socijalističkog projekta ponovo se pristupilo ekonomskom i kvazi-institucionalnom eksperimentisanju. I u socijalizmu su (vjerovatno dobre) ideje vodili pogrešni ljudi, individualci, pod okriljem državne politike, monolitne partije i izgradnje pravednijeg društva. Ali, po svjedočenju mnogih poznatih partizana, već u ratu su počele privilegije, kad je počela posebno hrana da se dijeli običnim borcima i komandantima. Poslije rata su se te privilegije širile, preko specijalnih bonova i prodavnica za rukovodioce i sl.

Socijalistička izgradnja je dovela do daljeg širenja privilegija, ali se, ipak, koliko-toliko kontrolisala. Može se uvijek iznova raspravljati o uticaju (značaju) individualizma u kolektivizmu. Jer, pojedinci su koncipirali kolektivističke osnove i ideje, koje su indoktrinirane mase bezrezervno podržavale, na mitinzima, partijskim sastancima, u revolucijama i u praksi. Postsocijalistički „neoreformatori“ su takođe samo individualci, zaklonjeni iza partijskih i/ili akademskih titula. Oni su koncipirali nazovi individualističke osnove, koje bi trebalo da važe za sve. Ali, one važe i odgovaraju, kako izgleda, jedino i/ili najviše njima – kreatorima kvazi-individualizma (vulgarnog neoliberalizma), predstavnicima nomenklatura vlasti i njihovim lobistima.

Primjena (često rigidnih) sopstvenih „razvojnih eksperimeneta“ uz neoliberalne makroekonomske recepte razvijenih država u uslovima neodgovarajuće postsocijalističke mik-

roekonomske sredine i posebno nerazvijene institucionalne sredine dovela je do katastrofalnih posledica.

Neoliberalna paralela

Pored toga što vremenski *paralelno postoje*, globalizacija i tranzicija se metodološki, interesno, krizno i ideološki praktično *preklapaju*. Neoliberalizam je bio njihov zajednički imenilac. Neoliberalna paralela znači da se i jedan i drugi proces suštinski manifestovao kroz reprodukovanje velikih problema i kriza (koje su vremenski i teritorijalno bile različitih intenziteta, oblika, porijekla i trajanja), ali i kroz njihovo prevaljivanje sa razvijenih država na nerazvijene, sa bogatih na siromašne, preko raznih oblika i odnosa zavisnosti.

Skoro sve što je povezano s globalizacijom i tranzicijom počiva, počinje i završava se na priči o forsiranju tržišta kao ekonomske institucije (regulatoru i koordinatoru), konkurencije kao njegove osnovne poluge i ekonomskih sloboda kao njegove osnovne pretpostavke. Ali, tržište, konkurencija i ekonomske slobode nijesu u praksi forsirani kao novi (neoliberalni) orijentir "razvoja", nego naprotiv - formiranje vlasti nadnacionalnih (globalnih) i nacionalnih (tranzicijskih) elita.

Veliki broj autora smatra da je globalizacija teorijski, ideološki i interesno zasnovana na shvatanjima tržišnih neoliberala, da tržišta gotovo nikad nijesu konkurentna, jer ih kontrolišu velike korporacije. Zbog toga svjetski sistem liči na „*korporativni merkantilizam*“ (Chomsky), „*eminentno hegemonijalni poredak*“ (S. Elaković) i „*tržišni fundamentalizam*“ (Stiglitz). Vjera u neoliberalni recept kulturno je uzdizana do mita i širila puteve globalizacijske i tranzicijske misije (*Foreign Affairs*, July-Avgust 1996, p. 45):

„Sada i u predvidljivoj budućnosti jedinstvena svjetska civilizacija biće vladajuća ekonomska kultura svjetskog tržišta“.

Simptomatična je izjava G. Sorosa (2000, s. 56) da je

„globalni kapitalistički sistem daleko od stabilnosti... a globalni finansijski sistem u cjelini sve manje pouzdan, jer je značajno stradao autoritet i reputacija Međunarodnog monetarnog fonda”.

Česte i smjenjujuće finansijske krize su realnost, nezavisno da li su ciklične, recesione, regionalne, nacionalne ili spekulativne prirode. One su uvijek zahtijevale pojačano državno regulisanje, bez obzira koliko se to priznavalo. Pošto su finansijska tržišta dobila visok stepen globalnosti, u svim finansijskim krizama je potrebno pojačano regulisanje nacionalnog i globalnog karaktera. Postavlja se pitanje: da li takvo regulisanje može biti uspješno, funkcionalno i pravovremeno koordinisano? S aspekta globalizacije, K. Josifidis (Ibid., s. 147) oprezno i korektno primjećuje da

„dvostruki standardi u svetskoj ekonomiji ne idu u prilog afirmaciji filozofije i prakse neoliberalizma i izazivaju podozrenje u ekonomski slabije razvijenim privredama”.

Globalizacija je kao složeni protivurječan fenomen pokazala mnoga svoja lica i naličja. Ona se ostvaruje u uslovima dubokih strukturnih i finansijskih kriza. Nezavisno od svih njenih prednosti i šansi, nedostataka i opasnosti po nacionalne privrede, savremena globalna ekonomska i finansijska kriza je dovela u pitanje čvrstinu pojedinih temelja magistralnog procesa globalizacije. Pala je maska s ideološkog samozadovoljstva i infantilne ideje potpuno slobodnog tržišta. Po ko zna koji put je (uzaludno) u praksi verifikovana ispravnost poruke sa skupa poznatih američkih i ruskih ekonomista u Moskvi („Nezavisimaja gazeta“ 01.07.1996, s. 4):

„Ako postoji tajna u ekonomiji, ona nije ni u tržištu, ni u privatnoj svojini, nego u konkurenciji“

A konkurencija može biti i institucionalna. Ona pretpostavlja institucionalni pluralizam.

Reformska praksa mnogih postsocijalističkih i drugih država je surovo redukovala proklamovani princip nekontrolisanog tržišta. Postsocijalistička tranzicija je ubjedljivo pokazala kako su "reformatori" lavirali (po potrebi i u skladu sa sopstvenim interesima), između korišćenja neoliberalizma kao metafore hegemonijalnog poretka (prema bogatoj manjini) i maskiranog protekcionizma (prema siromašnoj i nezaštićenoj narodnoj većini). Propagirana konkurencija i ekonomske slobode se se u praksi suštinski gušili na svakom koraku sve jačim međunarodnim i nacionalnim monopolima i netržišno osvojenim kompetencijama. Samo su se fasadno mijenjale i prividno humanizovale manifestacije „reformskih“ oblika.

U praksi globalizacije su se suštinski i otvoreno negirali tržišni principi zasnovani na navodnim „jednakim mogućnostima“. Principi otvorene privrede su se samo selektivno i po potrebi primjenjivali. Konstatno su se kontrolisale, uslovljavale i eksploatisale privrede perifernih država. Potcjenjivale su se tuđe kulture, mentaliteti i istorijske tradicije, a nametalisu se zapadni obrasci života, s dominacijom realne „ideologije bogatih“ (preciznije: netržišno obogaćenih). U nacionalnim granicama se iste i slične metode primjenjivale novokomponovane „elite“ s javnim dobrima. Dominirale su na razne načine diktirane i monopolisane poslovne transakcije. Ispoljavali su se fenomeni koje pominje N. Chomsky (1999, ss. 39-40; 77):

„Korporativni merkantilizam... Doktrina slobodnog tržišta, koja se pojavljuje u dva vida. Prvi je onaj zvanični koji se nameće nezaštićenima. Drugi je onaj koji bismo mogli nazvati stvarno postojećom doktrinom slobodnog tržišta koja glasi: tržišna disciplina je zdrava za tebe, ali nije za mene, osim ako će mi donijeti privremenu prednost... za tebe tržišna disci-

plina važi, a za mene ne važi, osim u slučaju da ,igralište' naginje na moju stranu“.

On je davno proglasio globalizaciju "*ideologijom bogatih*" (razvijenih - prim. autora), koja izaziva krize suvereniteta i deregulacije kod nerazvijenih, ali ne i kod razvijenih država, koji su inicijatori globalizacije. U tom smislu, on (Ibid., ss. 5-20) neoliberalizam definiše kao

„temeljnu političku paradigmu našeg vremena, koja u globalnim razmjerama služi za dominaciju, globalni političko-ekonomski trend, 'kapitalizam bez rukavice', novu verziju stare borbe nekolicine bogatih protiv većine siromašnih, ideologiju i doktrinu slobodnog tržišta koje je 'iznad svega'“.

Navedene konstatacije ozbiljno narušavaju kredibilitet univerzalnosti neoliberalnih pravila i principa, koji su se proklamovali pod parolom globalizacije, a kopirali u postsocilaističkim državama. Na taj način su obezvrijeđeni svi pokušaji stvaranja globalne razvojne paradigme. Jer, ako globalizacija teži svjetskoj univerzalizaciji i unifikaciji, to bi trebalo da važi za sve i pod jednakim uslovima. Onda ne bi smjeli u praksi da se događaju, odobravaju i široko afirmišu od strane najrazvijenijih država i najvećih transnacionalnih korporacija nametnuti dualizmi, monistički polarizmi, principi dvojnih aršina, nejednaka razmjena, brojne neravnomjernosti i disproporcije. Ali, S. Huntington (1998, s. 355) objašnjava da

„konstruktivan pristup u multicivilizacijskom svijetu znači da treba odustati od univerzalizma, prihvatiti raznovrsnost i težiti sličnostima“.

Bogami, tranzicija je „težila“ mnogim sličnostima s globalizacijom, posebno u onim najporočnijim elementima.

Univerzalno jedinstvo (bilo čega) uvijek je činilo osnovu za otvoreni ili prikriveni totalitaristički i autoritarni poredak, koji se realizovao ovom ili onom vrstom nasilja. Ideal ekonomske globalizacije u svojoj težnji prema opštem i univerzalnom ima nekih dodirnih tačaka s totalitarizmom. Sjećanja na prošli vijek još nijesu izblijeđela, pa su ljudi zabrinuti za budućnost koju će im donijeti globalizacija.

Veliki broj autora smatra da globalisti, geopolitički ekonomisti i tranzicijski alibi-neoliberali retorički nameću princip konkurentnosti kao dominantan i sveobuhvatan ključ globalizacije. U monografijama V. Draškovića „Kontrasti globalizacije“ (2002) i V. Draškovića i dr. „Globalizacija u ogledalu razvoja, krize i medija“ (2010) navode se mnogi citati kojima se potkrepljuje kritika neoliberalnih osnova globalizacije. Izdvojiću samo neka mišljenja.

A. Neklessa (1999, s. 32) smatra da ona predstavlja forsiranu i dramatičnu realizaciju neoliberalog projekta svjetskog ekonomskog poretka, odnosno konstrukciju „*globalnog sela*“, koja je zamijenila nacizam i komunizam i pojavljuje se kao treća „*svjetska religija*“ ovog vijeka. F. Wertheim (1997, p. 22) poistovjećuje globalizaciju sa „*međunarodnim valutnim fundamentalizmom*“, S. Amin (1997, p. 34) sa „*ideološkim diskursom kojim se legitimise strategija imperijalističkog kapitala*“, a I. Ramonet (1997, p. 37) sa „*geopolitikom haosa i carstvom liberalizma*“. L. Oxelheim (1996) je pisao da

„neoliberalni model globalizacije pretpostavlja ekster-nalizaciju nepovoljnih operacija, sopstvenih troškova, kriza, teškoća i problema“.

Jer, nezaposlenost se smanjuje na račun emigracije i smanjenja imigracije, nedostatak unutrašnjeg tržišta prodaje kompenzuje se izvozom, istrošenost ili nedostatak sopstvenih resursa kompenzuje se uvozom, nedostatak investicionih rešenja nadoknađuje se izvozom kapitala itd.

Prilikom razmatranja neoliberalnog modela globalizacije potrebno je razlikovati njena teorijska uporišta od realne prakse i ekonomske politike. Prvenstveno zbog dvojnih standarda koje primjenjuju razvijene zemlje, koje druge rigorozno uslovljavaju s primjenom radikalnih varijanti svojih preporuka, a za sebe ih ne smatraju obavezujućim. U tom smislu, časopis poslovnih krugova SAD „Fortune“ (25.05.1998, p.25) priznaje da

„kada američki biznis priča o kapitalizmu, ima u vidu slobodno tržište kod svih, osim kod sebe“.

Sintetički izraz većine navedenih citata i mišljenja mnogih drugih autora može se naći u monografiji E. Reinert-a „*Globalna ekonomija: kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašniji*“ (2008):

„Čikaška škola ekonomije - koja, grubo gledano, stoji iza teorijske osnove Svjetske banke – govori cijelom svijetu da se vlasti ne smiju miješati u ekonomiju. U stvarnosti, gradonačelnik Čikaga troši milione dolara da bi stvorio pogodno tlo za razvoj visokotehnoloških preduzeća. Dakle, u istom gradu, u isto vrijeme, postoji ogroman jaz između retorike i stvarnosti. Retoriku nameću drugima, dok sami rade nešto sasvim drugo“.

U vezi s prednjim, on pominje tzv. „*Krugmanov grijeh*“, koji se sastoji u tvrdnji da postoje teorije koje opisuju stvarnost mnogo bolje od standardne teorije, ali se ne koriste u praktičnoj ekonomskoj politici.

J. Stiglitz je često i oštro kritikovao neoliberalizam. On u knjigama „*Globalization and Its Discontents*“ (2002) i „*Making Globalization Work*“ (2006), istražuje, kako ističe M. Mesarić (2007) mogućnosti preoblikovanja postojećeg modela globalizacije, kako bi ona bila korisna ne samo bogatima i moćnima,

nego svim državama i većini ljudi. Da bi se promijenio karakter i efekti globalizacije, potrebno je promijeniti njene ciljeve, nosioce i pravila. Stiglitz se ne zalaže za radikalne i „revolucionarne“ promjene, koje su vjerovatno iluzorne, nego predlaže niz realnih reformi i mjera, koje bi mogle postepeno dovesti do novog, funkcionalnijeg, pravednijeg i održivog modela globalizacije. Smatra da je potrebna optimalna kombinacija djelovanja institucija tržišnog i državnog regulisanja (institucionalni pluralizam - prim. autora), koja će biti različita u različitim fazama razvoja i u različitim okolnostima. Svijet slobodne međunarodne trgovine u kojem svi dobijaju je samo običan mit, jer je postojeći model isključivo prilagođen interesima razvijenih industrijskih zemalja. Međunarodna trgovina nije ni slobodna, ni fer, nego je asimetrična, jer je otvorila tržišta nerazvijenih država nesmetanom uvozu industrijske robe i subencionisanih poljoprivrednih proizvoda iz razvijenih država, uz istovremeno onemogućivanje (ili otežavanje) izvoza poljoprivrednih i drugih proizvoda u obrnutom smjeru (Ibid.).

Mesarić (Ibid.) navodi da Stiglitz kritikuje neoliberalnu ideologiju, pored ostalog, i zbog njenog ignorisanja moralnih, humanih, socijalnih i ekoloških posledice ekonomskih odluka. To se posebno odnosi na IMF, koji često zahtijeva od centralnih banaka da svoju djelatnost ograniče na monetarnu stabilnost, bez obzira na dugoročne razvojne posledice (društvene, ekonomske i socijalne).

Globalizacija je neizbježna i nezaustavljiva. Svijet ne može izbjeći globalnu cirkulaciju informacija, ideja, znanja, tehnologija, kapitala i ljudi (Ibid., s. 371). Ali, ciljeve, mehanizme i nametnuta pravila globalizacije treba mijenjati, kako ona ne bi generisala disproporcije, disparitete, nepravde, antagonizme, krize i sukobe i kako ne bi služila samo (ili pretežno) bogatima i moćnima, nego svim državama i čitavom čovječanstvu. Usvajanje i sprovođenje organizacionih, pravnih, ekonomskih i političkih reformi, koje predlaže Stiglitz, vodilo bi remodeliranju

globalizacije. Pored najnovijih tehnologija (koje već postoje) i novih ekonomskih pravila, međunarodnih pravnih normi i međunarodnih odnosa (koje tek treba realizovati), potrebne su radikalne promjene individualne i kolektivne svijesti. Mesarić navodi i kritičko mišljenje J. Gartena da je glavni princip savremene poslovne politike *Wall Street*-a i cijele korporacijske Amerike - kratkoročna maksimizacija profita. Može se sa sigurnošću istaći uvjerenje da je isto i kod globalizacije, i kod tranzicije.

Kritikujući Vladu SAD, Nobelovac P. Krugman primjećuje metaforičnu paradoksalnost:

„Dugo godina je ona propovijedala filozofiju da je sve privatno dobro, a sve državno loše“.

Stavovi T. Bandina (2009, ss. 5-6) se idealno uklapaju u ovu priču:

„Neoliberalistička ekonomska teorija predstavlja intellectus conditio ultra-liberalističkog i mondializovanog kapitalizma. U pragmatiskom smislu ona predstavlja premisu (integrum) politike najrazvijenijih (najbogatijih) zemalja, zaraženih virusom maksimalizacije profita u kraćem roku (profit über alles) i dominacije širokog spektra u cilju stvaranja uslova za što čvršću poziciju u aktuelnoj epohi, kao i u budućoj, u visokom stepenu neizvesnoj civilizaciji... Neoliberalizam šireg teorijskog obuhvata i pragmatске implementacije, okupira i osakaćuje nerazvijene (siromašne) zemlje i to ne samo njihove ekonomije nego i nauku, obrazovanje, kulturu i dr. U težnji izlaska iz ukupne zaostalosti i sopstvene ljuštore siromaštva, formiranog kolonijalnim ropstvom, periferizacije u odnosu na civilizacijske tokove i uporno nametnute ideologije da iz nerazvijenosti mogu uspešno izaći prihvatanjem neoli-

beralizma kao kulta i panaceje slobodne trgovine, još dublje zapadaju u siromaštvo i u gubljenje sopstvenog duhovnog identiteta (amerikanizacija, per excellence). Pored nametanja prinudom ideologije ovakvog načina izbjavljanja iz zagrljaja siromaštva, ne retko je implementaciji doprinosila i ideolatrija, zahvatajući tanak pojas iz vrhova vlasti, školovan najčešće na univerzitetima razvijenih zemalja i upotrebljenih u sopstvenoj nerazvijenom zemlji u interesu bogatih. Lapidarno: smisao, uzroci i posledice neoliberalizma... na ekonomski i duhovni sektor nerazvijenih zemalja, nalaze se u samom nukleusu tendiranja kapitalističkog načina proizvodnje ka imperijalnim tendencijama..."

Postsocijalistička praksa pokazuje veliku sličnost i/ili istovjetnost primjene neoliberalne ideologije kao maske bogataških (da ne kažem u stilu mnogih autora: imperijalnih) tendencija. U tome se sastoji specifični paralelizam globalizacije i tranzicije, globalnog i tranzicijskog kvazi-neoliberalizma. Po mnogim negativnim manifestacijama se čini se da su socijalistička utopija, institucionalni monizam i dogme samo zamijenjeni novom utopijom, novim kvazi-institucionalnim monizmom i novim dogmama. Diktat i nasilje države su zamijenjeni diktatom i nasiljem „novih preduzetnika“ (novokomponovanih bogataša). Ostao je isti dominantan i retrogradan zahtjev vremena – *bogaćenje po svaku cijenu*. To je esencija paralelizma globalizacije i tranzicije. Da bi se to ostvarilo, od starih vremena su preuzete parole, obećanja, dominacija politike i partije, reprodukcija krize, reformska apologetika i palijativnost, monističko razmišljanje i monopolsko ponašanje.

Doktrina neoliberalizma je u približno istom vremenskom periodu nesumnjivo bila ideološki temelj globalizacije i postsocijalističke tranzicije. Ona se zasniva na paradoksalnim i protivurječnim (civilizacijskog i razumskoj logici, teoriji i praksi)

principima minimalne (veoma ograničene) države i maksimalnih (neogrančenih i nekontrolisanih/ samokontrolisanih) ekonomskih sloboda i prava privatne svojine. Jasno je kakvi mogu biti odnosi između manjine povlašćenih, privilegovanih i organizovanih monopolista („*efikasnih preduzetnika*“) i većine siromašnih, eksploatisanih i neorganizovanih pojedinaca, u uslovi- ma tzv. „*mini*“ ili „*mikro države*“, čija je jedina funkcija da garantuje „fer“ odnose na neograničeno slobodnom tržištu. Ali, ni to nije ispunila! Nije ni mogla...

Neoliberalni totalitarizam

Na početku druge decenije novog milenijuma, još su svježa sjećanja na prošli vijek, koji je obilovao raznim oblicima utopizma i totalitarizma. Dva su bila dominantna i tragična: fašizam (s nacističkom ideologijom i primatom rase) i komunizam (s boljševičkom ideologijom i primatom klase). Pretpostavljam da su navedeni fenomeni danas u značajnoj mjeri prevaziđeni i/ili marginalizovani. Pa ipak, moram priznati da postoji iščekivanje, strepnja i bojazan od novih oblika utopizma i totalitarizma, koje može da proizvede novi „bauk” koji preko tri decenije kruži svijetom - *bauk globalizacije* (s neoliberalnom ideologijom transnacionalnog, geopolitičkog i elitističkog širenja i primatom interesa krupnog kapitala).

Eksperiment dirizma kao oblika institucionalnog monizma i totalitarizma u današnjim državama tranzicije je počeo u socijalizmu. Prvo u Rusiji (1917), a poslije Drugog svjetskog rata i u drugim istočno-evropskim državama i u SFRJ. Karakterisali su ga:

- otvorena represivnost sistema vlasti, dominacija birokratskog etatizma i upravljanja (komandna ekonomija), sa planskom naturalizacijom robno-novčanih odnosa, nerazvijenim i neorganizovanim tržištem,
- neefikasnost privređivanja uzrokovana destimulativnošću sistema, paternalizmom, nezainteresovanošću zaposlenih, fiktivnom zaposlenošću itd.,
- ideološko-politički subjektivizam i dogmatizam, koji je uticao na nezadovoljstvo naroda i brojne sociopatološke pojave,
- ideološko zamagljivanje suštine ekonomske stvarnosti u kojoj su dominirale monopolske strukture,

- prividni kolektivizam sa organizovanom ekonomskom i političkom prinudom, kao i jednakošću na niskom nivou zadovoljenja potreba,
- začarani i kontroverzni krug temeljnih elemenata sistema (državna svojina - monopol državnog sektora - totalna planska determinisanost – put u komunizam) i
- brojne negativne posledice, kao što su cjenovni dispariteti, robni deficiti, privredne disproporcije, špekulativno tržište, skrivena inflacija, nizak nivo životnog standarda, ekstenzivni privredni rast, privredna stagnacija i kriza, reprodukcija totalitarizma u svim oblastima života i rada, sistem-ska korumpiranost, izraženi birokratizam itd.

Navedene karakteristike pokazuju da postoji dovoljno sličnosti sa tranzicijskim ("pozajmljenim") neoliberalnim dirizmom. Ideal neoliberalne globalizacije i tranzicije u svojim monističkim težnjama ima dodirnih tačaka s totalitarizmom. "Klasični" totalitarizam 20. vijeka je produkovao dva svjetska rata i imperijalističke tendencije, pa se s pravom ljudi brinu i pitaju: hoće li će globalizacija biti bolja?

Sprovođenje opštih društvenih i ekonomskih reformi ("pe-restrojka") počelo je 1985. u SSSR, uz zahtjev za "više socijalizma". Rezultati su bili poražavajući. Oni su pokazali da je mnogo lakše nešto proklamovati, nego ostvariti. Nije bilo lako srušiti idealističku kulu boljševističkog totalitarizma, koja se decenijama zidala na direktivama, progonima, diktatima, parolama i lažnim obećanjima, s jedne, i entuzijazmu i odricanjima, s druge strane.

Socijalistički poredak na evropskim prostorima nije odolio pred ekonomskim nedaćama i pluralističko-civilizacijskim izazovima vremena. Sa izuzetkom Kine, Kube, Vijetnama i Sjeverne Koreje, on je doživio krah u globalnim razmerama. Pokopane su nade i vjera u njegovu formacijsku i istorijsku be-

smrtnost. Potreba korijenitih političkih, ekonomskih, društvenih, institucionalnih i drugih sistemskih promjena je postala neminovnost. To je značilo prihvatanje i primjenu institucionalnih promjena u svim oblastima, uz rizik i neizvjesnost njihovog ishoda.

Početak 1990-ih je počela postsocijalistička tranzicija u Rusiji, svim ostalim bivšim državama SSSR i drugim državama Istočne i Jugoistočne Evrope. Ona je pretpostavljala radikalne ekonomske i društvene reforme, prelaz od autoritarizma prema demokratiji, monizma prema pluralizmu, socijalizma prema mješovitom društvu progresa, formacijskog prema civilizacijskom razvoju. *“Bijedni račun socijalizma”* (S. S. Šatalin) zamijenjen je novim institucionalno-mutantnim poretkom, koji nije doveo do željenog prosperiteta. Narodi su platili i dalje plaćaju tuđe račune neuspješnih “reformi”, koje su bile interesno usmjerene na uski krug novih “elita”. Tranzicijska kriza se zaoštravala i reprodukovala, uz širenje enormnih polarizacija između osiromašenog naroda i privilegovano obogaćenih rijetkih pojedinaca, uz rast nezadovoljstva naroda. Uzroci se moraju tražiti u zatajivanju, vulgarizaciji i zloupotrebi institucionalnih promjena.

Smjena socijalističke dirizističke paradigme trebalo je da prevaziđe monopolski položaj države u privrednom regulisanju i njeno dominantno učešće u strukturi vlasništva, koji se navode kao osnova kočionog ekonomskog i motivacionog mehanizma postsocijalističkih privrednih sistema. Da li je neoliberalizam pronašao plodno tlo u bivšim socijalističkim državama ili je nametnut spolja, uz blagoslov novih "reformatora"? Možda to i nije važno. Bitnije je da je, na žalost, forsirana smjena jedne formacijske dogme (socijalističkih vrijednosti) drugom (primitivnih vrijednosti individualizma i prevaziđenog liberalnog kapitalizma), umjesto ustupanja mesta civilizacijskim vrijednostima. Iskorišćeni su državni, politički i partijski monopoli za uspostavljanje jednog specifičnog kvazi-institucionalnog poret-

ka, u kojem su stvoreni novi monopoli, kombinovani od nomenklatura vlasti i privilegovanih pojedinaca. Socijalistička relacija državne funkcije - privilegije se proširila i pretvorila u mnogo opasniju: *državne funkcije - privilegije - bogaćenje*. Ona je proizvela promjene sa višestrukim negativnim predznakom i monopole, koji u skoro svim oblastima društva proizvode razorne posledice, koje se posebno ispoljavaju u narušenim odnosima između privatnih i opštih interesa, preduzetničkog i predodređenog ponašanja

Sva tri totalitaristička projekta, iako su zasnovani na raznim osnovama, dizajnirani su da masovno podčine skoro sve pojedince preko obećanja o navodnom mesijanstvu neke apstraktne i kultne ideje. Sve te ideje su se nalazile u osnovi konkretne ideološke matrice, koja suštinski (deterministički) podređuje mase eliti i lišava ih realnog izbora i propagiranih ideja ("carstva" rase, klase, slobode i dr.). Ideje totalitarizama su bile razne (jednakost, prednost, sloboda), ali je u svima postojao samo jedan ideal kao njihov zajednički imenilac - *dominacija privilegovanih*. I uvijek je postojala maska koja se zvala *masovnost*, koja je služila za skrivanje kultova. Realizovane su raznim i kombinovanim metodama diktata, terora i prinude. Smatra se da je i socijalistička Kina još uvijek totalitarna, iako od 1970-ih godina sprovodi aktivnu ekonomsku liberalizaciju. Ali, liberalizacija nije uticala na totalitaristički ideološki okvir kineskog društvenog sistema, koji, takav kakav je – dozvoljava i forsira institucionalni pluralizam! Čini se da je on neprijatelj samo kvazi-neoliberalala!

Neoliberalistički kult "*permanentne demokratije*" i neograničenog konzumerizma¹² (kao potencijalnih kategorija) na određeni način ignoriše proizvodnju materijalnih dobara i forsira proizvodnju usluga. Uz pomoć destruktivnih tehnoloških mo-

¹² Neoliberalizam ograničava sferu slobode na slobodu konzumacije (ko ima) i preživljavanja (snalaženja).

gućnosti i virtualne stvarnosti, on skriva borbu za resurse, strategiju plišanog pokoravanja i brisanja vrijednosnih orijentira. Ničim ograničeni globalizam - sve graničava!

Svaki totalitarizam ima svoje mehanizme i strukture, koji predstavljaju puteve moći. Karakteriše ga jaka i piramidalna vertikala vlasti na čelu sa vođom (diktatorom), koja se oslanja na partijsku hijerarhiju. Ni jedna mega-ideologija totalitarizma *per se* ništa poročno ne sadrži. Naprotiv, vrlo je privlačna za mase. Ali, njena je suština u metodama vladanja. U ruskom socijalizmu (komunizmu) je to npr. bio *boljševizam*. Nije slučajno što je V. I. Lenjin ocjenjivao svoje istomišljenike ne samo i ne toliko po njihovom komunističkom ubjeđenju, koliko po stepenu boljševizma, odnosno po spremnosti da odbace sve ljudsko radi postizanja "apsolutno ispravnog" cilja. A "*cilj opravdava sredstva*". Možda zbog toga neki autori neoliberalizam nazivaju – „*neoboljševizmom*“.

Ako je komunizam bio vjera, što se uslovno može prihvatiti, onda je boljševizam bio njegova inkvizicija. Pretvarajući nevjerovatno u "očigledno", koje se dalje fetišizuje u apsolutnu i neprolaznu "istinu", boljševizam je to postizao bespoštednim, nehumanim i rušilačkim metodama, koji su karakteristični i za sve religiozne i građanske ratove. Komunizam kao vjera je uništen, ali je boljševizam kao njegov metod vladanja - vječan. Naravno, komunizam kao totalitarizam se može tumačiti i u Marx-ovom određenju (koje pogrešno apstrahuje ograničenost resursa!) iz "Kritike Gotskog programa" kao "*carstvo slobode*", u smislu raspodjele prema potrebama. U tom smislu, komunisti su svi oni pojedinci koji troše prema svojim potrebama. Dalje je lako izvesti silogistički zaključak da to u svim društvima mogu biti isključivo privilegovani i netržišno obogaćeni pojedinci. Ako je „*komunizam bio fašizam sirotinje*“, kako reče kubanski pisac Giljermo Kabrera Infante, mora se razmišljati o perspektivi zemalja u kojima lumpen dolazi na vlast, prikrivajući se iza parole proglašavanja siromašnog života za patrioti-

zam. Ljudi koji ne vjeruju u demokratiju moraju znati da ona ne postoji u idealnom obliku, nego je bliža idealnoj diktaturi, koja je uvijek negativna i primitivna u svojoj brutalnosti. Naravno, lakše je upravljati s pokornim masama nego s ljudima koji slobodno misle. Otuda ruska poslovice

"Još se nije rodio bolji demokrata od mojeg pokornog sluga".

Totalitarizam kao težnja za potpunom kontrolom i isključivanje mnogih iz pristupa resursima i slobodama predstavlja negaciju ljudske slobode, odnosno carstvo neslobode. Sjetimo je da je M. Friedman časopisu "Forbes" (12.10.1988) dao intervju pod nazivom: "Why Liberalism is Now Obsolete?", u kojem kaže:

"U ljudskoj istoriji periodi slobode su kratkotrajni, a periodi neslobode pravilo".

Nema sumnje da realna ekonomska sloboda ima apsolutne prednosti nad ekonomskom prinudom. Pitanje je: koliki je nivo ekonomskih i drugih sloboda (i nesloboda) ostvaren u uslovima rekombinovanih i sociopatoloških oblika svojine, nedovoljno izgrađenih i neefikasnih institucionalnih struktura, brojnih monopola, nedostatka kapitala i svih pratećih problema koje je izazvala nekritički primjenjivana neoliberalna ekonomska politika? Pod pretpostavkom da je u postsocijalističkom periodu ostvaren određeni nivo ekonomskih sloboda, praksa je ubjedljivo pokazala da je ekonomska sloboda potreban, ali ne i dovoljan uslov za uspostavljanje punokrvnog tržišta i preduzetništva. Efikasno i razvijeno tržište moguće je samo u uslovima dominacije privatne svojine (i efikasnih vlasnika) u masovnim razmjerama, koja je ostvarena zakonskom preraspodjelom svojinskih prava. Neoliberalizam to veoma efikasno sprečava raznim totalitarnim metodama.

Paradoksalno je da neoliberalizam tobože forsira slobode, a sumnja u demokratiju, uslovno shvaćenu kao vladavinu većine. Svaka pomisao na masovnost predstavlja za neoliberalne potencijalnu opasnost za navodna individualna prava i slobode! Zato oni preferiraju vladavinu elita, izvršne i sudske vlasti. Po cijenu još dva paradoksa, koji su se potvrdili u svim ekonomskim krizama: *prvi*, profiti ostaju uvijek privatni, a gubici državni (možda je bolje reći: narodni - prim. autora), što je primijetio Y. Smith (2010) i *drugi*, intenzivne intervencionističke mjere primjenjuju najveće države, koje uslovljavaju kredite odsustvom vladinih intervencija!

Nihilistički plodovi totalitarizma su retorička i agresivna tautologija, težnja za praktičnom pokornošću masa i uspostavljanjem "vječnog" svjetskog poretka. Ti „plodovi“ brzo rastu i sazrijevaju - u raznim problemima. Tranzicija je retorički počivala na idejama, parolama i obećanjima liberalne doktrine. Njen realni tok, međutim, pokazuje da se ponovo vrši nasilje nad društvom i privredom, i da se nekontrolisano i stihijno odvijaju procesi po mnogo čemu slični prvobitnoj akumulaciji kapitala (ali različiti po posledicama za aktere i metodama "organizovanosti"), praćeni razornim ekonomskim i socijalnim posledicama. Forsirani pokušaji smjene jedne formacijske dogme (socijalističkih vrijednosti) drugom (prevaziđenog liberalnog kapitalizma - izraz M. Friedmana) u većini slučajeva nijesu doveli do zamjene starih vrijednosti novim civilizacijskim vrijednostima, koje postoje u razvijenim zemljama. Došlo je do specifične *metamorfoze i adaptacije* socijalističkih vrijednosti i njihove *rekombinacije* sa lepezom raznih novih vrijednosti (pozitivnih i negativnih, civilizacijskih i anti-civilizacijskih).

Neoliberalni totalitarizam je moguće zamijeniti:

a) iznalaženjem i prihvatanjem optimalnih proporcija i fleksibilnih odnosa između privatnih (masovnih, a ne privilego-

vanih!) i državnih struktura, pojedinačnih i opštih interesa, preduzetničkog i predodređenog ponašanja,

b) realnom tranzicijom prema demokratiji, institucionalnom pluralizmu, tržišnoj konkurenciji i preduzetničkoj motivaciji i

c) stvaranjema uslova za slobodnu razmjenu svojinskih prava.

Za realizaciju pretnih procesa prethodno je potrebno ozbiljno shvatiti upozorenje i apel A. Solženjicina za

"urazumljivanje i samoograničavanje, podređivanje ličnih interesa moralnim kriterijumima i prevazilaženje najgorih aspekata ljudske prirode".

Naučno-ideološki (apologetski) i praktični fenomen postsocijalističkog ekonomskog neoliberalizma ima svoje jasne izvore, korijene i motive. Vremenski se pojavio u doba sloma socijalizma, kao reakcija na dugoročnu vladavinu vulgarizovane i dogmatizovane marksističke političke ekonomije. U nedostatku originalne sopstvene razvojne koncepcije, tržišni „reformatori“ su se odlučili za novo monističko vulgarizovanje, ovaj put navodnog „zapadnog neoliberalizma“, koji je štitio interese krupnog transnacionalnog kapitala, jer su mu državne granice predstavljale razvojnu barijeru. On je na domaće scene dolazio radi profita i, katkad, ostvarivanja geopolitičkih interesa. Paralelno je podsticao „reformatore“ na brzo bogaćenje i sticanje svojine nad značajnim kapitalom.

Neuspješne postsocijalističke modifikacije pravljene su po tuđim receptima i bile su funkcionalno ukomponovane da podrže filozofiju krupnog kapitala u globalnim i lokalnim relacijama. Došlo je do paradoksalnih rezultata: drastičnog pada svih ekonomskih pokazatelja i siromašenja većine naroda, s jedne, i enormnog bogaćenja pojedinaca, među kojima i poje-

dinih zagovornika vulgarizovanog neoliberalizma, s druge strane. To su nepobitne, indikativne i upozoravajuće činjenice.

Tranzicija je pretpostavljala radikalne promjene odnosa i oblika privređivanja, svojine, mehanizama regulacije, političkog, normativnog i demokratskog režima. Realne i korijenite institucionalne promjene su opšti okvir, zajednički imenilac i preduslov svih ostalih promjena. One su trebale da omogućće i stimulišu ekonomsku stabilizaciju, rast i razvoj. Neefikasnost mnogih privreda u tranziciji objašnjava se početnim institucionalnim vakuumom i porastom transakcionih troškova adaptacije na navodne tržišne uslove privređivanja i formiranja novih institucija. Na žalost, nije zaživio punokrvni institucionalni tržišni monizam, niti institucionalni pluralizam.

Neoliberalna mitologija nije slučajno izabrana. Naprotiv! Neoliberalni alibi-reformisti su vjerovali (pokazalo se opravdano) da će tržišna i demokratska formula djelovati mesijanski na izazivanje vjere stanovništva u više slobode, privatne inicijative, preduzetništva, privatne svojine i odgovarajuće motivacije, efikasnosti i sl. Kao da se zaboravilo (ili se vjerovatno namjerno zanemarilo) da je svaka mitologija u principu iracionalna, dok ekonomija pretpostavlja racionalno ponašanje. Zato je bitno pitanje: u čiju je korist išlo nekontrolisano i neoliberalno „oslobađanje ekonomije“ i ko je ograničavao ekonomske slobode¹³?

¹³ Značajna je napomena Z. Baletića i J. Budak (2008, s. 807) da su Gwartney i dr. (2007) primijetili da nije ispravno ekonomske slobode tumačiti u kontekstu političke demokratije. Sjetimo se da je i M. Friedman isticao da je ekonomska sloboda uslov političke slobode. Ekonomske slobode obuhvataju: slobodu poslovanja, slobodu trgovine, monetarnu slobodu, sloboda od uticaja države, fiskalnu slobodu, svojinska prava, slobodu ulaganja, finansijsku slobodu, slobodu od korupcije i radnu slobodu. 2011. je Crna Gora zauzimala 49. mjestu prema indeksu ekonomskih sloboda (7,26), Hrvatska 75. mjesto (7,01), Srbija 104. mjesto (6,46) itd.

Odgovor je svima poznat. Formirane su nove privilegovane elite, koje za ekonomske kvazi-liberale jednostavno predstavljaju tabu temu i nešto što je tobože „tržište“ smo po sebi (prirodno) determinisalo. Zbog navedene nedodirljivosti suštinskih problema, teoretisanje kvazi-neoliberalala se uglavnom vrti u apstraktnom, jalovom i začaranom krugu:

individualizam – slobode – tržište – konkurencija – privatna svojina – preduzetništvo - prirodno stanje stvari.

Umjesto da objasne logiku začaranog kruga krizne prakse, kojoj su bitno doprinijeli, kvazi-neoliberalni ekonomisti su objašnjavali manje-više poznate teorijske konstrukcije, možda na prvi pogled dopadljive i primamljive, ali daleke od stvarnosti. Tu nema nikakve tajne: radi se o vječnim problemima koji se nazivaju netržišno stvoreni monopoli, masovna eksploatacija i nejednakosti koje prouzrokuju. Novi monopolisti u praksi stalno narušavaju sve elemente iz navedenog apstraktnog začaranog kruga.

M. Jakšić (2013) u svojem prevodu knjige D. Acemoglua i J. Robinson (2006) navodi njihovo shvatanje da u slučaju kada su društveni ishodi neizvjesni i zavise od mnoštva faktora koji omogućuju dvosmjernost (prelazak iz demokratije u nedemokratiju i obratno) nije moguć demokratski napredak, ne postoji monokauzalno objašnjenje demokratije i postoji konflikt interesa i preferencija između javnosti i elite. Tu postoje tri tipska scenarija prelaska iz nedemokratije u demokratiju:

a) demokratiju preferira većina građana (javnost), a protiv joj se elita, ali, diktatura nije trajno održiva ako joj se javnost protivi i revolucijom ili nemirima nagoveštava njen kraj,

b) kada su troškovi represije isuviše visoki, a obećanja o demokratizaciji nijesu kredibilna, elite će biti prinuđene na demokratizaciju i transferom političke moći prema javnosti održaće socijalnu stabilnost i

c) demokratija se konsoliduje kada elita nema ni motiv, ni snagu da je ugrozi.

Navedeni scenariji zavise od sledećih ključnih faktora: snage građanskog društva, strukture političkih institucija, prirode političke i ekonomske krize, stepena ekonomske nejednakosti, strukture privrede, forme i dometa globalizacije.

Navedeni autori su došli do zaključka da loše institucije izazivaju slabu zaštitu svojinskih prava, političku nestabilnost, slabu makroekonomsku politiku, deficit, inflaciju, loše inicijative, veću nejednakost i političku vlast bogatih, koja nastoji da održi loše institucije. Suština njihovog istraživanja jasno pokazuje, kako navodi Jakšić (Ibid., s. 20) da konkretne institucije bivaju izabrane isključivo zbog svojih ekonomskih posledica! Drugim riječima, one se ne biraju zbog svoje efikasnosti, niti zbog razlike u uverenjima (liberalnim ili nekim drugim), nego zbog svojih distributivnih posledica!

Upravo to neoliberali stalno izbjegavaju da kažu! Izbjegavajući karakterisanje netržišnih i drugih privilegija, kriminalizacije društva i privrede, koje su dovele do kvazi-institucionalizacije, oni jednostavno i metafizički zaključuju da su enormno bogaćenje rijetkih individualaca, monopolizacija i neoliberalna ekonomska politika – prirodni poredak, koji većina autora *ne razumije!* Eh, kad bi glavni problem bio u nerazumijevanju...

Neoliberalni odnos prema državnom regulisanju

Institucija državnog regulisanja u SAD je jačala u periodu poslije Velike svjetske krize i 2. svjetskog rata, sve do 70-ih godina i dolaska R. Reagan-a za Predsjednika SAD. Tada to nikome nije smetalo. Preplašeni kriznim i ratnim strahotama, ekonomisti su u tom periodu bili izuzetno konstruktivni, snishodljivi i apologetični prema državnom regulisanju. K. Polanyi je 1944. korektno i otvoreno izjavio ono što su inače svi znali:

„Put ka slobodnom tržištu je prokrčen i održavan otvorenim orgomnim naporima doslednog, centralizovanog i kontrolisanog intervencionizma”.

Pored sofisticiranosti, fleksibilnosti i prilagodljivosti, savremeni državni sektor u razvijenim državama je veoma snažan, o čemu postoje brojni dokazi i indikatori. Tržište uvijek počinje tamo gdje se završava državna regulativa. Nesporne su prednosti i nedostaci državnog regulisanja, kao i njegov fijasko u pojedinim slučajevima. Posebno u slučaju neoliberalne tranzicije. Jedno su globalističke neoliberalne improvizacije, koje su dobrim dijelom usmjerene na jačanje razvijenih država i prevalljivanje krize na nerazvijene. Sasvim drugo je slabljenje post-socijalističkih država, koje su dovele u pitanje društveno-ekonomski razvoj i ugrozile svoj opstanak i preživljavanje stanovništva.

Nezavisno od toga, alibi-neoliberalni i dalje dosledno za sve optužuju državni intervencionizam, bez ikakvih valjanih ekonomskih argumenata. Nije više vrijeme za retorička opravdanja, prevare i optužbe. Potrebna je hitna spasilačka akcija. Sigurno je da "reformatorski" krivci ne mogu i neće biti ekonomski spasioci. To može biti samo snažna i institucionalizovana država, koja će u funkcionalnom smislu biti slična raz-

vijenim državama. Karakterisaće je postojanje realnih, izbalansiranih i pluralističkih institucija.

Prevazilaženju aktualne krize ne doprinosi orkestrirano i neargumentovano neoliberalno "teoretisanje" i optužbe usmjerene protiv državnog regulisanja kao takvog (kritika radi kritike). Nigdje ni riječi o tome da je „država“ kriva zbog prihvatanja kvazi-neoliberalnih interesnih improvizacija.

Kvazi-neoliberalno jednounmlje je, izgleda, bezgranično, kao i njihovi interesi. Crno-bijele slike svijeta i formacijski pristup su samo na papiru izbljedjeli, ali ne i u glavama interesno orijentisanih pristalica kvazi-institucionalnog monizma.

Čak ni radikalna i otvorena državna intervencija (koja se mjeri trilionima USA\$) na globalnom nivou, do danas nezapamćena, iznuđena fijaskom tržišta, kombinovana s fijaskom vlade (nečinjenjem, odsustvom kontrole i sl.) nije dovoljna da smiri pohlepne kvazi-neoliberalne strasti. "Igra bez granica" će se kad-tad prekinuti, ali se njene performanse i vremenski horizonti još ne naslućuju. Neminovnost institucionalizovane države je imperativ. Čak ni takva (poželjna) država u postojećim uslovima ne bi mogla garantovati uspjeh u borbi s krizom. Ali bi pružila nadu i mogućnost da se ista ublaži.

Može se samo zamisliti kakva je šansa u borbi protiv krize onih država, koje su nedovoljno institucionalizovane (ili su, ne daj bože – kvazi-institucionalizovane). Ogromna državna intervencija i neviđeno (pluralističko) institucionalno jačanje i kontrola dokazuju da „*ima nešto trulo u državi Danskoj*“. Izjave mnogih tada vodećih zvaničnika evropskih država u medijima, vezane za krizu na *Wall Street*-u sadrže oštru kritiku neoliberalizma. S. Berlusconi je okrivio američki „*spekulativni kapitalizam*“ i njegovu „*biznis etiku*“. G. Braun je rekao da „*krize uviijek dolaze iza okeana*“. N. Sarkozy je proglasio „*bezumnom i opasnom jednostavnu ideju o ispravnosti slobodnih tržišta*“.

Ako je tačno mišljenje mnogih autora da su neoliberalni makroekonomski recepti namijenjeni malima, nerazvijenima, zavisnima i poslušnima, onda je vjerovatno zbog toga M. Friedman napisao da je ekonomija

„očaravajuća nauka jednostavnih principa, koji mogu stati na jednom listu hartije, ali ih samo rijetki razumiju”.

U knjizi „*Velika laž*” (2004) P. Krugman se otvoreno pridružuje kritici neoliberalne ekonomske doktrine riječima:

„Sloboda tržišta... ponekad vodi na potpuno pogrešan put... i dovodi do skandaloznih lomova”.

Potrebno je otrežnjenje i prevazilaženje iluzija i grešaka iz prošlosti. Idealistička priča o neoliberalizmu je od početka ličila na bajku (opijum) za mase, u kojoj su se skrivale krupne interesne ambicije njenih propagatora. Jasno je da od pričanja bajki ne može biti nikakvih relnih posledica, ali može od njihove primjene u praksi. Činjenice su uvijek tvrdoglave. Praksa je u periodu tranzicije konstantno pokazivala potrebu za jačanjem institucije državnog regulisanje. Ali, pošto ljudi (glasači i članovi partija na vlasti) kreiraju i tržišno i državno regulisanje, uvijek postoji mogućnost da njihove interesne orijentacije nadvladaju i deformišu institucionalno djelovanje (kao usaglašena pravila ponašanja). To dovodi do izbjegavanja institucionalne kontrola, deformisanja institucionalne konkurencije, ignorisanja institucionalnog pluralizma i forsiranja kvazi-institucionalnog monizma.

U literaturi i praksi nijesu sporne ni nepoznate granice, prednosti i nedostaci pojedinih društvenih, političkih i ekonomskih, odnosno formalnih i neformalnih institucija. Ali, ako i kada se ta saznanja ne poštuju, dolazi do interesne realizacije

dogmatskih diktata, koji se manifestuju preko kлокotrističkih konstrukcija.

U knjizi „*The Washington Consensus Reconsidered*“ N. Serra i J. Stiglitz ističu da državna regulacija, jača i koordinirana uloga svih ekonomskih institucija i vladavina prava moraju biti koncepcijski okvir za razvojnu ekonomsku politiku u svijetu. Spontano formirane tržišne institucije, metod neoliberalističkih "proba i grešaka" i razne „šok terapije“ su se pokazali nedovoljnim i najčešće pogubnim po ekonomski razvoj. Sličnu konstataciju su istakli i svjetski lideri „kapitalističkih“ država (i „socijalističke“ Kine), koji su se sastali 16. novembra 2008. u Vašingtonu da bi pronašli odgovor na globalnu ekonomsku krizu. Njihovi zaključci se suštinski svode na potrebu kvalitetnije, strože i šire regulacije i nadzora finansijskih tržišta, odbacivanje klasičnog protekcionizma, podsticanje otvorenog (ali disciplinovanog) tržišta i investiranja („Vijesti“, 16. 11. 2008, ss.14-15).

Zbog velikih rizika po svjetski privredni i društveni razvoj, upozorenje je došlo i od UNCTAD-a. U njegovoj najvažnijoj publikaciji „*Izveštaj o razvoju trgovine u 2008*“ takođe se ukazuje na potrebu nadzora, racionalnog upravljanja i koordinacije mehanizama međunarodnih finansijskih tokova, monetarnih sistema i makroekonomskih politika. Potencira se neophodnost jakih, usklađenih i internacionalno koordinisanih proaktivnih vladinih makroekonomskih politika, kao i preispitivanje uloge javne politike i vladine intervencije u privredi na lokalnom i globalnom nivou. Simptomatično je da se ističe ideja o stvaranju „*sistema globalnog privrednog upravljanja*“ (*Trade and Development Report 2008*), a priznaje se (Ibid.) da su

„zvuci makroekonomske politike komponovani 'vašingtonskim sporazumom' u kombinaciji s finansijskom liberalizacijom rijetko dovodili do bržeg rasta i većih

investicija, dok su alternativni pristupi dali mnogo bolje rezultate“.

Kad je u pitanju tranzicijska kriza, mora se postaviti suštinsko pitanje: da li je globalna ekonomska kriza često samo alibi za katastrofalno stanje u privredi pojedinih država, koje je ustvari izazvalo loše vođenje lokalnih državnih i ekonomskih politika, skandalozna i kriminalna privatizacija javnih dobara, sistemska korupcija i mnoge druge sociopatološke komponente iz arsenala kompletnog sociopatološkog kočionog mehanizma, koji se decenijama reprodukuje i krizno reflektuje na privredu i društvo? G. Soros je npr. često isticao da glavni uzrok siromaštva u svijetu nije globalizacije, nego neefikasno državno regulisanje.

Uvijek i svuda mora postojati državno regulisanje makro-ekonomskih instrumenata, koje reprezentuju odgovarajući oblici (četiri instrumenta) ekonomske politike. Ako posmatramo institucije uopšteno, u širem značenju, i država je takođe institucija. Pominju je Lj. Jurčić i D. Vojnić (2011, s. 829) u kontekstu "*ponavljanja istorije*" u dijelu globalne ekonomske krize i konstatuju da su se

"moćnici svjetskog kapitalizma još jednom uvjerali u nemoć 'nevidljive ruke Adama Smitha' i veliku moć 'vidljive ruke Johna Maynarda Keynesa'. Njena je snaga opet spasila kapitalizam".

Zato iznenađuje rezonovanje navedenih autora (Ibid., s. 837) u istom članku, kao i D. Vojnića (2013, s. 153) u jednom kasnijem članku, kojim se država na određeni način "briše gumicom", kao da ne postoji:

"tržište i demokracija neupitno su dvije središnje institucije naše civilizacije".

Kao da tržište i demokratija postoje virtualno, negdje izvan države. Kao da država kao institucija ne određuje mjeru tržišta i demokratije.

Teorijski pristup implicira državno regulisanje mjera ekonomske politike u svim slučajevima neefikasnosti tržišnog regulisanja, kada se ugrožava ekonomski rast i održivi privredni razvoj. Pošto su u većini postsocijalističkih država više od dvije decenije izostale takve intervencije, ekonomska politika se u tom periodu, na prvi pogled, ne može nazvati kriznom. Ali, praksa pokazuje suprotno: usložnjavanje privrednih problema, erozija društvene imovine i njeno pretakanje u posjed rijetkih pojedinaca (*ostvarivanje nelegitimnih koristi*), drastično socijalno raslojavanje i pauperizacija stanovništva, velika nezaposlenost i fiktivna zaposlenost, bujanje crnog i sivog tržišta, stvaranje brojnih privrednih disproporcija i prijetećih deficita, erozija privrednih struktura, dominacija partijskih i privatnih monopola nad privrednim razvojem, kriminalizacija privrede i društva, gomilanje sociopatoloških fenomena i dr.

Sve je to u društveno-transformacijskom, formacijskom i civilizacijskom pogledu dovelo do vraćanja historijskog točka unazad, u neki rekombinovani i mutantni poredak, u kojem ekonomska politika liči na marionetu pojedinih partija i pojedinaca, kojima, kako izgleda, jedino služi za očuvanje moći i uvećanje imovine. Mogućnost ključnih institucionalnih promjena (inovacija) je zanemarljiva. Očigledno je da su potpuno zakazala institucionalna rješenja. A ko bi trebalo da ih donosi u dijelu ekonomskih institucija (državno, tržišno i svojinsko regulisanje) ako ne ekonomska politika? Nije teško izvesti logički zaključak zašto se to nije dogodilo (V. Drašković i M. Drašković 2009, s. 613).

Svjedoci smo činjenice da koliko god su talasi globalizacije uspjeli da sruše barijere uskih nacionalnih tržišta i stvore međunarodne monopole, o(p)stala su i nacionalna tržišta (i pro-

širila se u novim segmentima) i nacionalni monopoli, koje treba regulisati (ograničavati) makroekonomskom politikom, makar u onom najmanjem dijelu, koji ne spore čak ni najliberalniji ekonomski teoretičari. Sve dok budu postojale oaze ekonomskog suvereniteta pojedinih država, postojaće potreba za institucijom državnog regulisanja. Nije nam cilj da raspravljamo o poželjnim granicama i oblicima tog regulisanja, jer se o tome vjekovima vode diskusije, a na kraju se te granice određuju voljom dominirajuće politike, a ne voljom eksponiranih ekonomskih teoretičara i analitičara.

I pored svih priča o individualizmu i slabljenju ekonomske uloge države, u praksi razvijenih zapadnih zemalja značajno raste njena uloga u povećanju kokurentne sposobnosti domaćih preduzetnika na stranom tržištu, razvoju infrastrukture, nauke, sredstava veze, skupljanju informacija, osavremenjavanju i prilagođavanju poreskog sistema i sl. Smanjuju se neke državne funkcije u pogledu socijalne zaštite stanovništva, kontrole spoljne trgovine i uticaja na nacionalnu konjunkturu, ali učešće budžeta u BDP ostaje isto ili se povećava. Raste broj ekoloških, sanitarnih, tehničkih i drugih normi i standarda koje država uvodi u okviru svoje strukturne politike. Ograničenja imigracione radne snage su sve veća. Zato se vjerovatno više može govoriti o reformi instituta državnog regulisanja, nego o njegovom deregulisanju.

Mnoge globalne firme svoje postojanje duguju velikim društvenim subvencijama i drugim mjerama vlade. Talasi protekcionizma su sve jači, državno miješanje u lokalno tržište sve je ekstremnije, nije strano ni podruštvljavanje gubitaka pojedinih kompanija, a Chomsky (Ibid. , s. 45) smatra da

„najmanje 20 kompanija sa liste ‚Fortune 100‘ ne bi preživjelo da ih nijesu spasile njihove vlade tako što su podruštville njihove gubitke“.

U „*The Wall Street Journal*” je objavljeno da su

„u maju 2009. SAD uveli nove tarife za uvoz čeličnih cijevi iz Kine, a u junu je Kina uvela nove barijere za izvoz kisjeline za proizvodnju poliestera“.

Širi li se to spirala protekcionizma i može li to prerasti u svjetski trgovinski rat? Dalje, isti magazin navodi podatke da su se anti-dempinške carine i druge zaštitne mjere u 2009. povećale za 31% u poređenju s 2008, u kojoj su zahtjevi industrije za novim uvoznim ograničenjima porasli za 34% u odnosu na 2007. Izgleda da je protekcionizam jedan od najvećih protivnika globalizacije.

Strategijska interakcija između TNK i vlada je realnost. To znači da mnoge firme koje sebe nazivaju „privatnim“ velikim dijelom zavise od vladine zaštite i subvencija (Davis 1997, p. 12). Državno regulisanje je pod pritiskom imperativa finansiranja trke u naoružanju, rešavanja ekoloških problema, održavanja međunarodne konkurentnosti, reorganizacije organizaciono-upravljačkih poluga privrede i forsiranja stvaralaštva (Drucker 1999, p. 17).

Država se u periodu postsocijalističke tranzicije tretirala kao javno dobro koje treba urušiti i svesti ga na minimalnu mjeru (tzv. „mini” državu). Smatra se da je to bio glavni uslov brzog bogaćenja i dugoročne zaštite netržišno stečenog bogatstva. Pod navedenom sintagmom je sproveden radikalni ekonomski kvazi-neoliberalizam. Zbog toga ne čude izuzetno slabi učinci instituta državnog regulisanja u periodu tranzicije mnogih postsocijalističkih država. Sve su češća mišljenja (Earle et al. 1996, p. 632) da se

„politička kompeticija ne reguliše posredstvom pravila izbora i da se političari takmiče za dobijanje privatne rente“.

Postsocijalističke države u tome nijesu izuzetak. Naprotiv.

Kad se ekonomske odluke donose pod uticajem moćnih administrativno-partijskih grupa, onda pojedini „igrači“ i njihove veze postaju meta-institucije, jer dominiraju nad svim drugim institucijama. To je deformisalo cjelokupnu ekonomsku stvarnost i odgovarajuću institucionalnu strukturu. Zato se mogu postaviti logična pitanja:

Koliko novi nomenklaturno-kriminalizovani i grabeški neoliberalni „kapitalizam“ u pojedinim državama tranzicije (koji je na Zapadu davno prevaziđen) liči na savremenu tržišnu ekonomiju zapadnog tipa?

Da li je država u periodu tranzicije bila (i ako jeste – u kojoj mjeri) instrument u službi pojedinih (pred)određenih korisnika (privilegovanih, povlašćenih) i da li je ona imala pokroviteljsko-redistributivnu ulogu, skrivenu pod plaštom neoliberalne strategije, a uobličenu na bazi principa v.k.?

Praksa je pokazala da se paradoksi K. Poppera ne mogu riješiti bez prisustva efikasnih i razvijenih institucija. Bezgranične ekonomske „slobode“ pojedinaca, nastale netržišnim načinima bogaćenja, moguće su samo u uslovima institucionalnog vakuuma i institucionalnog monizma. Ograničavajuću i zaštitnu silu iznad društva ne može niko sprovesti osim države i njenog regulisanja. Paradoksi Poppera ukazuju na potrebu stvaranja „mini države“, ali ne dokazuju da postoje definisane granice takve države. Savremena realizacija ideje „mini države“ u praksi je dovela do novog oblika totalitarizma i ekonomskog redukcionizma. To je bio način da se u većini postsocijalističkih država tranzicije manjina obogati na monopolističkim principima netržišnih privilegija i monističkom institucionalnom rezonu kvazi-tržišta, koje je bilo regulisano na principima djelovanja tržišnih ograničenja. To je bio glavni i nepremostiv paradoks tranzicijskog razvoja i uzrok reprodukovanja postsocijalističkih kriza.

Tabela 2: Ciljni i instrumentalni parametri privreda u tranziciji

<i>Ciljni parametri</i>	<i>Instrumentalni parametri</i>
<ul style="list-style-type: none"> - Jaka i efiksana vlada, koja učestvuje u stvaranju i podršci komforme institucionalne sredine. - Snažan razvoj diversifikovane i konkurentno sposobne privrede. - Institucionalna sredina, koja doprinosi realizaciji preduzetničke inicijative. - Društveno-politički sistem, koji uvažava interese građana, izbornost i smjenjivost viših organa vlasti i postojanje aktivnih povratnih veza između građana i vlasti. - Postojanje neformalnih institucija, koji odražavaju specifikum nacionalne kulture i obezbjeđuju tolerantnost građana prema drugim kulturama. - Razumna otvorenost privrede i društva. 	<ul style="list-style-type: none"> - Kvalitatan institucionalni ambijent. - Razvijena proizvodna infrastruktura. - Visoka makroekonomska stabilnost. - Efikasno zdravstvo i obrazovanje. - Efikasna robna tržišta. - Efikasno tržište rada. - Razvijeno finansijsko tržište. - Spremnost privrede za korišćenje najsavremenijih tehnologija. - Značajne razmjere tržišta na kojima djeluju domaće firme. - Razvijeni oblici uzajamnog djelovanja biznisa u okviru privrede. - Efikasan nacionalni inovacioni sistem.

Izvor: *The Global Competitiveness Report 2008-2009*, World Economic Forum, 2008, p. 3-7.

U periodu tranzicije trebalo je sprovesti brojne reforme, prvenstveno u dijelu ekonomskih institucija, ekonomske i soci-

jalne politike. U svim tim segmentima državna regulacija i kontrola je bila neophodna. Ali je, ipak, izostala! Sve je, ili skoro sve, izmaklo kontroli. Detaljnija analiza nije potrebna za dokazivanje potrebe postojanja državnog regulisanja u okviru institucionalnog pluralizma. Dovoljni su katastrofalni rezultati tranzicije u pojedinim državama.

Potrebu efikasne ekonomske institucije državnog regulisanja potvrđuje tabela 2. Ona sadrži ciljne i instrumentalne parametre razvoja (dakle: ciljeve i uslove za njegovo ostvarenje). Upoređenje ciljnih i instrumentalnih parametara omogućuje izvođenje mnogih zaključaka. Među njima se po svom značaju izdvajaju dva, i to:

prvi, o potrebi istovremene realizacije prestrukturiranja i modernizacije privrede na nekoliko paralelnih nivoa i

drugi, o selektivnom korišćenju raznih parametara u raznim periodima reformi: počev od obima aktivnih resursa, preko efikasnosti iskorišćavanja resursa do primjene inovacija za dinamiziranje privrednog razvoja.

Navedeni indikatori mogu korisno poslužiti kao specifično razvojno ogledalo. Pa neka se „reformisti“ u njemu pogledaju i potraže valjanost sopstvenih kvazi-neoliberalnih i anti-razvojnih ekonomskih recepata. Vidjeće odmah koliko su ti recepti usklađeni s navedenim parametrima. Samim tim će moći da ocijene i njihovu validnost u dosadašnjem periodu tranzicije, kao i za mogućnost formulisanja dugoročne privredne strategije razvoja.

Ostrašćena neoliberalna kritika državnog regulisanja je u osnovi pogrešna. Prvenstveno zbog nesporne činjenice da je u posmatranom periodu globalizacije i tranzicije upravo izostala upravljivost državnog aparata, pa su stvari izmakle kontroli. Došlo je do višestruke destrukcije. Ovo je polje na kojem se toplavoda sigurno ne može i ne treba izmišljati. Jer svi primjeri

razvijenih privreda ubjedljivo pokazuju da se teži optimalnoj i efikasnoj ekonomskoj ulozi države (a ne „minimalnoj“). Izraz „*navodna razočaranost*“ u državno regulisanje upućujem zagovornicima raznih šok terapija i prihvatizacija, koji su kao kreatori reformi iskoristili upravo državne funkcije, pokrićei resurse da bi stekli veliku imovinu i kapital (nešto od bogatstva su stavili u funkciju).

Neoliberalna apologetika

U ekonomskoj nauci je davno uočena pojava retorike, koja je prerasla u manir mnogih ekonomskih istraživača i nazovi reformatora, koji se uglavnom mogu nazvati alibi-ekonomistima. Retorika omogućuje da se stvari nazivaju drugim imenom, da se sofistički zamjenjuju teze, da se vrši intelektualna i informaciona manipulacija, da se opravdava sve i svašta, da se "prodaje magla", da se nekritički, bez argumenata (osim interesnih), ironično, cinično i mitološki relativizuju neprijatni fenomeni prakse (posebno eksploatacija, nejednakosti, siromašenje i kriza). Sve je to je bila i ostala metodologija *apologetike*, čiji se začarani krug uvijek poklapao s naučnom *vulgarizacijom* (više svjesnom i interesno orijentisanom, nego nesvjesnom i altruističkom).

U razvoju ekonomske misli su se smjenjivali naučni pravci i njihovi pokušaji da se utiče na zvaničnu ekonomsku politiku. Dogodila se jedna čudna istorijska podudarnost i ironija: 1873. se na Zapadu završila era *laissez faire*-a, a 100 godina kasnije (1973) se završio period državnog intervencionizma i počeo je period neoliberalizma (u postsocijalističkim državama je počeo 1989). Razorna globalna finansijska i ekonomska kriza je uzrokovala novo stavljanje u pogon državnog intervencionizma, zbog spašavanja uzdrmanih privrednih temelja, koji su građeni prema neoliberalnim receptima i improvizacijama.

Jasno je da ne postoji „*ekonomska teorija za sve slučajeve života*” (J. Hicks). Ekonomisti su inače „*tako često griješili*” (Ashley) i nemaju „*jedinstveno mišljenje*“ (J. B. Show) po mnogim spornim pitanjima. Ali, postoji neka granica dokazanih ekonomskih teorijskih znanja i praktičnih pravila ponašanja, koja ne bi trebalo sporiti. Jedno od njih je npr. institucionalni pluralizam. Takođe postoje neke nesporne i vidljive stvari u praksi, kao što su npr. krizne manifestacije, netržišno bo-

gaćenje, nejednakosti, nezaposlenost itd. Ako se sve to interesno zanemaruje i priča o neoliberalnoj sreći, a u praksi caruje kvazi-neoliberalna nesreća, onda se takva retorika mora nazvati apologetskom.

J. Schumpeter je smatrao da ekonomska teorija pati od „*Rikardovog grijeha*“, jer se formuliše na apstraktnim pretpostavkama, bez empirijske osnove. To nije apologetika. Jer, kako je rekao A. Wald:

„ekonomske pojave suveoma složene, pa je neophodna primjena apstrakcije, kako bi se problem uopšte mogao sagledati“.

Danas se govori o pomenutom „*Krugmanovom grijehu*“. E, taj grijeh je već klasična apologetika! Ako joj se još doda „*oportunističko neznanje*“ (G. Myrdal) i interesna orijentacija kreatora ekonomske politike, postaje jasno kako se i zašto različite ekonomske teorije koriste za sopstvene ciljeve u zavisnosti od političkih (apologetskih) kriterijuma. Naravno, apologetski se koristi i selektivna primjena teorija (metodom dvojnih aršina) – jedna za kućnu, a druga za spoljnu upotrebu.

Neke od osobina apologetike su fiktivnost, dopadljivost, uopštenost i metodološka nekonzistentnost. Kao npr. neoliberalna priča o tzv. „mini“ državi, nigdje se ne navodi da li se misli na socijalnu, pravnu, političku ili ekonomsku državu, odnosno, u kojem smislu država treba da bude „mini“? Da li u ekonomskom (što bi značilo redukciju makroekonomskih instrumenata), ili u pravnom (smanjenje vladavine prava), ili u socijalnom (minimalni socijalni transferi i velike socijalne nejednakosti), ili u političkom (smanjenje demokratije i sl.), ili u smislu ograničavanja suvereniteta pod naletima globalizacije? Naravno, poznat mi je teorijski koncept „minimalne države“, koja treba da osigura stabilan zakonski i regulativni okvir, kako bi se pojedinci mogli baviti svojim poslom bez prekomjernog uplitanja politike. Razmatrani koncept polazi od tradicija Lockeovog

liberalizma, u kojem je razvijena ideja društva s akcentom na pojedince, koji su prilično odvojeni od države.

Pitanje je koliko su ostvarljivi takvi idealistički koncepti u uslovima djelovanja svakojakih poročnih ljudskih interesa, koji narušavaju opšte interese i ne uklapaju se u Pareto princip? Niko ozbiljan ne može negirati konzistentnost preokupacije liberalne demokratske tradicije – demokratsku državu kao institucionalni mehanizam, koji artikuliše privatne i opšte interesa u društvu. Postsocijalistička praksa se vrlo malo uklapa u navedeni model. Kad se u liberalnom žargonu kaže da država nema viših ciljeva od dobrobiti pojedinaca, valjda se misli na sve pojedince, a ne samo na povlašćene?

Ne smije se zaboraviti ni pitanje J. S. Milla (1988, s. 45) o ravnoteži između individualne nezavisnosti i društvene kontrole, kao ni pravilno shvatanje R. Nozicka (prema: Čakardić 2006, s. 856) da je „minimizacija“ države opravdana samo kada je

„ograničena na uske funkcije zaštite od nasilja, krađe, prevare, nepoštovanja ugovora i sl.“

U kontekstu neoliberalne priče o tzv. „mini državi“ podsjetimo se da su liberalne i marksističke ekonomske teorije ustvari bile samo specifične verzije Rikardovog apstraktnog sistema. Kod Marxa država treba da nestane, a kod neoliberalala treba da bude „mini“. Ali, istorija pokazuje da se u uslovima velikih svjetskih kriza uvijek odustajalo od teorijskih ekonomskih recepata i da se iznuđeno pribjegavalo državnom ekonomskom intervencionizmu. Dakle, *država se održava!* Totalno nepovjerenje u državno regulisanje nije ni logično ni produktivno (makar u uslovima kriza), niti je primjereno rastućoj informatičkoj, proizvodnoj, finansijskoj i civilizacijskoj integraciji u 21. vijeku. Izlaz se, volens-nolens, mora tražiti u kontrolisanom, interaktivnom i komplementarnom funkcionisanju raznih ekonomskih institucija (institucionalni pluralizam).

Ekonomski radikalizam je sproveden pod sintagmom „slabe države“. Zato ne treba da čude izuzetno slabi učinci državnog regulisanja u periodu tranzicije. „*Slaba država*“ je često spominjana sintagma u različitim kontekstima, recimo u smislu toga da je država deficitarna u pogledu korišćenja aparata sile (Migdal, Kohli and Shu, 1994), da se politička kompetencija ne reguliše posredstvom pravila izbora, da se političari takmiče za privatne rente (Marcouiller and Young 1995, p. 637). Smatra se da je politika personalistička i “harizmatička”, zbog kulturnog identiteta ili “*jakih ljudi u politici*”.

U uvodu monografije „Kontrasti globalizacije“ V. Drašković (2002, s. 7) je izrazio nadu i uvjerenje da se ne radi o “*kraju istorije*”, aludirajući na pogrešno tumačenje neoliberalizma F. Fukuyame kao vječnog poretka. Njegov iluzorni i osporavani esej „Kraj istorije” (1990) s optimističnom vizijom konačne i globalne „pobjede“ neoliberalnog kapitalizma pokazao je dogmatičnost slijepog vjerovanja u mogućnost formacijskog i nealternativnog društveno-ekonomskog razvoja. Iznudena državna intervencija povodom nezapamćene globalne ekonomske krize prekršila je temeljne principe slobodnog tržišta i u punom svijetlu obasjala dogmatičnost univerzalne primjene ekonomskog neoliberalizma. Kasnije sa taj isti Fukuyama (2009, pp. 61-62) „povukao“, pa iznosi pesimističke prognoze o

„stvarima koje su imanentne reganizmu... i nekakvom samoregulativnom kapacitetu tržišta”.

Iako ne dovodi u pitanje formacijsku uspješnost kapitalizma, on se otvoreno zalaže za „*prelazak na drugačiji model*” (od neoliberalnog – prim. autora) ako se želi popraviti kapitalistička privreda.

Ideologiziranost ekonomske teorije je takođe jedna od njenih ključnih osobina. Njena interesna pozadina je prilično jasna i poznata. Ekonomska teorija, posebno ona „paradigmatična“,

odavno je postala suviše instrumentalizovana, operacionalizovana i apstraktna. To joj omogućuje (neopravdano) distanciranje od brojnih aktuelnih problema ekonomske stvarnosti. Ekonomsko modeliranje kao uprošćavanje ekonomske stvarnosti omogućuje zanemarivanje raznih problema. To se idealno uklapa u stav T. Kuhna iz knjige „Struktura naučnih revolucija“, prema kojem

„naučna paradigma može izolovati društvo od bitnih društvenih problema“.

Poznato je koliko je i na kojim prostorima neoliberalna ekonomska škola (posebno njena radikalna Čikaška varijanta) poslednjih 25 godina bila "paradigmatična". Početak njene agresivnosti je uslijedio poslije dodjele Nobelove nagrade F. Hayeku (1974) i M. Friedmanu (1976). Utopijska vizija slobodnog tržišta i navodne „čiste“ konkurencije propovijedala je da navedeno okruženje tobože „prirodno“ odgovara individualnoj slobodi. Zaboravilo se da sloboda mora imati moralna, zakonska, ekološka, socijalna i druga društvena ograničenja. F. Hayek je u svojoj knjizi "The Constitution of Liberty" (1960) naglasio značaj vladavine zakona.

Izopačeni elitistički individualizam apologetski je (smišljeno, naručeno i podržano spolja) nametnut mnogim državama i širokim narodnim slojevima kao društvena i civilizacijska norma. Neoliberalna apologetika je paradoksalno (op)stajala na svojim uočljivim protivurječnostima i nekonzistentnostima. Pravdana je "mačka" koja ne "lovi miševe". Riječ liberalizam je višestruko zloupotrebjavana. U tom smislu, navodimo riječi N. Klein (2008):

„Istorija savremenog slobodnog tržišta napisana je u šokovima. Neka od najozloglašenijih kršenja ljudskih prava u proteklih 35. godina, koja se obično prikazuju

kao sadistički akti anti-demokratskih režima, u osnovi su počinjena ili s namjerom terorisanja javnosti ili pripremanja tla za uvođenje radikalnih reformi u cilju uspostavljanja slobodnog tržišta“.

Ovdje se idealno i ironično uklapaju riječi njemačkog filozofa J. Herdera (cit. prema: Rakviašvili 2009, s. 122):

„Kad se značenje termina toliko proširi da počne označavati sve i svašta, onda nastupa momenat kada on ne znači baš ništa“.

Bilo kakav komentar je suvišan. Teorija i retorika mogu da varaju i „šaraju“, da prave maske i privide, da stvaraju lažne mitove. Ali praksa najbolje razgolićuje sve ono što sam nazvao neoliberalnom metaforom (ili *meta-forom*)!

Neoliberalna anti-institucionalizacija

Institucionalni monizam (neoliberalizam) u teoriji negira institucionalni pluralizam. Kvazi-institucionalni monizam (kvazi-neoliberalizam) u praksi negira ne samo institucionalni pluralizam, nego i institucionalni monizam. On se zasniva na alternativnim i kvazi-institucijama.

Prednje ukazuje da se radi o svojevrsnom paradoksu koji u sebi sadrži neoliberalizam, a sastoji se u anti-institucionalnoj orijentaciji. Na žalost, čak i neke (da li formalne?) pristalice intitucionalnog pluralizma (D. North i R. Fogel), razvijajući teoriju tzv. nove ekonomske istorije paradoksalno i prilično tautološki zastupaju logiku i značaj monističke (tržišne) liberalne doktrine i odgovarajućih institucija.

Z. Baletić (2005, s. 10) pravilno primjećuje da neoliberali smatraju:

"da je državna intervencija uzaludna, čak i u slučaju tržišnog neuspjeha... a može dovesti do još gore situacije.... Tako se dolazi do apsurdnog zaključka, da ljudska svjesna kolektivna akcija... nije u stanju nešto popraviti... Onesposobljavanje državnih institucija da samostalno potiču i provode društveno prihvatljivu i ekonomski efikasnu strategiju društvenog razvoja, s jedne strane je otvaralo prostor za šire djelovanje neoliberalnih elita, a s druge strane za afirmaciju nadmoći liberalnih doktrina, čak i u uvjetima očevidnih socijalnih nepravdi i razvojnih neuspjeha, koji prate njihovu primjenu".

Globalna kriza je dovela do povratka institucionalnom pluralizmu, preko mjera jake državne intervencije. Represivna snaga države je uvijek nesporna, naročito u pojedinim oblastima, kao što je npr. borba protiv globalnog terorizma. Dalje, u pojedinim

oblastima tržište “*nema šta da traži*” (kosmička industrija, vojne tehnologije i sl).

Dokazano je da je obavljanje ekonomskih aktivnosti organizovanje i efikasnije kad su preciznije definisani uslovi koji ih određuju. Institucije su skup ograničenja (pravila, mehanizama i normi ponašanja) kojima ljudi regulišu i koordinišu uzajamna politička, ekonomska i društvena djelovanja. To su propisani, usaglašeni i opšteprihvaćeni obrasci ljudskog ponašanja, sredstvo za prilagođavanje promjenama, minimiziranje entropije, rizika i neizvjesnosti, kao i mehanizmi monitoringa i kontrole, koji obezbeđuju njihovu realizaciju i kažnjavaju oportunističko ponašanje (D. North).

Ekonomске institucije (tržišno regulisanje, državno regulisanje, svojina i kontrola) su regulatori i koordinatori ekonomskog ponašanja ljudi, formalna i neformalna „pravila igre” u društvu: dogovori, sporazumi, običaji, etička pravila, formalna privatna pravila i pozitivno pravo. Kao takvi, oni predstavljaju ograničenja, s jedne, i stimulacije, s druge strane za subjekte ekonomskih aktivnosti. Kvalitetne institucionalne promjene su pokretač privrednog razvoja.

Ekonomске institucije doprinose funkcionalnosti i racionalnosti ekonomskih aktivnosti, a samim tim i ekonomskom razvoju društva. Smatra se da kvalitet institucija (ekonomskih i drugih) zavisi od političke stabilnosti, efikasnosti javne uprave, kvaliteta zakona i njihove primjene, vladavine prava, kontrole korupcije i slobode javnog mišljenja (Kaufman et al., prema: Budak, Sumpor 2009, s. 178). Za njihovu efikasnost je od velikog značaja stepen institucionalne konvergencije, koji predstavlja pokazatelj institucionalne komplementarnosti i sinergije (pluralizma). Pored toga, poznato je da one imaju prioritetan značaj u komplementarnom djelovanju s ekonomskim slobodama, što pokazuje praksa i teorijski postulat da je npr. svojina (kao institucija) osnova i uslov ekonomske slobode.

Kad se zanemari (eliminiraju) institucionalni pluralizam (u bilo kojoj kombinaciji on bio moguć) i/ili stavi pod individualnu (usko grupnu) kontrolu, kad se institucije retorički i praktično svedu na monizam (dirizizam ili neoliberalizam) ili suštinski na kvazi-monizam, onda nastaju mogućnosti njihove zloupotrebe, ignorisanja, potčinjavanja i pretvaranja u njihovu suprotnost - kvazi-institucije. Tada dolazi do blokade institucionalnih promjena, uništavanja institucionalnog sinergizma i institucionalne konkurencije.

Mogućnost institucionalne kontrole je uvijek direktno proporcionalna stepenu razvijenosti institucionalne sredine i stepen kontrole vlasti (politike). Kontra produktivni institucionalni monizam se neminovno i brzo pretvara u razne patološke oblike, koji čine kvazi-institucionalnu matricu. Nju najvećim dijelom determinišu partije na vlasti, koje učestvuju u stvaranju i jačanju distribucionih koalicija, koje monopolišu sve oblasti života, kartelišu tržište i povratno utiču na javnu politiku.

Prednje omogućuje nezakonito i netržišno prisvajaju državne imovine. Širi se rentno orijentisano ponašanje. Nominalno (formalno) postoje demokratske i druge institucije, koje služe samo kao paravan za realizaciju interesa distribucione koalicije. Nove „elite” nemaju interes za jačanje institucionalne moći države. Tako se stvara začarani kvazi-neoliberalni krug anti-institucionalizacije. On počinje sa institucionalnim vakuumom i širi se preko institucionalne redukcije do institucionalnog fijaska. Širenjem toga začaranog kruga šire se i posledice: ekonomske, sociopatološke, društvene i dr.

Kako se dugoročno održavao začarani anti-institucionalni krug? Eliminisanje institucionalne konkurencije dovodi u ekonomskoj oblasti do eliminacije tržišne konkurencije i deformacije ekonomske institucije tržišnog regulisanja. To dalje izaziva gušenje ekonomskih sloboda, preduzetništva i elementarnih tržišnih funkcija i principa. Afirmacija netržišnog ponašanja uz

blagoslov neoliberalne ekonomske politike stimuliše grabeške apetite povlašćenih nomenklatura, koje preuzimaju kontrolu institucije svojinskog regulisanja. U uslovima nezaštićenih i nespecificiranih prava svojine dolazi do njihove manipulativne preraspodjele u značajnoj mjeri.

Praksa latinoameričkih, azijskih i većine postsocijalističkih država pokazala je svu iluzornost neoliberalnih makroekonomskih recepata u uslovima neodgovarajuće i kvazi-institucionalizovane mikroekonomske stvarnosti. Ali, neoliberalni *perpetum mobile* se nastavio, nezavisno od bolnog i otrežnjujućeg kriznog bumeranga. Kvazi-neoliberali (kvazi-reformisti) i dalje uporno i orkestrirano brane i forsiraju primjenu anti-razvojne neoliberalne ekonomske politike. Da ironija bude veća, oni se često nalaze u vladama i dobro snalaze u igri sa privilegovanim pravilima ponašanja, na kvazi-institucionalnom terenu koji je monopolski nagnut na njihovu stranu. Matrica koja spaja ideološku indoktrinaciju, interesnu orijentaciju i jalovu retoriku i dalje se reprodukuje u kriznom vremenu i kvazi-institucionalnom prostoru, u obliku neoliberalnih metafora.

Mesijanstvo ekonomskog neoliberalizma kao inkarnacije neograničene tržišne moći i „idealnog” načina organizovanja privrede je ustvari institucionalno-monistički mit. On počiva na sistemu diskriminatorских i dvojnih aršina: retorički oblikovanih jalovih imaginacija i praktične realizacije uskih individualno motivisanih interesa. Njegova realizacija dovodi do netržišno oblikovanih ekonomskih polarizacija i posledično adekvatnih socijalnih nejednakosti, koje na određeni način predstavljaju njegov *nus proizvod* (J. Stiglitz) i *raison d'être* (D. Harvey). Vulgarizovana i nekritička primjena razmatranog modela u praksi je praćena drastičnom pohlepom, socijalnom patologijom, odsustvom elementarnih etičkih principa i ogromnim negativnim posledicama.

Poznato je da institucije koje efikasno djeluju u jednim državama ne djeluju u drugim. To se objašnjava „neodgovaranjem“ tih institucija (*bad fit*) konkretnim lokalnim uslovima i specifičnostima (vidi šire u: Berkowitz et al. 2003, pp. 165-195). Tranzicijska praksa je ubjedljivo pokazala da makroekonomski i ostali neoliberalni ekonomski recepti uglavnom nijesu primjenjivi u uslovima neodgovarajuće postsocijalističke mikroekonomske institucionalne sredine, koju karakterišu nerazvijeni preduzetnički i privatni sektor, institucionalni vakuum i dominacija monopolskih struktura.

Institucija državnog regulisanja trebalo bi da uspješno rešava standardne probleme spoljnih efekata, na način koji karakteriše praksu razvijenih zemalja. Njegova degradacija u periodu postsocijalističke tranzicije najbolje objašnjava ekstremne spoljne efekte, koji su urušavali privredni sistem. U razvijenim državama postoji još jedan bitan, može se reći dopunski faktor relaksacije eksternalija. Radi se o razvijenoj korporativnoj socijalnoj odgovornosti. D. Baron (2001, pp. 7-9) smatra da je riječ o sredstvu kontrole eksternalija preko zaštite interesa stejkholdera, koje ne diktiraju direktni komercijalni interesi i zahtjevi tržišta. L. Thurrow smatra da je prijeko potrebna korektivna uloga državnog regulisanja, kao institucionalnog faktora koji je komplementaran mehanizmu tržišnog regulisanja. On navodi sledeće razloge (prema: Mesarić 2006, s. 627) neefikasnog djelovanja slobodnog i nekontrolisanog tržišta:

a) cjenovna elastičnost mnogih roba nije dovoljna, što znači da sniženje odnosno povećanje cijena ne djeluje proporcionalno na promjene tražnje; to smanjuje samoreglativno djelovanje tržišnog mehanizma;

b) model cjenovne konkurencije pretpostavlja da su sve robe homogene, što nije slučaj;

c) većinu odluka privredni subjekti donose bez potpunog poznavanja relevantnih činjenica, najčešće u uslovima velike neizvjesnosti o toku budućih događaja;

d) ono što je racionalno i efikasno u kratkoročnom periodu, može biti neracionalno i neuspješno u dugom roku i

e) ljudske odluke i postupke (izbori, prim red.) vrlo često motivišu i pokreću lične navike, sklonosti i predrasude; čovjek je emotivno koliko i racionalno biće, pa njegove ekonomske odluke nijesu uvijek racionalne.

Osnovni kočioni faktor neoliberalne institucionalizacije je formulisao E. Gajdar (1995) kao:

“problem odvajanja političke i ekonomske vlasti, odnosno odvajanja vlasti od novca”.

Zbog toga bi naši ekonomisti trebalo više da se bave suštinskim uzrocima onemogućavanja ekonomskih reformi i ekonomske politike. Zar smo zaboravili poruku J. Robinson:

“Odgovori ekonomista su pitanja za politi~are” ?

Neoliberalni individualizam povlašćenih i odnos individualizam-institucionalizam

Utopijska, retorička i metaforčna neoliberalna vizija slobodnog tržišta i navodne „čiste“ konkurencije propovijeda da takvo okruženje tobože „prirodno“ odgovara individualnoj slobodi. Paradoksalno je da se zaboravilo nekoliko stvari. *Prvo*, ako sloboda nema razna društvena ograničenja, pohlepa postaje pokretački nagon povlašćenih pojedinaca za bogaćenjem. *Drugo*, individualizam svih se nigdje ne pominje, jer je to *metafora za masovnost*. Forsira se apstraktna individualnost, koja se u praksi pokazala kao *metafora za povlašćenu individualnost*. *Treće*, takav izopačeni i redukovani individualizam je od strane pojedinih „reformatora“, koji su se pokazali kao „vješti i sposobni preduzetnici“ (tzv. „*efikasni vlasnici*“¹⁴) nametnut kao društvena i civilizacijska norma (V. Drašković, M. Drašković 2009a, 22-25). *Četvrto*, individualizam (privilegovanih) je postao temelj formalnog institucionalnog monizma kao teorijske i ideološke podloge ekonomskog neoliberalizma (ekonomskog klockotrizma, u smislu „*prodavanja magle*“, bez posledica po prodavce). On je bio i ostao u direktnoj suprotnosti sa institu-

¹⁴ Pojam efikasnog vlasnika u najopštijem smislu podrazumijeva vlasnika faktora proizvodnje (kao svojinskog objekta) koji je sposoban da ih angažuje pod određenim uslovima i na regularan način, a koji mu obezbjeđuje privajanje određenog dohotka. Iskustva postsocijalističkih zemalja u tranziciji pokazuju da su u toku procesa privatizacije mnoge privrede unazađene, jer je umesto konkretnih sredstava i zadataka (sa jasnim ciljevima i vremenskim oročenim etapama njihovog rešavanja) lansirana samo privlačna parola (slično boljševičkim tradicijama). S druge strane, zvanične vlasti nijesu gotovo ništa preduzele da *efikasni vlasnici* (kao masovni fenomen) postanu dominantan privredni sektor. Oni se još i ne naziru. Na taj način se privatizacija u mnogim zemljama uklopila u mozaik opšte političke demagogije i gotovo pretvorila u farsu, odnosno u svjesno blokiranje procesa formiranja efikasih vlasnika i odvajanje od realnog vlasništva većinskog dijela stanovništva, koje je prethodno psihološki (i papirološki) pripremljeno za preduzetništvo.

cionalnim pluralizmom, a samim tim i sa realnim institucionalnim promjenama.

Na navedenim paradoksima je stvoren i okoštao se široki i snažni sociopatološki kočioni mehanizam tranzicije. On još predstavlja nepremostivu prepreku za jačanje i razvoj formalnih društvenih, političkih i ekonomskih institucija u postsocijalističkim državama. Navedeni paradoksi sugeriraju da se razmatrani podnaslov mora tumačiti prvenstveno preko ukorijenjenog i paradoksalnog praktičnog fenomena individualizma rijetkih pojedinaca, koji sa svojim neoliberalnih „guruima“ metaforičnom „pluralističkom retorikom“ zamajavaju mase. Sjetimo se da je pluralizam bio osnovni retorički moto tranzicijskih reformi, jer se narodu obećavala masovnost (privatne svojine, ekonomskih sloboda, preduzetništva, efikasnih vlasnika, boljeg života i dr.). Odavno je svima postalo jasno da su to bile samo neoliberalne bajke zasnovane na principima dvojnih standarda.

Neoliberalizam kao filozofija metodološkog individualizma i metafora „reformatora“ se pokazao izuzetno pogodnim za izgradnju specifične i dogmatske teorijske platforme, koja je poslužila kao moto za brzo i netržišno sticanje bogatstva, moći i ekonomskih sloboda privilegovanih rijetkih pojedinaca, koje alibi-ekonomisti često poistovjećuju s ekonomski „efikasnim vlasnicima“. Pošto proces bogaćenja nije bio ni inovativnog, ni proizvodnog, ni naslednog, ni tržišnog karaktera, nego odraz ekstremno grabeške akumulacije (bez ikakvog rizika, za razliku od prvobitne akumulacije kapitala), potpuno je jasno da je manjina dobila ono što su većina i/ili država izgubili.

Pri tome se posebno mora imati u vidu volšeban fenomen brzometne i plišane transformacije društvene svojine u državnu. U periodu neviđene propagande individualizma, sloboda i institucija, došlo je do drastične redukcije individualnog izbora (što znači i sloboda) u masovnim razmjerama i kvazi-institucionalizacije kao dominantnog kočionog tranzicijskog mehaniz-

ma sa produženim trajanjem. Svojina je bila društvena, zajednička, „svačija i ničija“, bez konkretnog titulara, pa se kao takva nije mogla otuđiti bez prethodnog pretvaranja u državnu. Jasno je zašto je to urađeno. Ali, nije poznato kako je to urađeno, na bazi kojih ugovora, dekreta i/ili odluka?

Trajno postojanje neoliberalnog paradoksa individualizma povlašćenih je u praksi većine postsocijalističkih država dovelo do formiranja specifičnog, kočionog, anti-razvojnog i kriznog tranzicijskog modela, kojeg smo nazvali „23d“, a čine ga:

- *deformacije* (ekonomske stvarnosti, preduzetništva, vrijednosnih kriterijuma, konkurencije, tržišnih principa),
- *deficiti* (vladavine prava, razvijene demokratije, institucionalnog ambijenta i institucionalnih promjena),
- *deregulacija* (prekomjerna, neselektivna, interesno motivirana),
- *degeneracija* (institucionalnog okruženja, tržišnih struktura i zdrave konkurencije),
- *dizinvestiranje* (merkantilistička i interesna orijentacija u prodaji ključnih privrednih objekata),
- *destruktivnost* (vulgarizovane neoliberalne ekonomske politike, nomenklatura vlasti),
- *diferencijacija* (socijalna, između bogatih i siromašnih, povlašćenih “novih elita” i većine naroda),
- *devijacije* (tranzicije, institucionalizacije, motivacije, bogaćenje po svaku cijenu, civilizacionih standarda, društvenih i ekonomskih sloboda, individualnog izbora)
- *disproporcije* (društvene, ekonomske, socijalne, razvojne, između proklamovanih obećanja i ostvarenih rezultata),
- *dominacija* (politike nad ekonomijom, vulgarizovanog institucionalnog monizma nad institucionalnim pluralizmom, privilegovanog individualizma nad individualizmom kao masovnim fenomenom, monopola, socijalne patologije, totalitarizma),

- *diskriminacija* (stvarnih ekonomskih sloboda, srednje klase, znanja),
- *diktati* (novih "elita", interesnih partijskih koalicija i partija na vlasti, institucionalnih imitacija i improvizacija),
- *determinisanost* (filozofije vođa, lažnih reformatora i mesijanaca),
- *demagogija* (vulgarizovanih neoliberalnih ekonomskih "ideja" i retoričkih alibi-liberala, navodnih "reformista", koji su mnogo profitirali na svojoj retorici i sofističkoj zamjeni teza u smislu masovnog individualizma – individualizmom povlašćenih pojedinaca),
- *dualnost* (između retorike i prakse, individualizma i masovnosti, bogatstva manjine i siromaštva većine, demokratije i partikratije, protekcionizma nad sopstvenim narodom i lažnog neoliberalizma),
- *dihotomija* (između ekonomskih institucija državnog regulisanja i tržišnog regulisanja),
- *dogmatizam* (vulgarizovanih neoliberalnih recepata),
- *dezorijentacija* (ekonomskih subjekata, naroda),
- *dezorganizacija* (svih socijalnih podsistema i nedostajuće institucionalne kontrole)
- *destabilizacija* (privrede i društva, u kojima se reprodukuje kriza),
- *degradacija* (privrede, društva, moralnih vrijednosti, ekonomskih sloboda, privatne inicijative, preduzetništva i konkurencije),
- *denacionalizacija* (grabeški obavljena, s neobjašnjivim prethodnim pretvaranjem društvene svojine u državnu) i
- *demotivacija* (naroda, većine ekonomskih subjekata).

Navedeni uslovni kočioni model karakteriše funkcionisanje „grabeške države”, koja je supstituisala „državu razvoja”, erodirala socijalističke institucije i stvorila početni institucionalni vakuum, koji si povlašćeni individualci iskoristili za pr-

vobitnu grabešku masovnu prihvatizaciju i kasniju „privatizaciju dobiti i nacionalizaciju gubitaka“ (Mau 2008, s. 7). Sinergija navedenih kočionih faktora je zamijenila institucionalni pluralizam. Ona je proizvela dvije posledice:

prvu, bila je cijena za devijantni individualizam privilegovanih i

drugu, povećao se stepen dominacije politike nad ekonomijom, koji je lobistički i log-rollingom stvorio „jatačku ekonomiju“, s novim kvazi-elitama, koje su učvrstile svoju vlast, podržane od apologetskih kvazi-intelektualnih elita.

Ostvareni rezultati dugoročne primjene „patologije neoliberalnoga modela“, o kojoj govori M. Mesarić (2011, p. 12) mogu se sagledati preko godišnje stope rasta realnog BDP u periodu tranzicije do izbijanja globalne ekonomske krize, što je prikazano u tabeli 3. Osim država Centralne Evrope, Baltika, Jermenije i Belorusije, sve ostale postsocijalističke države su ostvarile neznatan rast ili čak pad BDP. To je taj „bijedni račun“ neoliberalne tranzicijske floskule, proizvoljnosti, blefa, fiktivnosti i neoboljševizma (u smislu: jedno pričati, drugo misliti, treće raditi), koji su jednosmjerno okrenuti prema ostvarenju materijalnih interesa privilegovanih pojedinaca. To su rezultati neoliberalnog poretka s ograničenim pristupom resursima, u kojem je individualizam privilegovanih supstituisao masovni individualizam (svih).

Efikanas odgovor na krizu podrazumijeva koordinaciju razvoja pet i faktora (V. Drašković 2010, s. 20): instituti, infrastruktura, inovacija, investicije i informacije (uslovno: znanje). Tu se pretpostavlja sinergizam (pluralizam) individualaca, ali nema individualizma povlašćenih!

Tabela 3: Rast realnog BDP u periodu 1989-2009
(za selektovane države tranzicije)

<i>Država</i>	<i>Indeks 2009 (1989=100)</i>	<i>Godišnja stopa rasta</i>
Poljska	180	3,0
Republika Češka	137	1,6
Estonija	128	1,2
Mađarska	127	1,2
Slovenija	144	1,8
<i>Centralna Evropa i baltičke države</i>	<i>150</i>	<i>2,0</i>
Bosna i Hercegovina	81	-0,1
Bugarska	109	0,4
Makedonia	100	0
Crna Gora	88	-1,1
Rumunija	118	0,8
Srbija	69	-2,9
<i>Jugoistočna Evropa</i>	<i>107</i>	<i>0,3</i>
Jermenija	131	1,4
Belorusija	156	2,2
Gruzija	58	-3,7
Ukrajina	60	-2,5
Rusija	99	0
<i>Istočna Evropa i Kavkaz</i>	<i>91</i>	<i>-0,5</i>
<i>Sve države tranzicije</i>	<i>131</i>	<i>1,4</i>

Izvor: prilagođeno prema: Domazet 2010, p. 15.

Sinergijsko dejstvo i efikasnost ekonomskih institucija mogući su samo u uslovima dominacije ekonomskih sloboda i efikasnih individualnih vlasnika kao masovne pojave. Dobra i

dovoljna potvrda za to su paradoksalni i negativni rezultati navodne „masovne vaučerske privatizacije”, u kojoj su se nepravедno, netržišno i privilegovano obogatili rijetki pojedinci (među njima i pojedini „reformatori”). Nejaki privatni sektor i relativno mali broj efikasnih vlasnika (preduzetnika, koji u značajnom stepenu i dalje zasnivaju svoju djelatnost na neregularnim osnovama – vidi npr u: V. Drašković 2005, s.113) nije su odgovarajući simbol za propagiranu masovnost. Dužina i dubina krize, sa svim pratećim manifestacijama, dovoljna je opomena da nešto nije u redu, da treba mijenjati neoliberalni „razvojni” model. Formula efikasnog ekonomskog razvoja mora se, pored ostalog, tražiti i u ekonomiji. Ko to u postsocijalističkim državama sprečava ekonomske slobode i masovni individualizam, kad više nema ni socijalističkog kolektivism, ni snažnih institucija (ili ih ima samo simbolično, u rekombinovanim oblicima)? Zar individualizam ne treba da bude masovan fenomen? U tom smislu ću navesti nekoliko dodatnih objašnjenja.

Prvo, isključivo i apsolutističko zalaganje za čisti i apstraktni individualizam zaboravlja ili zanemaruje notornu činjenicu da ekonomska prinuda u principu ne mora da potiče, a u stvarnosti i ne potiče uvijek i obavezno od državnog, nego (često mnogo više) i od individualnog izvora. U tom smislu, Lj. Mađžar (2005, s. 21) primjećuje:

„postoje mnogo obilniji potencijalni tokovi nasilja i prinude, koji spontano izviru iz decentralizovanih izvora u dobro poznatom hobsovskom okruženju”.

Zar iskustva postsocijalističke tranzicije nijesu dovoljan i ubjedljiv primjer za to?

Drugo, postojanje vladavine prava, ekonomskih funkcija države¹⁵ i ostalih ekonomskih institucija kao objektivnih indi-

¹⁵ Bez obzira na tzv. „potržištavanje države”, koje je evidentno.

vidualnih ograničenja je potrebno radi zaštite pravnog poretka, ugovora i svojinskih prava. Te institucije uopšte ne ukidaju niti redukuju mnoštvo pojavnih oblika ispoljavanja ekonomskog individualizma. Naprotiv, one šire horizonte njegovog manifestovanja. Drugim riječima, postojanje savremenih, razvijenih, fleksibilnih i efikasnih ekonomskih institucija nije pokazatelj ekonomske neslobode, haosa i destrukcije, nego upravo predstavlja osnovni uslov za razvijanje ekonomskih sloboda, demokratije, ekonomskih djelatnosti i stabilnih privrednih odnosa. To se vidi i iz raznih međunarodnih pokazatelja.

K. Josifidis (2005, s. 145) ističe da je prvi od nekoliko ključnih strukturnih elemenata neoliberalnog koncepta

„dizajniranje i uspostavljanje institucija i prakse temeljene i rukovođene posredstvom tržišta“,

koji je vjerovatno uslov za

„pospješivanje kulture individualizma putem tržišnog ponašanja svih društvenih klasa“.

On korektno i pravilno insistira na individualizmu svih, što je razumljivo, logično i prihvatljivo, u skladu sa iskustvima razvijenih privreda. Individualizam rijetkih, povlašćenih, privilegovanih, netržišno selektovanih i sl. karakteriše praksu postsocijalističkih zemalja, prećutno zanemaruju pojedini ekonomisti kvazi-neoliberali.

Treće, nije moguće u većem stepenu ostvariti individualne ekonomske slobode u uslovima haosa, apatije, dominacije raznih elemenata monopolske vlasti i drugih oblika tržišnih ograničenja (eksternalije, vladina kontrola, tržišna zatajivanja, asimetrične informacije i dr.). Zaštita svojinskih prava i pravni sistem su osnov za razvoj ekonomskih sloboda. Za realizaciju individualnih ekonomskih sloboda potreban uslov je, pored infrastrukturne razvijenosti, forsiranje institucionalnih promjena, postepeno izgrađivanje institucionalnog ambijenta, demokrat-

skog privrednog i pravnog poretka, koji mogu marginalizovati dejstvo raznih monopola, odnosa ekonomske dominacije i subordinacije, privilegija i netržišnih oblika prisvajanja. Čak i monopola na neoliberalnu istinu.

Četvrto, institucije kao regulatori ponašanja podrazumijevaju pravila igre koja su jednaka za sve individualce. Ali, u navedenoj jednakosti ne treba prepoznavati kolektivističke sindrome, nego stimulare individualizma. Nije ovdje riječ o zamagljenom i formalnom zagovaranju ili opravdavanju egalitarizma, paternalizma, socijalne sigurnosti, jednakosti i neke apstraktne pravednosti. Riječ je o čitavom arsenalu kočionih faktora iz ukupnog zastojnog mehanizma (vidi šire u: V. Drašković 2005, ss. 99-100), koji se odavno reprodukuje. A neoliberalno izvorište kočionih faktora je svima poznato i vidljivo. Ali, na žalost, pojedini zastupnici ekonomskog neoliberalizma mnogo više vole sigurnost brloga akademskih pozicija, u kojem bahato uživaju i iz kojeg po dnevnim novinama, novim medijima, lokalnim „naučnim konferencijama“ i prigodnim naručenim „besjedama“ objašnjavaju apstraktne modele i klotristički ponavljaju izandale fraze, nego preuzimanje rizika za objašnjavanje krizne ekonomske stvarnosti.

Peto, cilj ekonomskih institucija je da služe svim pojedincima u društvu, njihovom blagostanju i ekonomskom rastu i razvoju određenog privrednog sistema. To znači da one ne redukuju niti potiru, nego naprotiv, potenciraju primat individualnog nad kolektivnim i mogućnosti njegovog reprodukovanja. Drugačije razmišljanje je samo optička varka, neznanje, jalova apstrakcija i jednostrana ideološka zamka za lakovjerne. U tu zamku ne upadaju ozbiljni ekonomski istraživači. Jedan od ubjedljivih načina izbjegavanja navedene zamke je definisanje granica metodološkog individualizma i prepoznavanje individualističkih ishodišta kolektivističkih i drugih ograničenja (institucije, politika, javna dobra i sl.), ali i dijalektičke povratne veze – kolektivističkih stimulansa, zaštitnika i kontrolora indi-

vidualnih preferencija, racionalnosti, potreba, privatne svojine i odgovarajućih interesa.

Kvazi-neoliberali su maksimalno relativizovali u savremenoj ekonomskoj teoriji i ekonomskoj stvarnosti suprotnost i paradoks (pojavni, prividni, nametnuti) između individualnog i institucionalnog. Novu liniju fronta između njih stvaraju samo oni ekonomski neoliberali koji s lakoćom nose prefiks alibi i kvazi, a koji su najčešće u toj svojoj misiji dominantno interesno orijentisani (manje ili više). Paradoks navedene kombinacije (vrijednosnog para individualno- institucionalnog) je samo privid i zabluda kvazi-neoliberalala, jer je u stvarnosti njihova neisključivost upravo generator te kombinacije (Madžar Ibid., s. 27). Karakteristično je za pojedine (veoma rijetke) neoliberele da često navode krajnje kontradiktorne stavove po pitanju razmatranog odnosa. To znači da ponekad u ravni visokih teorijskih apstrakcija pravilno i korektno konstatuju neke nesporne činjenice. Neću nagađati o razlozima njihovih suprotnih elaboracija.

Nesumnjivo je da su individualno i kolektivno neodvojive komponente većine institucionalnih aranžmana i ukupnog institucionalnog poretka savremenih razvijenih privreda. Uostalom, sjetimo se da u svojim analizama neoinstitucionalisti koriste neke metodološke principe neoklasične teorije: ličnu korisnost, individualizam¹⁶, preferencije i dr. Jer, individue teže nalaženju mogućnosti uvećanja svog blagostanja u svijetu punom rizika, neizvjesnosti, ograničenosti znanja, asimetričnosti informacija, pozitivnih transakcionih troškova, loše definisanih i nedovoljno

¹⁶ Zar nije dovoljan dokaz *metodološki individualizam* ekonomske teorije prava svojine, koji se, pored ostalog, ispoljava u tome da se organizacionim strukturama firme ne pridaje nikakav samostalan značaj, nego se posmatraju kao pravne fikcije, jer se kao realno lice priznaje isključivo individua kao „živi subjekat”, koji istupa kao nosilac ekonomskih aktivnosti, prava svojine i pojedinih svojinskih ovlašćenja, odlučivanja, motivacije, međusobnih djelovanja i sl. (V. Drašković 1997, s. 17).

zaštićenih prava svojine itd. Zbog toga je neopravdana, pogrešna i nekonzistentna ideja o bezobzirnom i nekritičkom minimiziranju državnih ekonomskih funkcija (ili državnog regulisanja kao ekonomske institucije), koja vuče korijen iz navodne „razočaranosti“ u državnu upravljačku djelotvornost, korumpiranost, birokratizovanost i ostale sociopatološke pojave. Zaboravlja se pozitivna uloga države u mnogim periodima istorijskog razvoja društva.

Mogu se postaviti dva pitanja: prvo, da li je urušavanje državne imovine i prateća neefikasnost državnih organa u periodu tranzicije izazvana dejstvom kolektivizma ili individualizma (bolje reći individualnih improvizacija pojedinih kvazi-reformatora i predstavnika vladajućih nomenklatura)? I drugo, zašto se ne definišu ni područja propagirane „mini“ države, kako bi se mogla uporediti sa nezaobilaznim funkcijama efikasnih i razvijenih država? Čini se da razloge neuspjelih ekonomskih reformi u mnogim postsocijalističkim državama treba tražiti na drugoj strani, u supstituciji važnih i nezamjenjivih državnih funkcija od strane individualnih i partijskih interesa, koji su na ovaj ili onaj način, opet, bili podređeni individualnim.

Ja sam za *institucionalizovanu individualnost*, koja treba da bude masovan, a ne pojedinačan fenomen privilegovanog i/ili sociopatološkog porijekla. Protiv sam svakog oblika vulgarizovane individualnosti. Institucionalizovana individualnost podrazumijeva primjenu vrijednosnih i zakonskih kriterijuma.

U periodu tranzicije su neophodne institucionalne promjene supstituisane nekontrolisanim naslagama ograničenog, vulgarnog i materijalizovanog individualizma. Može se diskutovati o ekonomskoj ulozi države, minimalnim granicama pravne države, stepenu institucionalizacije i sl. Ali, opravdavanje interesno orijentisanog individualizma (kao izvora bogaćenja, raznih oblika monopola, raslojavanja i drugih negativnih poja-

va) nema nikakvog smisla ni razvojnog efekta. Institucionalizovana država razvija i štiti privatne interese, specificira i štiti prava svojine, ekonomske slobode, ugovore i tržišnu konkurenciju. S druge strane, privilegovano individualizovana (jasno personalizovana) država razvija i štiti privilegovane pojedinačne interese, omogućuje podrivanje prava svojine, onemogućuje formiranje efikasne svojinske strukture, ne garantuje izvršenje ugovora i ekonomske slobode, ne pogoduje formiranju relativno stabilnog sistema preferencija, redukuje ekonomski izbor, stvara monopole itd.

Institucionalizovana država ne poznaje epitete „minimalna“ i „maksimalna“, dok je uslovna „individualizovana“ država minimalna po prirodi stvari. To je država koja formalno postoji u svim svojim funkcija, ali se naziva „privatnom“, jer njom upravlja pojedinac li mali broj interesno povezanih pojedinaca. U prvoj se institucionalna (među njima i zakonska) ograničenja dosledno primjenjuju na sve, a u drugoj se primjenjuju selektivno (postoje, dakle, izuzeci), što je u suprotnosti s prirodom institucija. U prvoj važi institucionalna limitiranost za sve, a u drugoj kvazi-institucionalna neograničenost za pojedine (privilegovane). U prvoj postoji fiksiranje (specifikacija) prava i obaveza pojedinaca, a u drugoj njihovo fingiranje, pa čak i nezostavne kolektivnosti (referendum, glasanje, demokratija).

Poslije navedene analize, valjda je jasno da je potrebno sveobuhvatno (a ne jednostrano, kvazi-neoliberalno), razmatranje i objašnjenje ekonomskog individualizma, posebno s aspekta njegove (često značajne) uloge u pojedinim državnim projektima. Dominacija politike nad ekonomijom nije sporna, ali treba ispitati da li je politika (i u kojim segmentima) više individualistički ili kolektivistički fenomen? Rezultati praktičnog (da li prividnog?) saznanja su jasni. Uz prihvatanje rizika od greške, čini se da politika istupa kao institucionalizovani monopol na prinudu (najčešće partijsku, u čijoj piramidalnoj hi-

jerarhiji, opet, dominira neizbježni individualizam). Krije li se i tu odgovor na pojedina pitanja iz razmatrane tematike?

U interpretacijama pojedinih kvazi-neoliberalnih zagovornika ekonomskog individualizma, radi se o strogo selektivnom pristupu i tretmanu, u smislu – ne daj bože da se taj individualizam omogući svakom pojedincu! To im nikako ne odgovara, jer navedena „masovnost“ direktno zadire u privilegovane interese, a već po definiciji „ličič“ na omrznuti kolektivizam. Da li to znači da je pojedinac kao apstrakcija sasvim dovoljna i poželjna kategorija? Upravo tako! Pa neka tu svako sebi pronađe mjesto, bio imućan ili ne, privilegovan, nezakonito i netržišnim načinima obogaćen ili pauperizovan, ekonomski zaista slobodan ili ne – nije bitno! Važno je kako se ko snašao, ponašao i pozicionirao. I da se stalno vrti priča o individualizmu, ekonomskim slobodama, konkurenciji, prednostima privatne svojine i inicijative, preduzetništva i sl. Praktične analize se i ionako ne rade, niti ima dostupnih podataka. Ponešto se vidi i nazire, ponešto se sazna iz medija i tu je kraj priče. Ali, to što praksa na prvi pogled odudara od propagiranih kvazi-neoliberalnih teorijskih apstrakcija, snatraju neki neoliberalni „mislioci“, krivi su svi oni koji zaostaju u posjedovanju navedenih kategorija, jer „*nijesu dovoljno i na vrijeme probudili svoje misli*“ o potrebi forsiranja sopstvenih individualnosti i potencijala. Kakva intelektualna perverzija neoliberalnih kvazi-reformatora, pobornika vulgarizovanog ekonomskog individualizma! A zaklinju se u instituciju privatne svojine i ekonomske slobode (kojih je malo za sve, ali ih ima u izobilju za rijetke pojedince).

Ambijent masovne ekonomske neslobode (koji u mnogim postsocijalističkim zemljama nije sporan) objašnjava se „*diktaturom kolektiva u odnosu na pojedinca*“, pri čemu se zanemaruje notorna istina da je do povećanja ekonomske neslobode došlo zbog obilate diktature pojedinaca nad kolektivom. Ignorisanje navedene činjenice je polazna tačka za dalje neoliberalne nebuloze da „*ljudi bježe od slobode*“ (!) „*kriju se iza*

mase, kolektiva, institucija, države“ (!) pa je *"bjekstvo od slobode jedna od ključnih prepreka tranziciji"*... koja treba da uspostavi *„umjesto vlasti države vlast pojedinaca!"* (!?). Kratko i jasno! Eto, to je to demagoško izvrtanje činjenica, koje kvazi-neolibeli forsiraju. Gdje oni vide da postoje te tolike slobode i institucije od kojih narod bježi? Ali, ne smeta im vlast pojedinaca, nego to čak otvoreno podržavaju i propagiraju! I učestvuju u njoj, makar djelimično i preko svojih mreža.

Hegelovsko izvrtanje činjenica proizilazi, pored ostalog, i iz ostrašćenog suprotstavljanja vjere u slobodu pojedinca (koji smo označili kao apstraktni individualizam) sa podozrenjem u jednakost (kolektivizam). Nijesam primijetio zalaganje za jednakost većine (ako ne svih) u pristupu tim propagiranim slobodama, iako se konstatuje dominacija neslobode. Izopštava se čak ipomisao na kombinovanje individualnog i kolektivnog, koje generišu institucionalni aranžmani. Treba li uopšte navoditi mnoga i respektivna istraživanja neoinstitucionalista D. Northa, J. Buchanana, O. Williamsona i dr. koja jasno govore u prilog potrebe realnih institucionalnih promjena?

Ekonomski individualizam ima svoje prednosti (kad je institucionalizovan) i svoje poroke (kad nije institucionalizovan, pa se individualna prava ispoljavaju nekontrolisano i oportuno, a društvene obaveze zanemaruju, uz nastajanje brojnih negativnih spoljnih efekata). Nije dobro kad se bilo čije sopstvene individualne akcije svode na upravljanje (i/ili manipulisanje) tuđim individualnim akcijama. Posebno ne kad se to događa samo zato što je taj „neko“ dobio privilegiju da to radi. To nije sloboda akcije, nego njena negacija. Nije dobro ni kad se *„društvenim inženjerima“* (kvazi-reformistima) pričinjavaju neki drugi (apstraktni) društveni inženjeri. Radi se o klasiци neprepoznavanja ili kamufliranja. Tu ne pomaže parafraziranje izvornih stavova klasika, protiv kojih nemam ništa protiv. Samo kritikujem njihovo vulgarizovanje i zloupotrebu. Nije mi poznato da su klasici ekonomskog individualizma bilo gdje oprav-

davali nasilno i rušilačko ponašanje pojedinaca, koji krše prava drugih pojedinaca i Pareto optimum. Manjkave su analize koje se zasnivaju na jednostranostima, pojednostavljenjima, nekritičkim apsolutizacijama, izvlačenju iz konteksta i klokotristički „*probuđenim mislima*“.

Pretjerano ispoljavanje i dominacija selektivne individualnosti (kao osnove za dominaciju ekonomskih nesloboda) u ekonomskoj stvarnosti je zlokoban zahtjev kriznog i turbulentnog tranzicijskog vremena, koje je u nekim elementima istorijski slično prošlim vremenima. Istorija se ponavlja i u tim segmentima je vjerovatno nemoćna da nas nešto nauči. Posledice su nesagledive po stanovništvo, ekonomski rast, razvoj, državu i narod.

Kad se razmatra individualizam, moraju se analizirati sve njegove pozitivne i negativne manifestacije, povratne veze sa institucionalizacijom, uzroci i posledice nekontrolisanog individualizma, granice njegovog djelovanja, realan stepen ekonomskih nesloboda kao kočnica ispoljavanja pozitivne individualnosti, uticaj sociopatološkog individualizma na visok stepen ekonomskih nesloboda, odnos individualizma i kolektivizma, koji ne potivurječi ekonomskom razvoju, netržišno stečeno bogatstvo kao posledica pretjeranog ekonomskog individualizma i faktor uticaja „*produžene tranzicije*“, stepen kvazi-reformatorske centralizacije, stepen institucionalne politizacije itd. Detaljna analiza može dovesti do pozitivnih pomaka u razmišljanju i promjene krizne ekonomske prakse. Sve ostalo je kritika radi kritike, apstraktno teoretisanje i jalovo sipanje prašine u oči i zamagljivanje situacije (*klokotrizam*). Bez ostvarenja kritične mase realne evolutivne kompetentnosti (institucionalne, individualne i dr.) nije moguće sprovođenje ekonomskih reformi.

Neoliberalni imperijalizam, mitologija, moć i eksploatacija

Kvazi-neoliberalni recepti su od početka do danas ličili na elitistički, razorni i pohlepni koncept *moći*, koja teži da se pretvori u svemoć, odnosno totalnu dominaciju (rijetkih država, partija na vlasti, distribucionih koalicija i povlašćenih pojedina). Radi se o novoj dogmatskoj, anti-civilizacijskoj, anti-formacijskoj i anti-razvojnoj formuli za održavanje i širenje specifičnog oblika hegemonističkog poretka monopolista i moćnika ("*pristupa sa ograničenim dostupom resursima*" – prema: D. North). Može se razmatrati ne samo ekonomska, politička i ideološka, nego i moralna priroda kvazi-neoliberalizma, u raznim dimenzijama: kroz prizmu održivog razvoja, nejednakosti, dvostrukih dejstava (bogaćenja i rasipnosti jednih, siromašenja i preživljavanja drugih), širenja jaza između bogatih i siromašnih, kriminalizacije društva i privrede, izazivanja kriza itd.

Čini se da je prvo zakazala društvena institucija pravne države, a onda ekonomska institucija državnog regulisanja (preko deregulisanja). To je bila i ostala ključna smetnja kvazi-neoliberalna, jer bi ona trebalo da onemogući realizaciju pracijalnih i povlašćenih interesa! Disfunkcionalno ukidanje institucije državnog regulisanja (deinstitucionalizacija), praktično je počelo u SAD 1971. ukidanjem konvertibilnosti USA\$. Taj proces je nastavljen ranih 80-ih godina finansijskom deregulacijom. Počela je masovna kreacija hedginga (pokrića), a onda sve složenijih derivata, koji su pogrešno i uglavnom špekulativno korišćeni (preko kurseva, kamata, cijena akcija i kredita). Pravljeni su čak i derivati derivata. Rizik se lančano prenosio, a virtualnim finansijskim inženjeringom. Izostala je ozbiljna državna regulacija, kontrola, direktiva, nadzor i transparentnost. Potrošnja se velikim dijelom forsirala kreditima bez pokrića. Podaci govore da je finansijska sfera nominalno 40 puta bila veća

od realne ekonomije (BDP), od toga 10 puta devizna tržišta i 30 puta tržišta derivata.

Neoliberalna globalizacija je omogućila navedene špekulacije. Zašto? Zbog maksimalne koncentracije krupnog kapitala. To je fundamentalni i zamagljeni credo neoliberalizma: 95.000 ljudi u svijetu raspolaže sa 13.500 milijardi USA\$! To je više od ¼ ukupnog svjetskog bogatstva proizvedenog u 2007. Zašto i kako se to dogodilo? Zbog interesne pohlepe, preko totalne nadređenosti politike ekonomiji, i nadređenost etike politici i ekonomiji. Ako se prednje posmatra kroz prizmu Lenjinovog učenja o „*imperijalizmu kao najvišem stadijumu kapitalizma*” i Kondratjevljevog tumačenja da je „*kapitalizam vječan... preko cikličnog razvoja... dugih i kratkih talasa*”, realna slika svijeta dobija imperijalnu dimenziju. To je možda pravi odgovor za sukobljena mišljenja po pitanju postojanja (bolje reći upotrebe) formacijskih kategorija kapitalizma i socijalizma, kao institucionalno prevaziđene formacijske tipove privrednih sistema. Valjda su mješovita ekonomija, odnosno institucionalni pluralizam dovoljan dokaz? Tu se dobro uklapa kineska izreka:

„nije važno kakve je boje mačka, nego da lovi miševe“.

Bez obzira na to, kapitalistički, socijalistički i postsocijalistički imperijalizmi nijesu zanemarljivi. Oni su bili i ostali realnost, a u ekonomskom smislu se moraju razmatrati globalistički, lokalistički i glokalistički.

Zašto je deficit institucija, odnosno institucionalni kvazimonizam, uzrok tranzicijskog reprodukovanja krize i globalne finansijske krize? Zaboravlja se da je društvena i državna kontrola¹⁷ oportunističkog ponašanja jedna od osnovnih institucija.

¹⁷ U svijetu je došlo do enormne i nekontrolisane potrošnje. Banke nijesu kontrolisale kreditno poslovanje, investitorske firme su radile bez propisa, hipotekarni krediti su davani bez raalnog pokrića, lažno su pred-

Kada ona izostane (ili zataji), omogućuje se forsiranje kvazi-neoliberalne ekonomske motivacije, koja se izjednačava sa „interesnom pohlepom”. Pokreće se i vodi zamajac zlokobnih elitističkih nagona za brzim ostvarenjem i uvećavanjem bogatstva, dominacije i totalne moći. Pošto je ideologija¹⁸ totalitarizma i dominacije zajednički imenilac svih oblika imperijalizma, može se izvesti uslovni zaključak da je formiranje kvazi-neoliberalizma dovelo do novog oblika neoliberalnog imperijalizma, koji je naslijedio kolonijalni (geografski) i neokolonijalnog (industrijski). U njegovoj srži su piramidalna finansijska i tehnološko-organizaciona dominacija, kontrola, zavisnost i odgovarajuća eksploatacija. Imperijalistički motivi (interesi) i eksploatacija su dvije strane istog procesa.

Lako je razlikovati zakonski definisanu ekonomsku slobodu od slobode djelovanja koja u pozadini ima nemoralno, kriminalno, monopolsko, sociopatološko i drugo kvazi-institucionalizovano ponašanje. Pljačkaška vladavina piramidalnog kamatašenja je urušila bankarski, kreditni, hipotekarni i monetarni sistem, koji su lančanom reakcijom značajno uništili investicione potencijale i privredne sisteme. „Inovaciona“ neoliberalna formula uglavnom je važila za tuđu upotrebu. Čim je primijenjena u zemlji porijekla „mesijanskog“ recepta, dovela je do katastrofalnih rezultata, koji su zapanjujući. Vrijeme će pokazati ko će sve i koliko će platiti račune programiranog finansijskog i anti-institucionalnog ludila.

Dominacija uskih interesa je uvijek i svuda dovela do zloupotrebe vrijednih ideja. Naučni neoliberalni model je zamijenjen *neoliberalnom mitologijom*, koja je djelovala ubjedljivo

stavljani bilansi firmi, sigurni penzioni fondovi su zamijenjeni direktnim ulaganjem na berzama.,

¹⁸ "Ideologija se odnosi na bilo koji niz uvjerenja, u rasponu od naučnog znanja, preko religije do svakodnevnog poimanja primjerenog ponašanja, bez obzira jesu li ta uvjerenja tačna ili pogrešna" (Abercrombie i Hill, 2008).

i mesijanski na stanovništvo, posebno u dijelu vjere i nade u više slobode, privatne inicijative, privatne svojine i odgovarajuće motivacije i efikasnosti. Kome je, uostalom, bilo stalo do nesporne istine da je svaka mitologija u principu iracionalna, a da ekonomski izbor počiva na racionalnom ponašanju? Redukovani individualizam (privilegovanih) je brzo postao temelj formalnog institucionalnog monizma kao teorijske i ideološke podloge neoliberalne ekonomske politike. Glavni uzrok navedenog fenomena je paradoksalna potreba da javna ekonomska politika služi privatnim i partijskim interesima. Uporedo s uništavanjem socijalističkih dogmi, na njihovo mesto su se pojavile tranzicijske dogme, s neizvjesnim rokom trajanja i poremećenim vrijednosnim kriterijumima.

Sjetimo se samo do čega je dovela dogma zvana „šok terapija“: u izboru prioriteta teleološki su zamijenjeni ciljevi (izlazak iz krize, ekonomski rast, efikasnost) sredstvima (liberalizacija, privatizacija, demokratizacija, institucionalizacija i stabilizacija). Nije slučajno što je P. Murell (1996, p. 31) primijetio da je riječ o

„najdramatičnijoj epizodi ekonomske liberalizacije u ekonomskoj istoriji“.

Sve jalove i neracionalne retorike i favorizovanja su praćeni mitologizacijom, ideologizacijom, dogmatizacijom, politizacijom, vulgarizacijom, monopolizacijom, eksploatacijom i kvazi-institucionalizacijom. To su metodološke poluge neoliberalnih reformi, koji u svojoj osnovi sadrže društveni, politički i ekonomski kлокotrizam. On se u praksi surovo manifestovao primjenom dvojnih standarda prema bogatoj manjini i siromašnoj većini, iluzionističkim laviranjem između mita i stvarnosti, individualizma i institucionalizma, u cilju preraspodjele nacionalnih bogatstava i ostvarivanja ogromnih nelegitimnih koristi. Uopšteno i bez redosleda po značaju može se navesti nekoliko neoliberalnih „mitova“: o globalizaciji, tržiš-

noj privredi, državnoj deregulaciji, ekonomskim slobodama i moralisanju bez pokrića (sa karakterističnom kritikom radi kritike).

Prvi mit je shvatanje da je globalizacija stvaranje novog svjetskog privrednog poretka, bez kriza, sa mrežnim efektima. Ne pominje se domino efekat. Ističe se da informacije kao glavni proizvod „nove ekonomije” ne nestaju kad se konzumiraju, pa njihovu vrijednost ne određuju troškovi proizvodnje, nego broj pretplatnika, koji stalno raste. Recesija iz 2000. i aktualna svjetska finansijska i ekonomska kriza posljednjih godina su pokazali da se radi o programiranoj zabludi.

Drugi mit je da ekonomska stvarnost nije potvrdila romantične ideje o tržištu kao savršenom informacionom i institucionalnom sistemu. Mnogi poznati ekonomisti su dokazali da razvijeno tržište karakteriše asimetričnost informacija. Praksa je pokazala da se proizvodnja društvenih dobara, posebno onih koji su povezani s razvojem ljudskog kapitala, ne smije oslanjati na tržišne zakone. Tržište ne može riješiti brojne energetske, ekološke, demografske, socijalne, naučne i druge društvene izazove globalizacije. Čak je i tvorac „otvorenog društva” G. Soros priznao:

„tržišni fundamentalizam je postao vladajuća apriorna ideologija, koja pretpostavlja bolesnu supstituciju ljudskih vrijednosti novčanim”.

Mit o tržišnoj privredi se pojavljuje kao bog, čija je religija neoliberalizam (vjera u tržište i „sposobne” pojedince), a sveštenici su interesno zainteresovani i privilegovani pojedinci. (prema: M. Mesarić 2006, s. 614). Paralelno s brojnim kritikama postoje i odobravanja, ali se svi ti stavovi razlikuju po stepenu naučne i logične apstraktnosti, objektivnosti, konzistentnosti i apologetičnosti. Ta globalna ekonomska ideologija se ona itekako reflektuje u mnogim lokalnim sredinama

(možda i po nečijem nalogu?). Razlika je „samo” u tome što na globalnom nivou korist od njene primjene imaju TNK kao „*marionete tržišta*” (J. K. Galbraith 1977, s. 282). Čije god da su, kakve god da su, šta god da su i šta god da znače, najveće države stoje iza većine njih. To je nesporno. A na lokalnom nivou, širenje krupnog kapitala po neoliberalnim receptima omogućuje nomenklaturama vlasti i njihovim lobistima da izvlače određene koristi. Globalni igrači vjerovatno izvlače planiranu korist i ostvaruju planirane ciljeve. Po log-rolling šemi funkcioniše globalni i lokalni scenario. On ima razne imperijalne nivoe i sfere uticaja. Žrtava („vjernika”) je previše. Ali, nije tu riječ samo o siromaštvu, nego i o odnosima zavisnosti, izgubljenom razvoju, nepostojanju konzistentnih razvojnih strategija, reprodukcivanju kriza, ekološkim katastrofama, širenju neizvjesnosti i dr.

Niko normalan i dobronamjieran ne osporava potrebu i neizbježnost postojanja tržišne ekonomije. Ali, problematična je dokazana praksi u kojoj tržište i kvazi-tržište ispoljava pogubnu monističkua super-dominaciju nad svim ostalim ekonomskim i društvenim institucijama. Institucionalna infrastruktura pozitivno i sinergistički djeluje samo kad je kompletna. Bez komplementarnosti ekonomskih institucija nije moguća uspješna i racionalna koordinacija društvenog i privrednog razvoja. Narušavanje institucionalne komplementarnosti, institucionalnih promjena i intitucionalne konkurencije dovelo je do institucionalne konfrontacije i institucionalnog monističkog favorizovanja. To je stvorilo brojne blokade i kočnice, koje su onemogućile društveni i ekonomski razvoj i urušile privredni i društveni poredak. Država nije samo kreator i garant svojinskih prava, koja se razmjenjuju na tržištu. Ona mora biti i kontrolor regularnosti navedenog procesa. Bez toga nema sigurnosti kao najvažnijeg svojinskog ovlašćenja, koje figuriše u svim mogućim kombinacijama koje čine svojinsko pravo. Institucionalna kom-

plementarnost takođe podrazumijeva pravilnu i zakonitu funkcionalnu usmjerenost svih ekonomskih institucija.

Efikasno tržište ne može postojati bez dominantnog učešća specificirane i zaštićene privatne svojine kao ekonomskog instituta, koji predstavlja temelj autonomije privrednih subjekata u vršenju slobodnog izbora. Slaba institucionalizacija u mnogim postsocijalističkim privredama i državama, a u pojedinim oblastima i izuzetno izraženi institucionalni vakuum, omogućili su postojanje njihovih brojnih kvazi-oblika (imitacija, supstituta i improvizacija) kao što su:

- *institucionalni monizam* („mesijansko“ nekontrolisano tržište bez paralelnog formiranja komplementarnih instituta),
- *meta-institucionalizacija* (stvaranje nadinstituta i totalnih instituta kontrole) i
- *kvazi-institucionalizacija* (paternalizam, monopolizam, lobizam, socijalna patologija, siva ekonomija, rentno orijentisano ponašanje, naturalizacija, ulična konverzija valuta, dominacija politike nad ekonomijom, grabeška privatizacija, privilegovani „novi preduzetnici“ itd.).

Treći mit je da nacionalne države navodno ne ispunjavaju uslove iz postindustrijskog društva, a suverenitet, BDP, domaće tržište, porezi, carine i drugi državni instrumenti su izgubili svoj ekonomski smisao. Što je manje državno miješanje u privredi, veće su šanse za izlazak iz krize. Stopa privrednog rasta je obrnuto proporcionalna državnim privrednim aktivnostima itd. Iskustva poslednjih godina, a posebno najnovija (krizna) ne govore u prilog navedenim tezama. Globalizacija u razvijenim državama nije dovela do smanjenja, nego samo do promjene prirode i oblika državne djelatnosti. Vlada ne bi trebala da subvencionise poslovanje komercijalnih firmi i alokaciju resursa između njih. Ali, kontrola nad korišćenjem globalnih biosfernih, ljudskih, informacionih, finansijskih, organiza-

cionih i inovacionih resursa ne može se i ne smije se potpuno prepustiti tržištu, makar ne bez državne kontrole.

Šta tek reći za činjenicu da „sveta mjesta ne ostaju pusta”: umjesto državnih i međunarodnih organizacija u mnogim oblastima djeluju spekulativne, narko i terorističke grupe, koje tržište ne može kontrolisati. Nesporna ja potreba smanjenja administrativnih troškova i subvencija, ali isto tako je neophodno povećanje državnih ulaganja u nauku, obrazovanje, zdravstvo i infrastrukturu. Na početku ovog milenijuma, najveće učešće javnih izdataka u BDP bilo je u Švedskoj (60%), a onda u Francuskoj, Danskoj i Finskoj. Francuska zauzima prvo, a Finska treće mjesto prema učešću socijalnih transfera u BDP (20-25%). Ali, to ne smeta Francuskoj da bude ispred svih drugih zemalja EU u pogledu rasta produktivnosti rada, a Finskoj da 2001. bude najkonkurentnija privreda u svijetu, a iza nje su Švedska, Švajcarska i Holandija.

Mit o državnoj deregulaciji je ontološki kompaktilan sa mitom o institucionalnom monizmu, ali je retorički "originalan", jer potencira tzv. „mini” državu, fenomen koji nije poznat u praksi razvijenih država. Naravno, kako smo već naveli - *država se održava* (!) u ovom ili onom obliku (razvojna ili grabeška, razvijena ili nerazvijena, institucionalno pluralistička ili monistička, demokratska ili nedemokratska).

Akumulacija kapitala, ekonomija obima i drugi ekonomski pokazatelji, kako smatraju D. North i R. Thomas (1973, p. 2)

„nijesu izvori ekonomskog rasta, nego jesu sam rast”.

Ako više decenija izostaju svi ti i mnogi drugi pozitivni ekonomski pokazatelji u uslovima primjene neoliberalnih ekonomskih recepata, uz sve druge propratne probleme i posledice, onda se postavlja pitanje: da li je to dovoljno da se shvati njihova nekonzistentnost i društvena štetnost?

Izostanak bilo kojih kvalitetnih institucionalnih struktura (da ne govorimo o razvijenim) kao izvora dugoročnog ekonomskog razvoja i ekonomskog rasta je bio neophodan uslov grabeških „tranzicija” To je bilo jasno od samog početka. Političko-ekonomske vladajuće strukture su, prema O. Williamsonu (2000, p. 605) odgovorne za razvoj društvene i ekonomske institucionalizacije. Pošto nikad nijesu odgovarale za reprodukciju neuspjeha, ništa ih nije ni obavezivalo da kritički preispitaju neoliberalne recepte. Zašto bi ih i preispitali, kad su se pokazali kao idealna podloga za kvazi-institucionalizaciju, prvenstveno u oblasti sociopatološke preraspodjele svojinskih prava, od koje sve ostalo počinje i proizilazi. O legitimnosti se samo piše i priča, ali se institucionalno ne istražuje. Obrazuju se mnoge zavisnosti poročnog kruga, u kojem se kao korov razmnožava strukturalna korupcija na svim nivoima društva. Ona suzbija razvoj punokrvnih tržišnih instituta i mehanizama konkurencije. Njih skoro da i nema u praksi. Postoje najviše u praznoj retorici ekonomskih kvazi-neoliberalna.

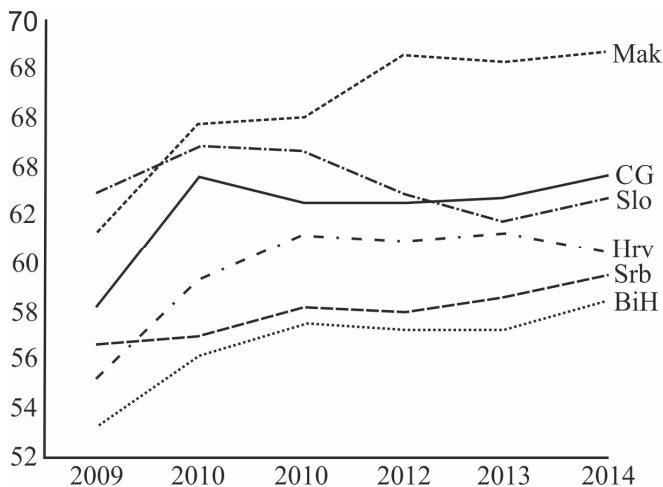
U institucionalnom i ekonomskom smislu, koliko god je diskutabilno pitanje optimalnih granica državnog miješanja u privredi, potrebno je definisati i granice efikasnosti tržišnog regulisanja. Prednje se može jednostavno definisati potrebom normalnog, fleksibilnog i racionalnog institucionalnog djelovanja mješovite ekonomije (institucionalno pluralističke). Idealnih modela u praksi nema, kao ni modela koji uspješno i jednako djeluju u svim uslovima, svakom vremenu i svakom prostoru. Ne postoji konsenzus među predstavnicima raznih ekonomskih škola o navedenom modelu. Ali, postoji konsezus o modelu „mini države“ među tzv. „libertarijancima” (termin L. Rida). Naravno, njima se mogu postaviti mnoga pitanja: Da li se u navedenom modelu eliminiše prinuda, a ako ne, da li se državna prinuda supstituiše prinudom povlašćenih pojedinaca i grupa (uglavnom preko partijskog monopola na istinu)? Da li ekonomske slobode važe za sve, ili samo za rijetke pojedince,

da li su bezgranične ekonomske slobode narušile nečija prava i šta znače ekonomske slobode za manjinu, bez razvoja, evolucije i humanosti? Da li se zbog ekonomskih sloboda rijetkih dogodilo žrtvovanje jednih ljudi radi drugih, i ako jeste, može li se to opravdati? Da li je npr. u zemljama tranzicije postojao i djelovao mehanizam zakonske zaštite svojinskih prava? Da li je libertarijanstvo po praktičnim manifestacijama došlo u sukob sa sopstvenim principima i da li je i u kojoj mjeri ono naopačke (hegelovski) okrenulo Kantovu ideju

„Odnositi se prema čovjeku kao cilju, a ne kao sredstvu“?

Četvrta mitska zabluda je upoređivanje država prema indeksu ekonomskih sloboda (koje izračunava *Heritage Foundation* i dr.). Ono je prilično irelevantno, jer je su SAD zauzimale tek 12, V. Britanija 14, i Finska 19. i Japan 25. mjesto, dok se među vodećima po „ekonomskim slobodama” nalazio Čile na 7. mjestu, a Indija tek 120, Kina 137. i Rusija 140 mjesto.

Slika 1: Indeks ekonomskih sloboda

Izvor: The Heritage Foundation (<http://www.heritage.org/index>)

Interesantno je da većina država regiona zauzima solidna mjesta na rang listi, iako nijesu ostvarili odgovarajuće ekonomske rezultate (slika 1). Makedonija je na zavidnom 43. mjestu, a. mjestu, dok je Crna Gora na 68, Slovenija na 74, Hrvatska na 87 i Srbija na 95. i Bosna i Hercegovina na 101. mjestu. Interesantno je da su sve države Jugoistočne Europe ocijenjene kao represivne u najvažnijim kategorijama prava svojine i slobode od korupcije.

Peti mit je neoliberalno moralisanje bez pokrića. I. Jackson (prema: Mesarić 2006, s. 614) smatra da je neoliberalni kapitalizam je postao

„globalna ideologija bez morala”.

Njena „diktatorska” primjena u državama postsocijalističkog tranzicijskog „kapitalizma” se pokazala kao mnogo gora i okrutnija, uz zanemarivanje i degradaciju humanizma, mnogih ljudskih sloboda, prava i društvenih vrijednosti. Umjesto propagiranog „*trickle down*” efekta, zaživjela je neoliberalna „*diktatura kapitala*” (J. Ziegler) i „*manipulacija monopola*” (G. Myrdal), uz tipično kvazi-neoliberalno „*simuliranje demokratije*”, koje je svoje pipke raširila i na tako značajne oblasti kao što su nauka, obrazovanje, zdravstvo i politika zapošljavanja.

Moralni aspekt problema nije zanemarljiv, iako ga mnogi ne pominju, ili ga pominju nekako uzgred, u apstraktnom smislu, bez povezivanja s praktičnim ponašanjima i fenomenima (traženje rente i netržišni oblici bogaćenja, posledična pauperizacija i raslojavanje stanovništva, kvazi-preduzetništvo itd.). D. Nort (1984, p. 8) navodi da se institucije upravo i sastoje iz skupa ograničenja u obliku pravila i propisa, skupa procedura za prepoznavanje odstupanja od tih pravila i propisa i skupa *moralnih normi ponašanja*, u čijim granicama treba da se utvrđuju mehanizmi formiranja pravila i propisa, kao i mehanizmi za vršenje prinude. Bježanje od istine, realne ekonomske stvarnosti i suštine problema u vode jalovog teoretisanja i apstrakt-

nog citiranja klasika ekonomskog liberalizma, veoma je blizu apologetici. Ono ima samo jedan cilj: prevaru naroda.

Kategorije porijekla imovine, jednakosti uslova privređivanja, sloboda za sve, poslovnog morala, čovjeka kao društvenog bića, eksploatacije, socijalne nejednakosti, pauperizacije i sl. sve rjeđe se pominju. Čak se „*institucionalni inženjering*“ (Vukotić 2005, s. 14) tretira kao ključna kočnica tranzicije! Svima mora biti odavno sasvim jasno da se ta kočnica mora nazvati drugačije – *institucionalni vakuum*, koji je, kako je napisao M. Ćirović (1998, s. 91) iskorišćen za privredni kriminal ogromnih dimenzija.

Čime se može objasniti i pravdati neobuzdana praksa odobravanja kredita bez pokrića, ogromni profiti uz male ili nikakve rizike i organizovano odsustvo državne kontrole? Da li krizu izazva samo „*zaludnost izolovanih individualaca*“ zbog interesne pohlepe, ili se, ipak, radi o smišljenoj strategiji interesnih grupa na vlasti? Da li je kvazi-neoliberalni scenario moguć bez učešća onih koji bi trebali i morali razlikovati grešku od namjere, moral od nemorala, odgovornost od neodgovornosti, Pareto efikasnost od netržišne efikasnosti? Upozoravajuće djeluju riječi G. Cavanagh-a (prema: V. Drašković i dr. 2010, s. 94):

„Ni jedan ljudski institut ne može dugo egzistirati bez postojane saglasnosti o tome šta je etički ispravno, a šta pogrešno”!

Neoliberalno nasilje

Pretodna analiza je pokazala da nijesu sporni neoliberalni ideali i njihova teorijska shvatanja, nego primjena kvazi-institucionalnog i kvazi-neoliberalnog *nasilja* (političkog, ekonomskog, ideološkog i dr.). Tim nasiljem je podstrekavano i verifikovano netržišno prisvajanje (u ogromnim razmjerama) organizovane manjine (koja može da radi šta hoće, gdje hoće, kad hoće, kako hoće i koliko hoće) nad neorganizovanom većinom. Prednje S. Kulić (2000, s. 867) poistovjećuje sa „*neodarvinizmom*“.

Postoje li uopšte neke granice kvazi-neoliberalizma kao toga „*novog varvarstva*” (S. Elaković) i „*imperijalne kulture*” (uopšteno shvaćene kao kulture nasilnog širenja direktne ili indirektno kontrole i moći nad drugim državama, narodinama i pojedincima, u dijelu moralnih, ljudskih, civilizacijskih, ekonomskih, imovinskih, institucionalnih i drugih vrijednosti)? Ako ne postoje, ili ako su previše rastegljive i semipermeabilne, šta onda sve obuhvata pojam sloboda? Da li ona obuhvata i slobodu plišane pljačke, „demokratski” utemeljenog uspostavljanja totalitarnog i neformalnog sistema moći i bogaćenja, nasilnu primjenu „receptata” koji su inherentni razvoju privrednog sistema i konzistentnoj razvojnoj strategiji?

Neoliberalna deregulacija je raznim nedemokratskim metodama nametnuta kao nealternativna varijanta, u kojoj je privatna pohlepa na najbolji mogući način motivisala nezasite "preduzetničke" ambicije i "reformске inovacije" nomenklatura i njihovih lobista. Kategorije i institucije sociokulturnog kapitala kao što su moral, pravda, povjerenje, kontrola, porijeklo imovine, pravna država, demokratija, sigurnost građana i sl. su ignorisani. Teška globalna i tranzicijska kriza su dovoljne da se shvate neoliberalne improvizacije, ali ne i za otrežnjenje neoliberalnih "reformatora". Metaforična podvala neoliberalizma

(zbog kvazi-fenomena koje je izazvala) traje i podržava stanje statusa quo, odnosno simbolični „*kraj istorije*” F. Fukuyame.

Neoliberalizam nije ograničio nasilje u društvu. Naprotiv, omogućio ga je i proširio. Pod nasiljem North i dr. (Ibid.) podrazumijevaju razne oblike socijalne patologije: netržišno prisvajanje rente, kupovinu glasova, korupciju, korišćenje privilegija, interesne koalicije, ignorisanje narodnih masa itd.). Navedeni autori su došli do zaključka da je to moguće ostvariti političkim manipulisanjem privrede u cilju izgradnje privilegovanih grupa interesa i anti-institucionalnom stimulacijom političke i ekonomske konkurencije. To se dogodilo u uslovima primjene neoliberalizma u državama s poretkom „ograničenog pristupa”, u kojima su pojedine organizacije i grupe elita izvlačile rentu zahvaljujući privilegijama¹⁹ i nekim prećutnim “posebnim pravima”. Ta se “prava” stvaraju u institucionalno vakuumiranim sredinama, koje karakterišu lični odnosi i “veze”. Zato je poredak nestabilan i nepostojan, politika je spojena i dominira nad ekonomijom, manjina (elite) upravlja većinom, dominiraju neformalne i alternativne institucije (koje su krajnje personifikovane), a organizacione strukture su veoma nestabilne.

Navedeni autori ističu da se ograničavanje pristupa (nejednakost) obezbjeđuje deficitom vladavine prava, nedovoljnim garancijama prava i sloboda i odsustvom konkurencije u političkom i ekonomskom sistemu. Mjesto u hijerarhiji određuje položaj pojedinaca u odnosu prema zakonu i karakteru njegove primjene. Građansko društvo i demokratija nijesu razvijeni, ne postoji jaka opozicija, pa postoji pristrasno pružanje usluga od strane države. Birokratija je slabo kontrolisana i neprofesionalna. „Elite” se usaglašavaju oko privilegija, koje uključuju prava svojine i pristup određenim oblicima djelatnosti. Stvaranje i

¹⁹ D. Cvjetičanin (2004, ss. 125; 130) piše o nejednakosti postsocijalističkih tranzicijskih uslova “*u kojima su jedino slobodni politički moćnici i njihovi favoriti i privredni miljenici partija na vlasti*”.

prisvajanje rente je “ljepilo” koje održava koaliciju zajedno. Takav način organizacije društva drastično smanjuje efikasnost društva, privrede i politike. On proizvodi duboko isprepletenu mrežu korupcije, koja je najizraženija u odnosima patrona i klijenata. Svoju održivost zasniva na eliminaciji jakih unutrašnjih institucionalnih struktura.

Realizacija neoliberalnog projekta kao selektivnog i parcijalnog kvazi-institucionalnog monizma predstavljaju redukciju kompletnog ekonomskog ponašanja, od obavljanja ekonomskih djelatnosti, preko konkurisanja do motivacije i zaposlenosti. Netržišno i nasilno odvajanje stanovništva od svojine predstavlja njegovo faktičko odvajanje od ekonomskih sloboda i posledično gušenje individualizma. Institucionalni monizam pogoduje stvaranju monopola. On se dobro uklapa u teorijsko vulgarizovanje neoliberalnog ekonomskog modela, koje predstavlja namjerno smišljenu institucionalnu improvizaciju i imitaciju, koja je upravo izazvala sve ovo što se dogodilo većini post-socijalističkih privreda i njihovim ekonomskim subjektima.

Institucionalni improvizatori i imitatori istrajavaju i dalje na svojim „receptima”, kojima nasilno štite poredak neefikasnog začaranog kruga, u kojem se paralelno uvećavaju ukupna šteta za društvo i granična korist za „sposobne” individualce. Slično jednostavnim grafičkim ekonomskim modelima, koje i studenti razumiju. Više puta smo isticali da nije sporno da je institucionalni sinergizam jedini pravi, mogući i dokazani uslov i prioritet ekonomskog razvoja, zasnovanog na realnim (a ne retoričkim) ekonomskim slobodama, zaštićenim pravima svojine i ugovorima, preduzetništvu i zdravoj tržišnoj konkurenciji.

Birati između nekritičkog zalaganja za selektivni „individualizam“ (preciznije: nasilne apsolutizacije vulgarizovanog ekonomskog neoliberalizma, kakav odavno ne postoji u razvijenim državama tržišne ekonomije) i institucionalizovanog i

liberalnog ekonomskog ambijenta, u kojem se kvalitetno ispoljavaju i realizuju individualna prava i ekonomske slobode svih članova društva), znači birati između jednostranog podgrijava primitivne kvazi-neoliberalne ekonomske mistike i naučno dokazanih institucionalnih stimulatora ekonomskog rasta i razvoja. Izbor nije težak, jer su sve naučne i praktične dileme faktički riješene. Pa ipak, potrebna je stalna „emisija“ argumentovanih objašnjenja i kritika retrogradnih pojava.

Uopšteno i formalno se propagiraju i veličaju privatni interesi, privatna svojina, privatna inicijativa, ekonomske slobode i sl., koji su u praksi dostupni samo uskom krugu ljudi, zahvaljujući očiglednoj nejednakosti uslova i pristupa resursima (postojanje monopola, privilegija, netržišnih načina sticanja bogatstva, nepotizma, log-rollinga itd.). Kao da se ne primjećuje redukcija ekonomskih sloboda i individualizma, niti nasilje nad političkim, socijalnim, pravnim, etičkim i ekonomskim interesima građana. To suštinski znači vulgarizovanje neoliberalnog ekonomskog modela.

U društvu postoje „sile efikasnosti“ (tehnički progres, inovacije, otkriće novih tržišta, pojava novih proizvoda i sl), koje pozitivno djeluju na dinamiku svojinskih odnosa, i „redistributivne sile“, koje nastoje da izvrše nasilnu redistribuciju prava svojine u svoju korist. Smatra se da se interesno-svojinska preraspodjela nacionalnih resursa u postsocijalističkim zemljama obavljala na dva dominantna načina u korist birokratsko-lobističke nomenklature: dinamičkom profitno orijentisanom motivacijom (*profit-seeking*) i statičnom rentno orijentisanom motivacijom (*rent-seeking*) – prema: V. Drašković 2005, s. 96.

U toku evolucije društva se stalno odvija evolucija prava svojine. Ona je nekad pozitivna, a nekad negativna. Ali, ona je uvijek determinisana dinamičkim procesom uzajamnog djelovanja (borbe) sila efikasnosti i sila redistribucije. Pošto je fundamentalni liberalni princip da se nasilne restrikcije slobode

moraju opravdati, kako navodi K. Josifidis (2005, s. 144), postavlja se pitanje: da li se uopšte mogu i na koji način se mogu opravdati neslobode ogromne većine naroda nastale, pored ostalog, i izraženom neselektivnom primjenom pojedinih mjera neoliberalnog ekonomskog modela u postsocijalističkim državama?

Često dolazi do svjesne i nekritičke zamjene teza, pa se opravdana kritika netržišnih načina bogaćenja doživljava kao kritika tržišnog kapitalizma, što nije isto. U većini postsocijalističkih država nije uopšte ni bilo toga toliko propagiranog konkurentskog, liberalnog, inovatorskog, preduzetničkog i tržišnog kapitalizma. Naprotiv, dominirali su povlašćeni monopoli i njima odgovarajući grabeški oblici bogaćenja. Da li je u pojedinim državama tranzicije sada bolje stanje? Najbolji odgovor na to pitanje je konstatacija brojnih deficita i suficita tamo gdje ne bi trebalo ni smjelo da postoje. Ne može se netržišno ekonomsko ponašanje retorički zamotavati u oblandu neoliberalnog teorijskog ekonomskog modela, pa očekivati da se samo po sebi uspostavi efikasno tržište, zdrava konkurencija, specificirana i zaštićena prava svojine. Bez realnog institucionalnog pluralizma to nije realno.

Koliko puta treba ponoviti da bi se shvatila istina da su umjesto tržišta i konkurencije u postsocijalističkim državama dominirali njihovi supstituti, rekombinovane, mutantne i kvazi-tržišne strukture, među kojima su monopoli služili za bogaćenje manjine, a buvljaci za preživljavanje većine (vidi šire u: V. Drašković 2005, ss. 96-106). Takav ili sličan neoliberalni model ni približno ne karakteriše razvijene države. Da li je onda opravdana univerzalizacija i apsolutizacija toga i takvoga (vulgarno redukovanog i modifikovanog) neoliberalnog modela, bez ikakve rezerve, ili makar distinkcije u odnosu na njegovu moguću (pa i stvarnu) negativnu i nasilnu primjenu u postsocijalističkim sredinama institucionalnog vakuuma? Da li je onda, po logici navedene nakaradne i nasilne neoliberalne supstitu-

cije, moguće zamijeniti masovni individualizam sa privilegovanim, i očekivati efikasno privređivanje? Kao i na sva druga postavljena pitanja, praksa je dala najbolji odgovor.

Je li moguće da kvazi-neoliberali uopšte ne primjećuju nasilnu supstituciju tržišta kvazi-tržišnim strukturama, konkurencije svakojakim i svuda prisutnim monopolima, efikasnog privatnog sektora rijetkim novokomponovanim bogatašima, preduzetništva rentno-orijentisanim i sivo-ekonomskim ponašanjem, efikasnih društvenih, političkih i ekonomskih institucija grupno-individualističkim improvizacijama, ideala porocima, institucionalne kontrole partijsko-individualnom kontrolom, objektivnih regulatora (pravila igre) subjektivnim („dobrim igračima“ i njihovim vezama) i sl.? Ne, to nije moguće. Oni to vide i znaju, ali – uporno nastavljaju da pričaju svoju priču i da rade to što rade. Sve dok imaju dobro zaleđe, koje se zove zvanična neoliberalna ekonomska politika. U narodu se to kaže: „*Veži konja gdje ti gazda kaže*“.

Kad je postocijalistička praksa u pitanju, čini se da se radi o rekombinovanim socijalističkim balastima, filovanim sa najprimitivnijim oblicima nomenklaturno organizovane akumulacije kapitala, davno prevaziđenim rigidnim oblicima liberalizma i organizovanim kriminalnim ponašanjem. Socijalističke monopole su zamijenili drugi, pogubniji. Zato je potrebno da se analiziraju i ocijene uzroci i stepen fujaska društvenih resursa i mogućnosti i uporede sa „dometima“ privilegovanog individualizma. Korektna analiza i ocjena bi morala prikazati negativnosti nasilne primjene neoliberalne „šok terapije“ u preraspodjeli nacionalnih resursa u korist birokratsko-lobističkih nomenklatura i novokomponovanih biznismena, na štetu ekonomskog rasta, razvoja i većine stanovništva.

Kad se kaže „grabeška država“ (P. Evans 1993) ne misli se da država nešto grabi, nego da omogućuje svojim činjenjem i nečinjenjem da graabe privilegovani pojedinci u njoj. Više puta

sam isticao da je jedini spas u hitnim i korijenitim institucionalnim promjenama. Ali, one su se sporo i parcijalno sprovodile, a vješto i namjerno zaobilazile. Paralelno se izgrađuju i jačaju neodgovarajući alternativni instituti, koji u principu imaju destruktivno dejstvo na valorizaciju privrednih resursa. S. Kuznetz (1996, p. 445) smatra da bez političke demokratije i građanskih sloboda nije moguće sprovođenje institucionalnih promjena. Pri svemu tome, nikako se ne smiju zaboraviti pohvalni i smjeli preduzetničke pokušaje, koji jačaju i koji će, vjerujem, dominirati u bliskoj budućnosti.

Iz neoliberalnih neuspjeha bi se morale izvući pouke. Liberalizacija nije isto što i nasilje nad njom.

Sloboda pretpostavlja odsustvo prinude, ali se direktna i indirektna prinuda u neoliberalnim uslovima nastavila u sirovim i sofiticiranim oblicima.

Umjesto zaključka

Vrijeme tranzicijskog razvojnog izazova je odavno počelo. Ali, većina država tranzicije još nijesu stvorile uslove za zadovoljavajući odgovor, jer rušilačke tendencije dominiraju nad stvaralačkim. U uslovima deficita pravne države i suficita vlasti nad narodom, plaća se visoka cijena za neoliberalne promašaje i visoko interesne eksperimente smozvanih „vizionara“.

Ne vjerujem da će moja kritična i faktička argumentacija u ovom rukopisu biti dovoljna da pokaže svu retoričku nemoć i neubjedljivost frazeoloških, uvredljivih, politikanskih, teorijski i praktično neutemeljenih i neodrživih kvalifikacija pojedinih neoliberalnih „ekonomista“ (koje sam nazvao alibi-reformistima i kvazi-reformistima)? Jer, nijesu bile dovoljne ni kritike neoliberalizma poznatih i priznatih inostranih autora kao što su N. Chomsky, J. Stiglitz, D. Harvey, D. Rodrik, P. Krugman, E. Reinert, G. Kolodko, E. Primakov i dr., niti ekonomista sa eks-ju prostora (T. Bandin, J. Mencinger, M. Mesarić, Z. Baletić, D. Vojnić, M. Ćirović, Lj. Jurčić, G. Santini, D. Cvjetićanin, D. Stojanov, M. Kovačević, R. Močnik i dr.). Najbolji odgovor na navedeno pitanje pruža praksa, ali će za mene biti veoma značajan i odgovor čitalaca ovog rukopisa.

Ovaj rukopis i korica, koja upečatljivo objašnjava njegov smisao, ostaće kao svjedocanstvo o velikom raskoraku između neoliberalne teorije i kvazi-neoliberalne prakse (tabela 4). U tom jazu se nalaze mnoge devijacije, kao što su: nejednakost mogućnosti i uslova za pristup resursima, rijetka sloboda monopola nasuprot masovnih ekonomskih nesloboda, „mesijanska“ vulgarizacija individualizma, negacija i izolacija institucionalnog pluralizma, paradoksalnost neoliberalnih preporuka, dominacija „političke pljačke“ nad „ekonomskim načinom obezbjeđivanja dobara (F. Oppenheimer), nomenklaturno-kriminalizovani i grabeški „kapitalizam“ u pojedinim državama tran-

zicije (koji je na Zapadu davno prevaziđen) sa dominacijom privilegovanih interesa, surova redukcija ekonomskog izbora većine od strane bogate manjine, kvazi-institucionalna „igra” klanski organizovanih kvazi-elita, začarani krug kvazi-neoliberalnog totalitarizma i mitologije, deformisani vrijednosni kriterijumi, kvazi-monističke dogme anti-razvojnog karaktera, kodifikovana manipulacija i opšta prevare, nekontrolisane alternativne kvazi-vladine institucije (na međunarodnom i nacionalnom nivou), dominacija autoritarnih struktura vlasti u klasnim odnosima, masovna eksploatacija itd.

Tabala 4: Kontrasti između neoliberalne globalizacije i neoliberalne prakse

	<i>neoliberalna globalizacija</i>	<i>neoliberalna praksa</i>
<i>centralna arena</i>	ekonomija i finansije	geopolitika
<i>osnovni akteri</i>	Wall Street, Ministarstvo finansija, IMF, World Bank, WTO	SAD, Pentagon, vojna industrija
<i>država</i>	mala	velika i vojna
<i>osnovne državne agencije</i>	Ministarstvo finansija, komercijala	Bijela kuća, Pentagon, inteligencija
<i>interesi</i>	neteritorijalni, tržišni udio	teritorijalni sa političkom i vojnom kontrolom
<i>projekat</i>	akcionarski kapitalizam	imperijalne slobode
<i>spoljna politika SAD</i>	jedno-multi polarna, tržišni konformizam, finansijska i tržišna disciplina	jednopolarna, smjena režima, vojna disciplina i ekonomske stimulacije
<i>trgovina</i>	WTO, regionalna i bilateralna	tarife, bilateralna slobodna trgovina, WTO
<i>ideologija</i>	univerzalistička, slobodno tržište za sve	univerzalni primat SAD
<i>mediji</i>	reklame globalnih	propaganda straha i

	brendova, propagiranje slobodne trgovine	jačanja vojne moći SAD
<i>stil</i>	korporativni marketing, turbulencija	državna marketing politika, Pentagon marketing rata
<i>konflikt menadžment</i>	humanitarna intervencija, kolektivna sigurnost	preventivni rat, permanentni rat

Izvor: Pieterse 2004, p. 130

U ovom rukopisu sam neoliberalizam označio onako kako ga doživljam: kao metaforu (ili: meta-foru) za višestruku prevanu širokih slojeva stanovništva. Koje su to prevare?

Prvo, tvrdi se da su

„kreativnost, stvaralaštvo i inovativna djelatnost – nasljedstvo samo razumnih egoista u konkurentnom okruženju“.

Svakako, ali, motivi tih inovatora nijesu bili na log-rolling relaciji "ja tebi - ti meni".

Druga prevara kvazi-neoliberalna je da je navodno

„glavna prepreka na putu prema sreći“ (zdravoj konkurenciji – prim. autora)

bila

„mistična vjera u dobrotu i pravdu za sve (masovnost – prim. autora), briga za bližnjeg i ideal jednakosti i bratstva“.

Treća prevara je da se pravila uspostavljaju za sve, osim za one koji ih donose, koji su od njih – slobodni! Zbog toga neki autori smatraju da neoliberalizam predstavlja povratak nasilnoj prvobitnoj akumulaciji kapitala.

Četvrta i možda glavna prevara je u prisvajanju i monopolizaciji sloboda i dobiti – od strane privilegovanih, novih eksprijatora.

Neoliberalizam je prva teorija čiji su se rezultati široko primjenjivali u praksi makroekonomske politike. Koliko god se veličao neoliberalizam, koliko god se neoliberalizam pretvorio u kvazi-neoliberalizam, ostaće uvek aktualne riječi A. Smitha od prije dva vijeka:

"država treba uraditi ono što pojedinac neće ili ne može".

A u državama tranzicije su nemilosrdni ataci (u teoriji i praksi) na državu i sve što je državno, čak i onih koji su na državnom platnom spisku. To nije samo demagogija, nego diskreditacija ideje tranzicije i vjere u njen uspjeh.

Tranzicija se može sprovoditi samo u onoj mjeri koju omogućuju postojeći društveni, ekonomski, politički i institucionalni uslovi i ograničenja. Njen uspeh je moguć isključivo pozitivnom smjenom vrijednosti i odgovarajućom adaptacijom ljudskog mišljenja i ponašanja u pravcu civilizacijskih dostignuća. Taj smjer je suprotan bilo kakvoj dogmatizaciji, apsolutizaciji, mitologizaciji, improvizaciji, samoregulaciji i monističkim izborima.

Distribucione koalicije su kartelisale tržište i parazitski razvile uticaj na javnu politiku, supstituisale su obećano tržište monopolskom kvazi-konkurencijom i nezakonitim načinima prisvajanja državne imovine i/ili rente. Na taj način su stvorile enormno bogatstvo.

Nominalno (formalno) postoje demokratske institucije, koje služe kao paravan za ispoljavanje i realizaciju interesa distribucione koalicije, koju čine pojedini članovi stare nomenklature, novokomponovani biznismeni, oligarhija i mafijaške strukture. Nove „elite” nemaju interes za jačanje infrastrukturne i institucionalne moći države. Lobizam i log-roling s vlada-

jućom nomenklaturom, uz asimetričnosti informacija, institucionalni vakuum, moć i umreženost neformalnih grupa omogućili su reprodukciju njihovog rentno orijentisanog ponašanja. Institucionalne matrice države, politike i društva najvećim dijelom su determinisale partije na vlasti.

Simbolom strahota totalitarizma smatraju se masovne žrtve. Ako se određenje žrtvi uopšti na materijalne i druge oblike pretrpljene štete, onda je neoliberalizam klasičan primjer totalitarizma. J. Stiglitz. (2008) kritikuje taj

“tržišni fundamentalizam, koji je uvijek bio politička doktrina, koja je služila određenim interesima, a nikad nije bila podržana od stvarne ekonomske teorije, niti od istorijskog iskustva.

A. Sen (2009) zato piše o “novom svijetu” na mjestu “novog kapitalizma”, odnosno “lažne zore” (izraz J. Gray-a, 2002) koji će počivati na društvenim vrijednostima i koji će se moći braniti na moralnoj osnovi. On bi trebao zamijeniti “diktaturu neoliberalizma”, koju pominje G. Santini (Ibid., s. 210).

Mi živimo u novom, drugačijem svijetu u odnosu na socijalistički. Ali, to nije razvijeni institucionalni, nego rekombinovani poredak, koji predstavlja negativni spoj loših socijalističkih navika i manira sa vulgarizovanom neoliberalnom ideologijom i odgovarajućom kvazi-neoliberalnom praksom.

Ovaj tekst nije dio neke moje “borbe” protiv nazovi neoliberala, kvazi-neoliberala i monopolista. Postoje institucije koje su za to nadležne. Ja sam samo kroz prizmu razvoja i civilizacijskih (teorijskih i praktičnih saznanja) želio da ukažem na sledeće činjenice:

- interesno vulgarizovani neoliberalizam predstavlja kvazi-institucionalni monizam, negaciju institucionalne konkurencije i institucionalnog pluralizma,

- kvazi-neoliberali su sami za sebe napisali, definisali i realizovali u praksi privilegovana pravila, koja su onemogućila individualnu i institucionalnu konkurenciju i
- kvazi-neoliberalizam ima anti-razvojni karakter, jer počiva na lažnim obećanjima i prevarama, po čemu je dogmatski sličan socijalističkom dirizizmu.

Ovdje se idealno uklapaju Galbraith-ove riječi:

“Ne možemo negirati postojanje onih koji se kupaju uzracima sopstvene slave, osjećaju sopstvenog profesionalnog uspjeha i naslađuju postignutim ekonomskim rezultatima, koji ustvari predstavljaju opšte prihvaćenu prevaru”.

Vjerovatno je zbog nemoralne ekonomije krajem 2013. rimski papa Franjo uputio oštru kritiku *“ideološkim osnovama kapitalizma”*. Ali, ne pomaže ni papina kritika. Nije jasno šta sve treba da se dogodi da bi se uspostavili mehanizmi (institucije) civilizovane društvene kohezije, koji će ograničiti krajnje bezdušne interese moćnih elita i neoliberalno shvatanje suvišnosti institucija. Možda je dovoljno razlikovanje *“kapitalizma”* (koji ne počiva na neograničenoj pohlepi, nego na pluralizmu institucija, zdravom i poštenom preduzetništvu) od *“razbojničke pohlepe”* (Kregar 2009, s. 185). Krizno preispitivanje neoliberalizma je završeno. Čak je i F. Fukuyama (2003, p. 129) zaključio da *“negativne eksternalije neće nestati same od sebe”*. S. Lakić (2010, ss. 196-197) ispravno konstatuje:

“Libertarijanizam je danas odstranjen iz razvijenih ekonomskih sistema, ali je zato bizarno i uspješno plasiran kao jedino efikasno spasenje u manje razvijenim zemljama. Liberalizam, neoliberalizam, libertarijanstvo i sl. sami po sebi nijesu više uzrok finansijskih (bankarskih) kriza”.

Ovaj tekst je pokušaj da se argumentima alternativnosti izbora i institucionalnog pluralizma relativizira neoliberalni apsolutizam, a argumentom istorijske analogije izrazi vjera u konačnost svih imperija i besmislenost ljudskih nastojanja da pokore svijet.

U recenzijama uglednih kolega sam prepoznao ista ili slična mišljenja po mnogim bitnim pitanjima koja sam u knjizi analizirao. To me uvjerilo da sam se približio postavljenom cilju: a) da osvijetlim fenomenologiju neoliberalne metafore (preko kontrasnih, antonimičnih i protivrječnih odnosa velikih i malih, bogatih i siromašnih, razvijenih i nerazvijenih, nezavisnih i zavisnih), b) da ukažem na *potrebu prilagođavanja* i mijenjanja nerazvijenog u razvijeno, slabo i monistički institucionalizovanog u pluralistički institucionalno, sa *civilizacijskim* i *racionalnim predznakom* i uz očuvanje najvećeg mogućeg stepena pozitivne sociokulturne specifikke lokalnog i c) da ukažem na pogubnost uzdinja neoliberalizma na nivo svetog metafizičko-ekonomiskog grala.

Literatura

Abercrombie, N. i Hill, S. – ur. Turner, B. S. (2008), *Rječnik sociologije*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.

Acemoglu, D., Johnson, S. and Robinson, J. (2004), "Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth", *NBER Working Paper*, No. 10481, Cambridge, MA, <http://www.nber.org/papers/w10481>, 385-472.

Acemoglu, D. and J. Robinson, J. (2006), *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*, Cambridge University Press, Kembridž.

Ačemoğlu, D. (2013), *Ekonomsko poreklo diktature i demokratije*, Zavod za udžbenike, Beograd, prevod Miomir Jakšić i Milica Jakšić.

Althusser, L. (1970), "Lenin and Philosophy" and Other Essays, *Ideology and Ideological State Apparatuses* (<http://www.marxists.org/reference/archive/althusser/1970/ideology.htm>, preuzeto 12.02.2014)

Amin, S. (1997), „Capitalisme, impérialisme, mondialisation”, *Recherches internationales* No. 48, 33-47.

Amsden, A. H., Jacek Kochanowicz, J. and Lance Taylor, L. (1994), *The Market Meets Its Match. Restructuring the Economies of Eastern Europe*, Harvard University Press, Harvard.

Baletić, Z. (2005), "Ekonomski liberalizam i ekonomska znanost", *Radovi HAZU*, 43, 1-45.

Baletić, Z. i J. Budak (2007), "Indeksi ekonomskih sloboda kao mjerila institucionalne konvergencije Hrvatske prema EU", *Ekonomski pregled*, 58 (12), 804-825.

Braudel, F. (1979), *Civilisation matérielle, économique et capitalisme*, XV-XVIII siècle, t. 3, Paris: Armand Colin.

Budak, J. i Sumpor, M. (2009), „Nova institucionalna ekonomija i institucionalna konvergencija“, *Ekonomski pregled*, 60 (3-4), 168-195.

Csaba, L. (1995), *The Capitalist Revolution in Eastern Europe. A Contribution to the Economic Theory of Systemic Change*, Edward Elgar.

Cvjetičanin, D. (2004), „Ekonomska sloboda: strah i nada“, u: *Ekonomске slobode i poslovno udruživanje*, SEJ, Miločer.

Čakardić, A. (2006), „Globalna neoliberalna demokracija u 'minimalnoj' državi“, *Filozofska istraživanja*, 26 (104), sv. 4, 849-860.

Čomski, N. (1999), *Profit iznad ljudi: neoliberalizam i globalni poredak*, Svetovi, Novi Sad.

Davis, B. (1997), „In Effect, ITC's Steep Tariffs on Japan Protect U. S. Markers of Super-computers”, *Wall Street Journal*, 29. sept.

Delibašić, M. i Grgurević, N. (2014), "Institucionalni pluralizam i ekonomski razvoj", *Ekonomске ideje i praksa*,

Domazet, T. (2010), Facing the Future of Economic Policy-Causes of the Crisis from the Political Economy Point of View. *Proceedings of the Scientific Conference Facing the Future of South East Europe*, 7-70, Croatian Institute of Finance and Accounting, Zagreb.

Drašković, M. (2009), "Globalna finansijska kriza i neoliberalna dogma", *Ekonomija/Ekonomist*, 16(1), 127-148.

Drašković, V. (1995), *Tranzicija i mješovita ekonomija*, Beograd, Ekonomika.

Drašković, V. (1997), *Neoinstitucionalne ekonomske teorije: prava svojine, firme i društvenog izbora*, Beograd-Kotor, Ekonomika i Fakultet za pomorstvo.

Drašković, V. (2002), *Kontrasti globalizacije*, Ekonomika i Fakultet za pomorstvo, Beograd-Kotor.

Drašković, V. (2003) Značaj institucionalizacije i njena ograničenja u periodu postsocijalističke tranzicije. *Ekonomika misao*, 1-2: 143-151.

Drašković, V. (2007), "Kritika odnosa ekonomske politike i institucionalizacije u Crnoj Gori", *Ekonomija/Economics*, 15(1), 83-99.

Drašković, V. (2010), "Neoliberalni mitovi globalizacije i pseudo-tržišne tranzicijske privrede". *Montenegrin Journal of Economics*, 6(11), 11-18.

Drašković, V. (2010a), "The Real Institutionalization as a Condition of the Efficient Economic Politics and Economic Development", *Montenegrin Journal of Economics*, 7(1), 5-20.

Drašković, V., Jovović, R., Lakić, S., Rutović, Ž. i Drašković, M. (2010), *Globalizacija u ogledalu razvoja, krize i medija*, ELIT, Podgorica.

Drašković, V., Drašković, M. (2009), "Neoinstitucionalizam, neoliberalizam i globalna finansijska kriza", *Montenegrin Journal of Economics*, 5(9), 23-32.

Drašković, V., Drašković, M. (2009a), "Prepreke ekonomskoj institucionalizaciji u državama tranzicije", *Zbornik sa naučnog skupa Institucionalne promene kao determinanta privrednog razvoja Srbije*, 21-29, Ekonomski fakultet, Kragujevac.

Drašković, V. i Drašković, V. (2012d), "Neoliberal'nij mif o 'minimal'nom gosudarstve' ili gosudarstvo sohranjaetsja", *Ekonomičeskaja nauka sovremennoj Rossii*, 58(3), 7-15.

Drucker, P. F. (1999), *Management Challenges for the 21st Century*, New York: Harper Business.

Earle, J. S. et al. (1996), "Ownership Structures, Patterns of Control, and Enterprise Behavior in Russia", in Simon Commander Q. Fan and Mark Schaffer (eds.), *Enterprise Restructuring and Economic Policy in Russia*, The World Bank, Washington, 205-252.

- Evans P. (1993), *Rethinking On Embedded Autonomy*, University of California, Berkeley.
- Fisher S., Sahay R., Vegh C. (1996), "Stabilisation and Growth in Transition Economies: The Earlier Experience", *IMF Working Paper*, No 31, 11-15.
- Fukuyama, F. (2003), *Kraj čovjeka? Naša poslijeljudska budućnost*, Izvori, Zagreb.
- Gajdar E. (1995), *Gosudarstvo i evolucija*, Evroazija, Moskva.
- Gwartney J., Lawson R. and Block W. (1996), *Economic Freedom of the World: 1975-1995*, The Fraser Institute.
- Golubović, Z. (2004), "Elementi kritike neoliberalnog modela tranzicije", *Sociološki pregled* 38(1-2), 5-21.
- Gray, J. (2002), *Lažna zora – iluzije globalnog kapitalizma*, Masmedia, Zagreb.
- Gwartney, J., Lawson, R., Sobel, R. S and Leeson P. T. (2007), *Economic Freedom of the World 2007 Annual Report*, The Fraser Institute, www.freetheworld.org
- Hall, P. and Soskice, D. (2001), *Varieties of Capitalism*, Oxford University Press, Oxford.
- Huntington, P. S. (1998), *Sukob civilizacija i preoblikovanje svjetskog poretka*, CID, Podgorica.
- Harvey D. (2003), *The New Imperialism*, Oxford University Press, Oxford.
- Jakovec, J. (2004), "Političeskaja ekonomija i filozofija neoliberalizma", *Filozofija hozjajstva* 34(4), 259-270.
- Josifidis, K. (2005), "Welfare state vs neoliberalizam ili homo oeconomicus vs homo comunalis", *Pojedinac i država*, Beograd: Institut društvenih nauka - Centar za ekonomska istraživanja, 139-152.
- Jurčić, Lj. i Vojnić, D. (2011), "Latentna kriza kapitalizma 'Društveno blagostanje' ili 'Ekonomska neoliberalizam'", *Ekonomska pregled*, 62 (12), 827-853.
- Kleyn, L. (1996), "Čto mi, ekonomisti, znaem o perehode k rinočnoj sisteme?", u: *Reformi glazami amerikanskih i rossijskih učennih*, Rossijskij ekonomičeskij žurnal - Fond za ekonomičeskiju gramotnost, Moskva.
- Klajn, N. (2005), *No logo. Ljudi protiv brendov*, Dobraja kniga, Moskva.
- Klein, N. (2008), *Doktrina šoka: uspon kapitalizma katastrofe*, V.B.Z., Zagreb.
- Kolodko, G. (1998), „Ekonomska liberalizam postaje gotovo irelevantan“, *Ekonomska*, 11–12, 296–298.

- Kolodko, G. (2010), „Neoliberalizam i mirovoj ekonomičeskij krizis“, *Voprosi ekonomiki*, 3, 56-64.
- Kolodko, G. (2006), *Institutions, policies and economic development*, TIGER, Poland.
- Kolodko, G. (2010), „Neoliberalizam i mirovoj ekonomičeskij krizis“, *Voprosi ekonomiki*, 3, 56-64.
- Kornai, J. (1994), „Transformacionnij spad“, *Voprosi ekonomiki*, 3.
- Kornai J. (1996), "Ustojčivij rost kak važnejšij prioritet", *Voprosi ekonomiki*, No.10, 23-38.
- Kovačević, M. (2012), "Neoliberalizam u Srbiji – uspod i pad", *Balkan magazin*, 2. maj, <http://www.balkanmagazin.net/novosti-i-politika/cid128-37509>, preuzeto 12.02.2014
- Kregar, J. (2009), "Recesija i depresija", u: *Kriza i okviri ekonomske politike*, HAZU i Hrvatski institut za financije i računovostvo, Zagreb, 183-196.
- Kuczynski, P. P. and Williamson, J. eds. (2003), *After the Washington Consensus: Restarting Growth and Reform in Latin America*, Institute for International Economics, Washington, D.C.
- Kulić, S. (2000), "Konceptcija neoliberalizma, edukacija i egzistencija", *Ekonomski pregled*, 51(9-10), 867-894.
- Lakić, S. (2010), „Institucije nove finansijske arhitekture: hedž fondovi“, u: „Globalizacija u ogledalu razvoja, krize i medija“, V. Drašković i dr., ELIT, Podgorica.
- Levine, R. and Easterly, W. (2002), "Tropics, Germs, and Crops: How Endowments Influence Economic Development". *Centre for Global Development, Working Paper*, No. 15.
- Liou, K. T. (2000), "Development Experiences in Economic Transition Countries: Background and Issues", *International Journal of Economic Development*, Vol. 2, No. 1, 1-11.
- Madžar, Lj. (1996), *Svojina i slobode*, Institut društvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja, Beograd.
- Marcouiller, D. and Young, L. (1995), The Black hole of graft: the predatory state and the informal economy, *American Economic Review*, 3, 630-646.
- Mau, V. (2008), "Ekonomičeskaja politika 2007 goda: uspehi i riski", *Voprosi ekonomiki*, 2, 4-25.
- Mesarić, M. (2006), "Dugoročna neodrživost tržišnog fundamentalizma i neoliberalnog kapitalizma", *Ekonomski pregled*, 9-10.
- Mesarić, M. (2002), "Nobelovac Joseph Stiglitz: Kritika tržišnog fundamentalizma" globalizacije i politike Međunarodnog monetarnog fonda", *Ekonomski pregled*, br. 11-12, 1151-1182.

Mesarić, M. (2010), "Kruži li bauk socijalizma ponovno evropom i svijetom? (je li socijalizam alternativa neoliberalnom kapitalizmu?)", *Ekonomski pregled*, 61 (5-6) 354-404.

Mesarić, M. (2012), „Neoliberalism vs. Planning as a Institute of Socio-Economic Development“, *Montenegrin Journal of Economics*, 8(3), 19-25.

Migdal, J. S., Kohli, A. and Shu, V. (1994), *State Power and Social Forces*, Cambridge University Press, Cambridge.

Močnik, R. (1999), *Tri teorije: ideologija, nacija, institucija*; Državna založba. Ljubljana

Murell, P. (1996), "How Far has the Transition Progressed", *Journal of Economic Perspectives*, 10(2), 25-44.

Nederveen Pieterse, J. (2001), *Development Theory: Deconstructions/Reconstructions*, London: Sage.

Neklessa, A. (1999), "Konec civilizacije, ili konflikt istoriji", *Mirovaja ekonomika i međunarodne odnošenija*, 5, 74-84.

North, D. C., Wallis, J. J. and Weingast, B. R. (2009), *Violence and Social Orders – A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*, The Syndicate of the Press of the Cambridge University.

Olson, M. (1995), *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*, Schocken, New York.

Pečujlić, M. (2002), *Globalizacija : dva lika sveta*, Beograd: Gutenbergova galaksija.

Pejović, S. (2002), „Poslije socijalizma – Gdje leži nada za individualne slobode“, *Crnogorski ekonomski časopis* br. 1, 9-21.

Pieterse, J. N. (2001), *Development Theory: Deconstruction/Reconstruction*, TCS: SAGE Publications.

Pieterse, J. N. (2004), „Neoliberal empire“, *Theory, Culture & Society* 21(3), 119-140

Polanyi, K. (1944), *The Great Transformation*, Beacon Press, Boston.

Rakviašvili, A. (2009), „Libertarijanska koncepcija gospodarstva: logika i moral“, *Voprosi ekonomiki* br. 9, 119-131.

Ramonet, I. (1997), *Géopolitique du Chaos*, Paris: Galilée.

Rodrik, D. (2005), "Growth Strategies", in *Handbook of Economic Growth*, Ph. Aghion and S. Durlauf (eds.), Elsevier, Amsterdam, 967-1014.

Rodrik, D. (2006), "Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform", *Journal of Economic Literature* 44(4), 973-987.

Rodrik, D. (2008), "Zbogom Vašingtonskom konsenzusu, zdravo vašingtonskoj pometnji? Kritički osvrt na studiju Svetske banke 'Ekonomski

rast devedesetih: Lekcije na osnovu decenije reformi”, *Panoeconomicus*, 2, 135-156.

Santini, G. (2010), *Iluzija i stvarnost hrvatskog gospodarstva*, Rifin, Zagreb.

Santini, G. (2012), „Liberalizam, imperijalizam, socijalizam, fašizam, neoliberalizam ???”, <http://www.rifin.com/ekonomska-politika/1561> (preuzeto 23.05.2013).

Sen, A. (2009), “Capitalism Beyond The Crisis”, *New York Review of Books*, 31 March.

Smith, Y. (2010), *Econned: How Unenlightened Self Interest Undermined Democracy and Corrupted Capitalism*, Palgrave Mcmillan, New York.

Stiglic, Dž. (1998), "Mnogoobraznee instrumenti, šire celi: dvizhenie k post-Vašingtonskomu koncensusu", *Voprosi ekonomiki*, No. 8, 18-26.

Stiglitz, J. (2002), "Participation and Development: Perspectives from the Comprehensive Development Paradigm", *Review of Development Economics*, 62, 163-182.

Stiglitz, J. (2008), “The end of New-Liberalism“, *Project Syndicate*, July.

Stojanov, D. (2012), *Ekonomska kriza i kriza ekonomske znanosti*, Rifin, Zagreb.

Thurow, L. C. (1997), *Budućnost kapitalizma: kako današnje gospodarske snage oblikuju sutrašnji svijet*, Mate, Zagreb.

Vojnić, D. (2013), "Ekonomija i politika tranzicije. Pola stoljeća povijesti reforme socijalizma i tranzicije 1962-2012", *Radovi HAZU*, 50(516), 153-186.

Wertheim, F. W. (1997), *Third World: Whence and Whither? Protective State versus Agressive Marcet*, Het Spinhius, Amsterdam.

Williamson, J. (1997), "The Washington Consensus Revisited", in Emmerij, L. (ed.), *Economic and Social Development in the XXI Century*, Washington D. C. , Inter-American Development Bank, 48-61.

Williamson, J. (2000), “What Should the World Bank Think about the Washington Consensus?”. *The World Bank Research Observer*, 15 (2), 251-264.

Williamson, J. (2002), “Did the Washington Consensus Fail?”, Outline of Remarks at CSIS. Institute for International Economics, Washington DC.

Williamson, J. (2003), “From Reform Agenda”. *Finance and Development*, (September), 10-13.

Young, S. (2003), *Moral Capitalism: Reconciling Private Interest with Public Goods*, Berret Kohler Publishing, San Francisco.

Index autora

A

Abercrombie, N. 107
Acemoglu, D. 25, 27, 62
Althusser, L. 8
Ashley 77
Amin, S. 47

B

Baletić, Z. 29, 61, 85, 125
Bandin, T. 50, 125
Baron, D. 87
Berđajev, N. 10
Berkowitz 87
Berlusconi, S. 66
Braun, G. 66
Braudel, F. 31
Buchanan, J. 102
Budak, J. 61, 86

C

Cavanagh, G. 1116
Csaba, L. 37
Chomsky, N. 12, 13, 21, 39, 43,
45, 71, 125
Cvjetičanin, D. 52, 125

Ć

Ćirović, M. 116, 125

Č

Čakardić, A. 79

D

Davis, B. 72
Delibašić, M. 25, 27, 28
Domazet, T. 94
Drašković, M. 70, 89,
Drašković, V. 38, 41, 47, 49, 51,

70, 80, 89, 93, 95, 97, 98, 101,
102, 105, 116, 120, 121
Drucker, P. 72

E

Earle, J. 742
Erhard, L. 35
Easterly, W. 36
Elaković, S. 43, 117
Evans, P. 122

F

Friedman, M. 19, 22, 35, 39, 58,
59, 63, 67, 81
Friedman, R. 19, 49
Fogel, R. 85
Fukuyama, F. 27, 52, 80, 118,
129, 130

G

Gajdar, E 88
Galbraith, J. M. 109, 130
Garten, J. 50
Gray, J. 129
Grgurević, N. 25, 27, 28
Gwartney, J. 63

H

Hall 48
Harvey, D. 30, 86, 125
Hayek, F. 19, 22, 35, 81
Hantington, S. 10, 46
Herder, J. 84
Hicks, J. 77
Hill, S. 107

I

Infante, G. K. 57

J

Jackson, I. 115
Jakšič, M. 18, 62, 63
Josifidis, K. 44, 96, 101, 121
Jurčić, Lj. 69, 125

K

Kant, I. 114
Karamzin, N. 13
Kaufman 86
Keynes, J. M. 69
Klein, N. 81
Kohli, A. 80
Kolodko, G. 29, 125
Kondratjev, N. 112
Kornai, J. 36
Kovačević, M. 9, 125
Kregar, J. 130
Krugman, P. 44, 48, 50, 67, 78, 125
Kuczynski, P. 24
Kuhn, T. 1
Kulić, S. 117
Kuznetz, S. 123

L

Lakić, S. 130
Lenjin, V. I. 57
Levine, R. 36
Liou, K. 22
Loocke, J. 78

M

Madžar, Lj. 95, 98, 105
Marcouiller, D. 80
Marx, K. 57, 79
Mau, V. 95
Mesarić, M. 48, 49, 87, 93, 109, 115, 125
Migdal, J.S. 80
Mill, J. S. 79

Mizes, L. 35
Močnik, R. 22, 125
Murell, P. 108
Myrdal, G. 78, 115

N

Naisbitt, I. 10
Neklessa, A. 47
North, D. 11, 26, 36, 38, 49, 52, 85, 86, 102, 105, 112, 115, 118
Nozick, R. 79

O

Ojken, V. 35
Oppenheimer, F. 125
Oxelheim, L. 47

P

Pareto, V. 103
Pejović, S. 39, 50
Pieterse, J. N. 22
Polanyi, K. 65
Poliščuk, L. 26
Popper, K. 73
Primakov, E. 30, 125

R

Rakviašvili, A. 84
Ramonet, I. 47
Reagan, R. 22, 65
Reinert, E. 48, 125
Repke, V. 35
Rikardo, D. 78, 79
Robbins, L. 35
Robinson, J. 62, 88
Rodrik, D. 11, 24, 25, 26, 125

S

Sachs, J. 19
Santini, G. 18, 125, 129
Sarkozi, N. 66

Serra, N. 68
Show, J. B. 77
Shu, V 80
Shumpeter, J. 78
Sen, A. 129
Smith, A. 69
Smith, Y. 59
Solženjicin, A. 60
Soros, G. 43, 69, 109
Soskice 38
Stiglitz, J. 23, 39, 48, 49, 46, 68,
86, 125, 129
Stojanov, D. 18, 125
Sumpor, M. 86

S

Šatalin, S. 57
Švarc, A. 35

T

Thatcher, M. 22
Thomas, R. 112
Thurow, L. 23, 87

V

Vojnić, D. 69, 125
Vukotić, V. 116

Z

Ziegler, J. 113

W

Wald, A. 80
Wallis, J. 38, 49
Warner, A. 19
Weingast, B. 38, 49
Wertheim, F. 47
Williamson, J. 11, 21, 22, 24
Williamson, O. 102, 113

Y

Yerznkyan, B. 18, 125
Young, L. 80

Izvodi iz recenzija

Akademik Profesor Bagrat YERZNKYAN,
Centralni ekonomsko-matematički institut - Ruska Akademija nauka /
Državni univerzitet za menadžment Moskva, Rusija
12.03.2014. godine

U naučnoj monografiji "Neoliberalna metafora" Veselin Drašković ispituje različite aspekte neoliberalizma - teorijske i praktične. U teorijskom smislu pažnja autora je usmjerena na karakteristike neoliberalnog modela, u kojem je dominacija tržišta kao jedinog i svemoćnog regulatornog ekonomskog mehanizma dovela do logičke granice. Apriorna neoliberalna ideologija pretpostavlja bolesnu supstituciju ljudskih vrijednosti novčanim. Što se tiče prakse, autor se fokusirao na analizu neuspješnog neoliberalnog eksperimenta u državama tranzicije. U ovoj monografiji, Veselin Drašković me mnogim elaboracijama impresionirao, i to u cijelom tekstu, počev od njegovog naziva pa sve do zaključaka o potrebi suprotstavljanja i smjene institucionalnog neoliberalnog monizma institucionalnim pluralizmom, bez čega je neminovan i visok rizik od uspostavljanja institucionalnog vakuuma i institucionalnog nihilizma. To je poražavajuća cijena koju su države i narodi, zarobljeni u neoliberalnom mreži, prinuđeni da plate, ako je uopšte moguće racionalno izračunati gubitke sistemskih posljedica koje je proizveo institucionalni nihilizam.

Neoliberalizam i sve što je s njim povezano (retorika, apologetika, demagogija i "klokotrizam" kao organizovane aktivnosti i situacioni uticaji, koji ljudima zamagljuju mozak) ustvari se ispoljava kao *metafora!* To je ingeniozno i originalno uočio V. Drašković, zbog čega je i nazvao ovu monografiju „Neoliberalna metafora“. On je tim naslovom i vizuelnim rešenjem korice odmah upozorio čitaoce o opasnosti padanja u ropstvo metaforičkih iluzija neoliberalizma i njegovih slatkorečivih izreka (sa neuhvatljivim značenjem), koje su u praksi supstituisane kvazi-ponašanjem „neoliberal“ – kvazi-institucionalnom agresijom, tj. nasilnim uvođenjem kvazi-institucija. Takva strategija se pokazala nekonzistentnom u procesu reformisanja postsocijalističkih država.

Posebna poglavlja posvećena su detaljnom ispitivanju glavnih neoliberalnih paradoksa, majstorskim korišćenjem neoinstitucionalne ekonomske analize. Autor zatim vješto, originalno, dosledno i argumentovano raskrinkava sve neoliberalne mitove, a posebno mit o "mini-državi", koji služi kao paravan za ispoljavanje i realizaciju nekontrolisanih grupnih interesa, osnaženih nacionalnim, korporativnim i neformalnim "elitama", usmjerenih na

sticanje bogatstva na štetu apsolutne većine građana. Jedan od bitnih predušlova za uspješan ekonomski i društveni razvoj je odbacivanje principa neoliberalizma. Paradoksalno se ispostavilo se da neoliberali žrtvuju čak i svoje retoričke principe – slobode, demokratiju i tržište, kada to utiče na njihove interese! Na neoliberalnu metaforu mi možemo odgovoriti metaforom „*stepenastog puta*“.

Značaj monografije Veselina Draškovića vidim u tome što ona, pored objektivne i izvanredno napisane naučne kritike, osvjetljava mnoge međusobno povezane i međuzavisne probleme ekonomije kao nauke i privrede, i doprinosi smanjenju (ako ne i eliminisanju objašnjenih kroz prizmu neoliberalne metafore) podjela u društvu i među ekonomistima, o čemu je pisao istaknuti ruski ekonomista Akademik Dmitrij Lvov, osvrćući se na nesporne stvari koje se, na žalost, različito kvalifikuju!

To nije iznenađujuće, jer se porijeklo takvog stanja stvari nalazi upravo u teoriji i praksi neoliberalizma, koji je nametnuo podjele raznim stranama kao uzor za imitaciju. I nesumnjivu pomoć u shvatanju toga fenomena predstavlja razmatrana monografija Veselina Draškovića "Neoliberalna metafora". Ona je ne samo racionalna sinteza svih dosadašnjih meni poznatih kritika neoliberalizma, nego je istovremeno i najbolja i najkompletnija do sada, posebno s aspekta dosledno primijenjene neoinstitucionalne analize. Autor je uspio kroz deset posebnih podnaslova i zaključnih razmatranja da identifikuje najbolnije i najosjetljivije tačke neoliberalizma, a posebno protivurječnost njemu imanentnog institucionalnog monizma, i da ih majstorski i gradacijski sintetizuje u – neoliberalnu metaforu! Pri tome je gotovo idealno uklopio brojne i reprezentativne citate poznatih kritičara neoliberalizma, na način na kojim će mu i oni sami pozavidjeti!

Sve pohvale autoru, mojem izuzetnom i dugogodišnjem kolegi sa Ekonomskog fakulteta MGU "Lomonosov" i redovnom članu uglednog Filozofsko-ekonomskog naučnog društva - Centra društvenih nauka MGU "M. V. Lomonosov" za rijetko kvalitetan, originalan, trajan, vrijedan i koncizan tekst, izvanredno sistematizovanu i reprezentativnu kritiku i veliku (tradicionalnu crnogorsku!) hrabrost.

Specifičan filozofsko-ekonomski pristup autora daje poseban pečat ovoj uvjerljivoj kritici neoliberalizma, rijetkoj po svojoj sadržinskoj dubini, literalnoj širini, obuhvatu suštine i lucidnom pronicanju u zamagljene oaze, skrivene pod plaštom mnogih prevara, koje i čine tu žilavu i interesnu metaforu, čiji je cilj ostvaren: ukidanje svih institucionalnih, socijalnih i etičkih barijera zbog netržišnog maksimiranja profita, akumulacije kapitala i neograničenog bogaćenja.

Kada veliki znalac ekonomske misli i ekonomske prakse u srđbi piše redove svoje knjige, onda čitatelj dobija - *Neoliberalnu metaforu*. Knjiga profesora Veselina Draškovića *Neoliberalna metafora* je razorna kritika pojedinih "protagonista" ekonomske misli, teorije i prakse, koja subjekt civilizacije čovjeka i njegovo dostojanstvo transformira u objekt procesa sticanja dobiti i preraspodjele globalne moći, i to kako danas, tako još od vremena A. Smitha. Danas, međutim, i još više sutra, ako se naravno ne dogodi neko nadnaravno čudo, kapital postaje subjekt korporativnog globaliziranog svijeta. Demokratski princip jedan čovjek-jedan glas već se, primjetno je to, mijenja praksom u princip nove demokracije „one dolar-one vote“. Svakako da autor postavlja pitanja na temu kako svijet pred nama može izgledati a i još više kako će okončati svoju evoluciju? Da li ćemo biti svjedoci novog kibernetičkog robovlasništva, ili ćemo se pretvori u čudesno postkapitalističko društvo, ili u tko zna šta - ostaje da se vidi.

Da nešto i ne samo nešto, nego bitno, treba mijenjati u mainstream ekonomskoj paradigmi više je nego jasno. Autor nam to podvlači ne samo ne svakoj strani knjige, nego i svakom napisanom rječju. Šta bismo mogli nego se složiti s njegovim stavovima kojima on „*Neoliberalizam doživljava kao metaforu (ili: meta-foru) za višestruku prevaru širokih slojeva stanovništva*“. Prevara je višeslojna. Prvo, tvrdi se da su „*kreativnost, stvaralaštvo i inovativna djelatnost - nasljedstvo samo razumnih egoista u konkurentnom okruženju. Svakako, ali, motivi tih inovatora nijesu bili na log-rolling relaciji 'ja tebi - ti meni'*“. Druga prevara neoliberalne teorije je da je navodno 'glavna prepreka na putu prema sreći (zdravoj konkurenciji – prim. autora) bila mistična vjera u dobrotu i pravdu za sve (masovnost – prim. autora), briga za bližnjeg i ideal jednakosti i bratstva. Treća prevara je da se pravila uspostavljaju za sve, osim za one koji ih donose, koji su od njih – slobodni. Zbog toga neki autori smatraju da neoliberalizam predstavlja povratak nasilnoj prvobitnoj akumulaciji kapitala. Četvrta i možda glavna prevara je u prisvajanju i monopolizaciji sloboda i dobiti – od strane privilegovanih, novih eksproprijatora“.

Njigu Veselina Draškovića *Neoliberalna metafora* mnogi će dočekati i čitati s odobravanjem i ne malim zadovoljstvom. Mnogi će prepoznati realitet u kojem žive i koji osuđuju. Međutim, biće i onih kojima baš takav realitet odgovara, a time razumljivo i takva ekonomska paradigma u čijem

stvaranju su loklano možda i sudjelovali. Ekonomija je nekada čudna nauka. A možda ne samo nekada nego i od vremena kada je nastala. Vrijeme u kojem živimo traži nasljednike Smitha, Marxa i Keynesa. Profesor Drašković na to zorno ukazuje i ne griješi. Dapače.

Monografiju *Neoliberalana metafora*, koja je napisana na znanstveno zavidnoj razini, a koja se čita poput knjiga Agate Cristy čitatelju željnom propitivanja ekonomije svesrdno preporučujemo. Preporučujemo je čak i hladnim neoliberalima i kvazi-neoliberalima, koji, nakon poharanih tranzicijskih zemalja u interesu globalnog kapitala, drže da još uvijek ima ekonomski dignitet.

* * *

**Profesor Miomir JAKŠIĆ,
Ekonomski fakultet, Beograd,
16.03.2014.**

Najnovija naučna monografija Veselina Draškovića *Neoliberalna metafora* je rezultat njegovih temeljnih i višedecenijskih istraživanja, analiza, preporuka i kritičkih osvrti na paralelne procese tranzicije i globalizacije, koji su u mnogim oblastima izneverili očekivanja, jer su izostali proklamovani rezultati. Ona od korica do korica odiše argumentovanom kritikom neoliberalizma i njegove pogubne kvazi-verzije, kao i afirmativnim preporukama institucionalnog pluralizma.

Za razliku od obične analitičke kritike, autor razobličava *neoliberalnu metaforu* kombinovanjem institucionalne analize, raznovrsne metodologije i selektovane hrestomatije. On skenira sve skrivene (dubinske i površinske) neoliberalne fenomene, mitove, dogme, zablude, prevare, protivurečnosti i paradokse, odnosno sve ono što čini suštinu razmatrane metafore i metafore. Dvosmislen naziv djela, antinomične refleksije koje se provlače čitavim tekstom, jasnoća poruke, nedvosmislenost, konzistentnost i oštrina kritike, gradualistička identifikacija problema i originalni stil čini ovo naučno djelo korisnim, uzornim, vrijednim i rijetkim. Radi se o izuzetno uspješnom autorovom otkrivanju razlike između prividnog i stvarnog kod neoliberalne mitologije, koja se decenijama pokušava pravdati apologetskim i interesno sračunatim objašnjenjima „*ekonomskih klokotrista*“, kako on originalno naziva kvazi-neoliberalne „*prodavce magle*“.

Mnogi autori kritički pišu o tranzicijskom vremenu i njegovim porocima, koji se ponekad predstavljaju kao ideali. Ali, rijetke su institucionalne analize, ubjedljivi naučno-metodološki dokazi i argumentacija, koje u svom

prepoznatljivom stilu nudi profesor Veselin Drašković. On nepristrasno, hrabro, jednostavno i jasno naziva stvari svojim imenom, objašnjavajući zamršene uzročno-posledične veze i socio-patološke kanale kvazi-neoliberalnog lavirinta privilegija, diktata, interesa i prevara.

Velika je naučna i ljudska hrabrost i zasluga autora što na briljantan način ruši anahronu, prevaziđenu, lažnu i od neoliberalnih gurua (i njihovih mentora) nametnutu *monističku dilemu* keynesijanstvo-neoliberalizam, koja produkuje apstraktne podele na relacijama masovnost-individualizam, diržižisti-neoliberali i sl. On je pravilno uočio da se suštinski radi o pogrešnom i zlonamernom monističkom shvatanju, koje su rešili i ekonomska teorija i praksa, afirmišući *institucionalni pluralizam*. To je alternativa koju autor stalno i ispravno forsira, idući dalje i dublje u svojoj izvanrednoj kritičkoj analizi, koja mu omogućuje izvođenje zaključka da je upravo *institucionalni fijasko* direktno uzrokovao i globalnu i tranzicijsku krizu, predvođen političkim i ekonomskim neoliberalnim dogmatizmom. Njegova naučna i originalna kritika je žestoko usmerena ne samo na neoliberalni i kvazi-neoliberalni ekonomski redukcionizam, nego i na zanemarivanje elementarnih ograničenja u pogledu zakonitosti, moralnosti i solidarnosti.

Ova monografija na određeni način zaokružuje bogati naučni opus autora, koji je svoje misli, primjedbe, predloge, preporuke, sugestije, kritike i analize beskompromisno i u kontinuitetu objavljivao u poznatim ekonomskim časopisima, koji su zbog malog tiraža i geografske razdaljine, na žalost, dostupni samo rijetkim profesionalcima. Dobro je što će sada šira čitalačka publika moći da se u ovom naučnom tekstu upozna sa problemima (i njihovim uzrocima), koji su karakteristični za dva neuspješna eksperimenta na ovim prostorima: socijalistički (marksistički) i postsocijalistički (neoliberalni). Zahvaljujući velikom naučnom entuzijazmu Veselina Draškovića.

Doslednom kritikom sociopatološkog merkantilizma kao anti-civilizacije i anti-razvojne norme, Veselin Drašković na naučno reprezentativan način potvrđuje da pripada najužem krugu zaslužnih i kreativnih ekonomskih mislilaca na ex-yu prostorima. To je činjenica, bez obzira koliko se nekom svidela ili ne svidela njegova beskupulozna i temeljna kritika bezgranične neoliberalne i kvazi-neoliberalne dinamike i deregulacije, koja je dovela do dramatičnih probijanja realnih ograničenja ekonomske stvarnosti.

U pogledu naslova, *Neoliberalna metafora* sadrži i krije u sebi više značenja, koja će čitalac u tekstu moći da prepozna. Prepoznaće se i alibi-reformatori, potreba preispitivanja postojećeg poretka i autorovo neslaganje s njim, koje dele i recenzenti ove monografije. Siguran sam da niko od čitalaca neće ostati ravnodušan prema ovom izuzetno kvalitetnom, nadahnutom

i provokativnom naučnom tekstu sa razumnim porukama, od kojih imperativno dominira jedna, jer štrči kao civilizacijski i razvojni svetionik: *institucionalni pluralizam!*

* * *

Profesor Gusti SANTINI
„Rifin“ Zagreb,
urednik časopisa „Ekonomija /Economics“
20.03.2014. godine

Autor kompleksno pristupa svom predmetu istraživanja. On tretira neoliberalizam kao društveni fenomen što mu omogućuje cjelovito proučavanje polazišta, kao i izvorišta neoliberalizma, s jedne strane, i, s druge strane, korektno citira različita promišljanja kako onih koji zagovaraju neoliberalizam tako i onih koji ga osporavaju. Autorova višerazniska analiza, što je jasno vidljivo iz njegove strukture rada, ukazuje isprepletenost i utjecaje različitih pristupa, od teoretskog do njegove implementacije, i zahtjeva njihovu neapologetsku identifikaciju kako bi se sustavno istražio fenomen neoliberalizma. Autor je u tome vrlo učinkovit. On snažno inzistira na nužnosti analize teoretskog modela i njegove implementacije putem primjerenih politika. On zahtjeva da je nužno govoriti o socijalnim aspektima politike. Kada je riječ o ekonomiji tada autor, implicite i eksplicite, inzistira na političkoj ekonomiji. Snažna je autorova komparacija fašizma, socijalizma i globalizma. Njegova analiza postavlja mnoga pitanja. On nudi i neke odgovore. Međutim, svjesno ostavlja otvorenim pitanje kuda ide globalizacija. U tom smislu nudi obilje stavova drugih autora kako bi pokazao da neizvjesnost i njima pripadajući rizici, bez razumnog pristupa i ravnopravnog položaja pojedinaca i država, mogu imati nesagledive posljedice. Upozorenje autora da prilikom ocjene neoliberalizma nikako nije dopustivo zanemariti moral, etiku, kulturne posebnosti, itd., impliciraju autorovu zabrinutost, s jedne strane, i odlučnost, s druge strane, da svojom analizom p(ri)okaže aktere koji stoje iza cjelokupnog neoliberalističkog projekta.

Autor gotovo da se izruguje kvazi-neoliberalistima kada ukazuje na poželjnost nevidljive ruke u vrijeme prosperiteta i stvarne vidljive ruke u vrijeme depresije. Tako autor dodatno interpretira politički sadržaj neoliberalizma što može poslužiti kao djagnoza na relaciji razvijenih i nerazvijenih zemalja. Drugim riječima, iz analize autora jasno slijedi kako je neoliberalizam forma u kojoj kapital odnos može funkcionirati, s jedne strane, i, s druge strane, kako protekcionizam ostaje dio arsenala razvijenih zemalja.

Sadržaj studije pokazuje, po meni i dokazuje, kako postoji snažna interakcija na relaciji društvenog i ekonomskog sustava. Autor jasno pokazuje kako neoliberalizam snažno podređuje ukupni društveni sustav koji bi morao, po definiciji, biti inverzan. Taj zaključak otvara nova pitanja na koja je nužno odgovoriti. Ignoriranje problema, što autor često ističe, samo smanjuje mogućnost njihovog pravednog i učinkovitog rješenja.

Neoliberalizam je smanjio interes za proučavanjem kompleksnih društvenih sustava, pa samim tim ekonomske teorije i ekonomske politike, kao i njihovih graničnih područja. Tzv. grčka ekonomija, elegantna matematska interpretacija i dalje dominira iako kvalitativni modeli pokazuju ozbiljna pojednostavljenja i manjkavosti. Drama kojom svjedočimo rezultat je neoliberalističke ideologije. U svekolikoj neizvjesnosti koju nužno stvara neoliberalistički model, autor korektno u najboljoj znanstvenoj maniri upućuju čitatelja na poglede relevantnih autora iz odnosnog područja. Kompleksnost predmeta istraživanja upućuje na veliku znanstvenu avanturu kojoj se prepustio autor. Avanture, po prirodi stvari, odbojne su znanstvenicima; međutim oni najuporniji bivaju nagrađeni snažnim spoznajnim iskorkom. Realna kretanja su daleko odmakla.

Znanost, pored uobičajene disperzije argumenata, karakteristično za društvene i humanističke znanosti, na mnoga postavljena pitanja nije ponudila zadovoljavajuće odgovore. Koliko je značajan odmak vidljivo je na 91. stranici studije, gdje autor taksativno navodi pristup „23d“ kako bi učinio inventuru posljedica neoliberalističke stvarnosti. Iako bi se ponešto moglo dodati sustavu „23d“ izloženo zahtjeva duboko promišljanje i više nego dobra je podloga za nove izazove mladim znanstvenicima. Sustav „23d“ velika je pomoć svim istraživačima kompleksnih sustava općenito, a neoliberalističkog posebno. Tim i takvim pristupom autor zapravo na neki način „izaziva“ čitatelja na vlastita promišljanja što je obično teško uspjeti, posebno u mjeri u kojoj je to autor uspio kod mene postići. Drugim riječima, po mome mišljenju, autor svojom studijom izazvati će aktivni odnos čitatelja, žalja svakog i svih autora, kako zbog kompleksnosti problema, širine obrade, ali i čitateljeva uvjerenja, odnosno stavova o polazištima, analizama i zaključcima autora.

Rad autora, kao što je vidljivo iz recenzije, predstavlja značajan doprinos ne samo ekonomiji već cjelokupnom sklopu društvenih i humanističkih znanosti. Ovaj rad, možemo reći predstavlja nesvakidašnji događaj za crnogorsko i hrvatsko izdavaštvo, s obzirom na dvojno izdavaštvo ELIT-a Podgorica i RIFIN-a Zagreb. Rekao bih da su se izdavačke kuće udružile na izuzetno zanimljivom i vrijednom naučnom projektu.

Predmet, metoda i zaključci istraživanja čine rad osvježenjem u više aspekata. Veliko je zadovoljstvo i čast biti sudionikom nastanka ovako kompleksnog i značajnog rada. Ovo tim više, što je obrađena materija, kao i metoda analize od trajne vrijednosti. U tom smislu, vjerujem da će s posebnom pažnjom ovu knjigu prihvatiti doktoranti na ovim prostorima. Stoga, smatram prijeko nužnim da se rad objavi na engleskom jeziku, kako bi postao opće dobro i dio sveukupnog znanstvenog bogatstva.

O autoru

Veselin Drašković je rođen u Nikšiću 1954. gdje je završio Gimnaziju (prirodno-matematički smjer

Redovni je profesor Univerziteta Crne Gore. Viziting je profesor na Ekonomskom fakultetu (Škola magistrov) MGU „M. V. Lomonosov“, Državnom univerzitetu Tjumen (Međunarodni institut finansija, upravljanja i biznisa), Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Ekonomskom fakultetu Internacionalnog univerziteta u Travniku i dr. Zaposlen je na Fakultetu za pomorstvo Kotor, gdje drži predavanja iz predmeta Ekonomija za menadžere, Strategijski menadžment i Međunarodni menadžment (*osnovne studije*), Ekonomija znanja i preduzetništvo i Projekt menadžment (*specijalističke*), Menadžment pomorskog prometa (*magistarske*), Ekonomska efikasnosti i racionalnosti i Institucionalna ekonomija (*doktorske*).

Mentor je na tri doktorske disertacije i 22 magistarska rada. Član je strukovnog vijeća Univerziteta Crne Gore. Bio je vanredni član NDEJ. Redovni je član Filozofsko-ekonomskog naučnog društva (Centar društvenih nauka – MGU “M. V. Lomonosov”, Moskva). Redovni je član CIRU – Governance Research and Development Centre, Zagreb, Croatia.

Autor je 7 naučnih monografija, 17 udžbenika, 24 priručnika i skripte, preko 200 naučnih radova (od toga preko 120 u međunarodnim časopisima) i 50 prikaza, uvodnika, priloga i intervjua. Koautor je 8 naučnih monografija, 6 udžbenika, 8 priručnika i skripti i preko 30 naučnih radova. Autor je udžbenika iz Osnova ekonomije za srednje ekonomske škole u Crnoj Gori, mnogih projekata i investicionih programa. Osnovne oblasti naučnog interesovanja su mu: mikroekonomija, makroekonomija, privredni sistem i ekonomska politika, međunarodna ekonomija, neoinstitucionalna ekonomija, ekonomija znanja i nova ekonomija.

Na Fakultetu za pomorstvo Kotor od 1997-2002. je bio šef Katedre za ekonomiku i organizaciju pomorskog transporta, od 2001-2009. rukovodilac poslijediplomskih studija, od 2002. šef Katedre za ekonomiju i menadžment u pomorstvu, od 2002. glavni i odgovorni urednik Zbornika FZP, od 2010. rukovodilac magistarskih studija i od 2012. rukovodilac doktorskih studija.

Od 2004. je predsjednik Vladine Komisije za kontrolu i ocjenu dinamike investicija i ekspert Ministarstva turizma Vlade Crne Gore za ocjenu biznis planova i investicionih programa. Od maja 2011. je ekspert Ministarstva prosvjete Vlade Crne Gore za akreditaciju studijskih programa.

Glavni je i odgovorni urednik međunarodnog naučnog časopisa *Montenegrin Journal of Economics* (www.mnje.com). Član je redakcije međunarodnih časopisa *Filosofija hozjajstva* Moskva, *Economics/Ekonomija* Zagreb, *Ekonomске teme* Niš, *Economics & Economy* Podgorica, *Medijski dijalozi* Podgorica, „*Selektivni turizam*“ Herceg Novi, *Sibirskij trgovno-ekonomičeskij žurnal* Omsk i *European Journal of Economics and management* Banja Luka. Učestvovao je na preko 80 domaćih i međunarodnih naučnih skupova. Organizator i naučni rukovodilac međunarodnog naučnog skupa „*Economic Institutions as a Condition for Social and Economic Development of Tran-sitional Countries*“, Kotor, 5–6 October, 2012.

Objavljivao je naučne radove u časopisima i zbornicima: *Ekonomска misao*, *Ekonomski anali*, *Ekonomika*, *Ekonomist*, *Strategijski menadžment*, *Kikindski dijalozi*, *Zbornik CANU*, *Marksističke teme*, *Marksistička misao*, *Ekonomika preduzetništva*, *Medijski dijalozi*, *Mirovaja ekonomika i međunarodnije otnošenija*, *Problemi teorii i praktiki upravljenja*, *Filosofija hozjajstva*, *Ekonomičeskaja nauka sovremennoj Rosii*, *Žurnal ekonomičeskaj teorii*, *Montenegrin Journal of Economics*, *Žurnal ekonomičeskaj teoriji*, *Economics & Economy*, *Ekonomске ideje i praksa*, *Actual Problems of Economics*, *Proceedings International University Travnik*, *Tehnologija, kultura i razvoj*, *Preceedings, International OFEL Conference on Corporate Governance* i dr.

Recenzent je više naučnih monografija i knjiga sledećih autora: T. Bandin (Subotica), O. Roy (Omsk), D. Stojanov (Rijeka), Z. Todorović (Banja Luka), O. Suharev (Moskva), S. Meteljev (Omsk), : Popović (Podgorica), T. Domazet (Zagreb), Ž. Marić (Mostar), M. Drašković (Kotor), M. Marković (Nikšić), M. Grdinić (Kotor), S. Lukić (Banja Luka) i J. Žugić (Podgorica).

Radio je u privredi od 1978-1980. kao šef računovodstva i finansijski direktor RO „Kole“ Nikšić, od 1980-1990. u Željezari Nikšić kao samostalni referent izvoza, od 1990-1995. u Moskvi kao direktor predstavništva firme „Euroferro“ Milano i firme „DKD“ London, a 2006. kao savjetnik generalnog direktora firme „Rusinvest Group“ Moskva. Direktor je NVU i izdavačke kuće ELIT – Ekonomска laboratorija za istraživanje tranzicije Podgorica.